

Religie in het Israëliësch-Palestijns conflict

Onderzoek naar de rol van religie in mediaberichtgeving over het conflict en de relatie met de publieke opinie

Anique Mulder
Erasmus Universiteit Rotterdam

Projectcode: NR1

Begeleiders: dr. Nel Ruigrok, Joep Schaper & Kasper Welbers

Erasmus School of History, Culture and Communication

Master Media en Journalistiek

Specialisatie Media en Maatschappij

Foto's voorpagina: Afbeelding van de Klaagmuur en de Rotskoepel in Jeruzalem. Gemaakt op 6 april 2011 door A. Mulder tijdens de studiereis naar Israël. Beide foto's zijn bewerkt.

Voorwoord

In november jl. startte de researchworkshop Journalistiek, Politiek en Conflict. Docente Nel Ruigrok was net terug van een reis naar Israël en vertelde over het conflict daar. Het verhaal was erg inspirerend en meteen zeiden we: ‘kunnen we niet daarheen gaan op studiereis?’ Samen met drie andere gedreven studenten confisqueerden we op de thesismarkt het Midden-Oosten project en kregen we Nel zo ver om echt met ons op reis te gaan. Wat begon als grap, is uitgelopen op een fantastische reis door Israël en de Palestijnse gebieden, een ervaring om nooit meer te vergeten.

Niet alleen heeft de reis bijgedragen aan mijn persoonlijke ontwikkeling, maar het was ook het gouden randje om deze thesis, die bijdraagt aan het vergroten van de kennis over de rol van religie in de mediaberichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict. Religie is overal zichtbaar in het land, maar nog nooit is onderzocht hoe de media schrijven over religie in het conflict en wat burgers kunnen vertellen over de rol van religie. Eerst moest ik me als niet-gelovige hoognodig inlezen in de verschillende religies en natuurlijk in de geschiedenis van het langlopende conflict. Hoewel de reis een welkome onderbreking was van het werken achter de laptop heb ik me vaak door de analysefase moeten worstelen. Diverse methoden, veel data en resultaten. Het was niet altijd makkelijk om door al die bomen het bos te blijven zien. Ook wogen de laatste loodjes spreekwoordelijk weer het zwaarst.

Graag bedank ik iedereen in mijn omgeving die al die maanden mijn verhalen over het conflict heeft willen aanhoren en met mij over de ontelbare visies heeft willen discussiëren. Ik ben ook blij met de vele reacties van vrienden en kennissen die ik met mijn verhalen kon inspireren om zelf meer te lezen over het conflict. Daarnaast bedank ik iedereen die mij heeft geïnformeerd over de situatie in Israël en de Palestijnse gebieden. Niet alleen in Israël zelf, maar ook tijdens bijeenkomsten ter voorbereiding op de reis. Speciale dank aan mijn begeleiders Nel Ruigrok, Joep Schaper en Kasper Welbers voor hun kritische blik en goede adviezen. Ook voor het kijkje in de keuken van de Nieuwsmonitor en de mogelijkheid die zij me boden om met nieuwe methoden te werken. Ik ben erg blij met het eindresultaat en hoop me in de toekomst nog vaker te mogen verdiepen in interessante onderwerpen als deze.

Anique Mulder

Rotterdam, augustus 2011

Inhoudsopgave

Figuren- en Tabellenlijst	v
Samenvatting	vi
1 Inleiding.....	1
1.1 Onderzoeksthema	1
1.2 Relevantie	2
1.3 Opzet	4
2 Religieus kader	5
2.1 Religies in het Israëlisch-Palestijns conflict	5
2.1.1 Israël en het jodendom	5
2.1.2 Palestijnen en de islam	7
2.1.3 Strijdpunten	9
3 Theoretische oriëntatie van het Israëlisch-Palestijns conflict	11
3.1 Agendasetting	11
3.1.1 Second level agendasetting en priming	11
3.2 Framing van het Israëlisch-Palestijns conflict	12
3.2.1 Frame-building	13
3.2.2 Nieuwsframes	14
3.2.3 Verschillen tussen dagbladen	17
3.2.4 Shift in frames	18
3.3 Frame-setting	19
3.4 Nieuwseffect bij conflicten	20
4 Onderzoeksvraag en deelvragen	23
5 Methode.....	25
5.1 Inhoudsanalyse	25
5.1.1 Onderzoeksmateriaal en periode	26
5.1.2 Operationalisatie inhoudsanalyse	27
5.2 Survey onder burgers	29
5.2.1 Operationalisatie survey	30
5.3 Beantwoorden van de hoofdvragen	31
6 Resultaten	33
6.1 Aandacht voor religie	33
6.1.1 Framing van religie	33
6.1.2 Key events bij religieframes	35
6.1.2.1 Religie in zijn totaliteit	36
6.1.2.2 Islam	37
6.1.2.3 Jodendom	38

6.1.2.4	Tendensen bij key events	39
6.1.3	Verschillen in religieframing tussen dagbladen	39
6.1.4	Relatie publiek en media	42
6.1.4.1	Respondenten	42
6.1.4.2	Publieke opinie over de rol van religie	43
6.2	Oorzaken voor het conflict	44
6.2.1	Relatie publiek en media bij oorzaken	46
6.3	Religieuze typeringen	48
6.3.1	Verschillen tussen dagbladen	49
6.3.2	Relatie publiek en media bij typeringen	51
7	Conclusie	53
	Gevolgen voor journalisten en publiek	55
	Discussie en verder onderzoek	56
8	Literatuurlijst	59
9	Inspiratiebronnen	71
Bijlage	.....	73
I	Zoektermen automatische inhoudsanalyse	73
II	Codeboek handmatige inhoudsanalyse	75
III	Survey onder studenten en net afgestudeerden	77
IV	Intercodeursbetrouwbaarheid	79
V	Resultaten van pieken in religieframes in ANOVA en Post Hoc tabellen	81
V.1	Religietotaal	81
V.2	Islam	85
V.3	Islamist	90
V.4	Soenniet	93
V.5	Jodendom	96
V.6	Zionist	101
V.7	Orthodox	104
V.8	Typeringen van beide partijen	107

Figuren- en Tabellenlijst

Figuur 3.I: Proces van Framebuilding	13
Figuur 5.I: Ontologie religieframes	27
Figuur 6.I: Dagbladkeuze van 271 respondenten	43
Figuur 6.II: Religieuze typeringen van beide partijen van 2000-2011 in percentages (N=18378)	48
Figuur 6.III: Religieuze typeringen van de strijdende partijen door 271 respondenten	51
Grafiek 6.I: De veranderingen van het religietotaalframe per kwartaal van 2000-2011 in aantal hits	36
Grafiek 6.II: De veranderingen van verschillende religieframes in percentages per kwartaal van 2000-2011	37
Grafiek 6.III: Religieuze typeringen van Palestijnen en Israëliërs in percentages per kwartaal in 2000-2011	49
Tabel 5.I: Aantal artikelen per dagblad in onderzoeksperiode over het Israëliësch-Palestijns conflict	26
Tabel 6.I: Het voorkomen van religieframes in percentages en aantal hits in alle artikelen in 2000-2011	33
Tabel 6.II: Het voorkomen van thematische frames in percentages en aantal hits in alle artikelen van 2000-2011	35
Tabel 6.III: Mate waarin het religietotaalframe voorkomt in de berichtgeving per dagblad in 2000-2011	40
Tabel 6.IV: Mate waarin het islam- en jodendomframe voorkomen in de berichtgeving per dagblad in 2000-2011	41
Tabel 6.V: Aantal oorzaken gevonden in vijfhonderd artikelen van 10-11-2010 tot en met 31-03-2011	44
Tabel 6.VI: Oorzaken voor het conflict genoemd door respondenten gewogen gemeten	46
Tabel 6.VII: Oorzaken in berichtgeving versus oorzaken in publieke opinie	47
Tabel 6.VIII: Verschillen in religieuze typeringen per krant	50
Tabel 6.IX: Religieuze typeringen dagbladberichtgeving versus publieke opinie	52

Samenvatting

Israël en de Palestijnse gebieden zijn al decennia lang het toneel van een langdurig conflict. Religie is één van de strijdpunten tussen de overwegend Joodse Israëliërs en islamitische Palestijnen. Dat uit zich in de onderhandelingen over verschillende religieuze plaatsen en profilering van politieke partijen aan de hand van religie. Het Nederlands publiek is voor een conflict dat zich zo ver weg afspeelt voor hun informatie afhankelijk van media. Journalisten hebben de taak het publiek zo objectief en volledig mogelijk voor te lichten over de situatie in Israël, zodat burgers op een juiste manier hun mening kunnen vormen. Daarom wordt in deze thesis de rol van religie in Nederlandse dagbladberichtgeving onderzocht, waarbij ook de relatie met de publieke opinie is geanalyseerd. Het onderzoek is uitgevoerd door middel van kwantitatieve inhoudsanalyse en een survey.

Religie speelt in zestig procent van de artikelen in *De Telegraaf*, het *NRC Handelsblad*, de *Volkskrant* en *Trouw* een rol. Er is evenveel aandacht voor de islam als voor het jodendom, maar de onderliggende religieuze stromingen worden nauwelijks belicht. Ten tijde van verkiezingen in Israël en vredesonderhandelingen over religieuze plaatsen neemt de aandacht voor religie in de berichtgeving toe. Dat gebeurt ook bij aan religie rakende gebeurtenissen met een wereldwijde impact, zoals de aanslagen op het World Trade Center in New York in 2001. Het *NRC Handelsblad* en *Trouw* berichten het meest over religie in het conflict, *De Telegraaf* doet dat het minst.

Journalisten benoemen nauwelijks de oorzaken van het conflict. Opvallend is dat het publiek religie met stip op één zet als zij oorzaken noemen voor de problemen in Israël. Deze publieke opinie kan verklaard worden door het feit dat er in meer dan de helft van de artikelen aandacht is voor religie in de afgelopen elf jaar. Religie is een deelaspect van het conflict dat over tijd meer benadrukt is dan andere aspecten. Dat uit zich ook in de typering van de strijdende partijen. Israëliërs worden door het publiek ruim twee keer zo vaak religieus getypeerd als de Palestijnen, terwijl het aantal dagbladartikelen met religieuze typering van beide partijen ongeveer gelijk is. Een reden hiervoor kan zijn dat Israëliërs gemiddeld vaker per artikel religieus worden getypeerd.

In deze thesis is aangetoond dat er een relatie is tussen de dagbladberichtgeving over religie in het Israëliësch-Palestijns conflict en de publieke opinie. Dat uit zich in de typering van strijdende partijen. Bovendien besteden de dagbladen ruim aandacht aan religie in het algemeen en de twee grote religies, waardoor het publiek dit deelaspect zelfs beschouwt als de oorzaak van alle problemen. Berichtgeving is niet de enige factor die van invloed is op het publiek, andere media en het persoonlijk referentiekader van mensen spelen ook een rol. Om het publiek op een juiste manier hun mening te laten vormen over de rol van religie, kunnen journalisten meer aandacht besteden aan achtergrondinformatie over de religieuze stromingen en duidelijker zijn over de oorzaken van het conflict. De resultaten geven aanleiding tot verder onderzoek naar de rol van religie in het productieproces van berichtgeving en naar de invloed van berichtgeving over religie in andere media en het effect daarvan op het publiek.

1 Inleiding

1.1 Onderzoeksthema

'Religie gaat hier dwars door alles heen, maar als religie zo belangrijk wordt, kun je geen concessies meer doen'
– Rolf Bos, correspondent voor de *Volkscrant* in Israël en de Palestijnse gebieden.

Lopend door de straten van Jeruzalem wordt duidelijk hoe diepgeworteld religie is in het land. De wijken in de oude stad in Jeruzalem zijn ingedeeld in een christelijk, islamitisch en een Joods deel¹. Op straat lopen orthodoxe Joden herkenbaar aan hun zwarte hoeden en de twee krullen aan weerszijden van hun gezicht. In de islamitische delen zijn de gesluierde vrouwen en de oproepen tot gebed die door de hele wijk galmen niet te ontwijken. De winkeltjes liggen vol met keppeltjes, chanoekia's, hoofddoeken en kruizen. Op Sjabbat zijn de straten in Joods Israël uitgestorven en blijft iedereen binnen om te bidden. In het dagelijks leven speelt religie een grote rol, echter is het onbekend in hoeverre die rol van religie ook te lezen is in de berichtgeving.

Israël en de Palestijnse gebieden zijn al decennia lang het toneel van een langdurig conflict, waarbij religie voor beide actoren onmiskenbaar van belang is. Het speelt zich af in één bepaald gebied, maar is relevant voor de rest van de wereld. Grootmachten als de Verenigde Staten proberen al jaren aan te sturen op vrede tussen de Israëliërs en de Palestijnen. De meeste Israëliërs leven volgens het jodendom en de meeste Palestijnen wijden hun leven aan de islamitische Koran. De strijdende partijen kunnen getypeerd worden aan de hand van hun religie. In dit onderzoek staat de rol van religie in de mediaberichtgeving centraal, omdat het als een van de grootste oorzaken van het conflict wordt uitgelegd (Philo & Berry, 2004; Little, 2007; Sloterdijk, 2008). Dat komt vooral doordat er veel religieuze plaatsen zijn op het grondgebied, waar beide partijen om strijden (Sloterdijk, 2008:104). Volgens Rolf Bos (2011) in het citaat bovenaan maakt religie de situatie complex. Philo & Berry (2004:127) waarschuwen echter dat het hele conflict niet teruggebracht kan worden naar een strijd vanwege religies en heilige plaatsen. Dat zou impliceren dat een oplossing als tolerantie voor elkaars heilige plaatsen genoeg zou zijn voor vrede.

Van oudsher zijn er meerdere redenen genoemd voor het Israëliësch-Palestijns conflict. Zo wordt er al jaren onderhandeld over delen van het grondgebied. Daarnaast zorgt het zionisme, waarbij Israëliërs willen terugkeren naar het heilige land, ook voor strubbelingen en is het een

---

¹ In de Nederlandse taal is er discussie rondom het schrijven van de woorden Joden of Joods met een hoofdletter. Officieel geldt dat er alleen een hoofdletter geschreven mag worden als er verwezen wordt naar een volk. Wordt er gerefereerd aan aanhangers van een religie dan is de schrijfwijze zonder hoofdletter (Genootschap Onze Taal, 2010). Zonder anderen te kwetsen of te beledigen, is voor de consistentie in deze thesis voor alle gevallen gekozen voor een schrijfwijze met hoofdletter.

machtsstrijd geworden tussen twee groeperingen.

De ontwikkelingen in het conflict worden op de voet gevolgd door de wereldwijde pers. Aan journalisten de taak een balans te vinden tussen deze verschillende visies en die te representeren in hun berichtgeving. Dit om er uiteindelijk voor te zorgen dat de burgers zo goed mogelijk geïnformeerd zijn en op basis daarvan hun eigen mening kunnen vormen. Omdat het conflict zich ver weg van Nederland afspeelt, is het volgen van de Nederlandse media voor veel mensen de enige manier om informatie te verkrijgen (Malek & Wiegand, 1997:204-205). Welke rol het publiek ziet voor religie in het conflict kan beïnvloed worden door de berichtgeving in de media daarover.

De berichtgeving wordt geconstrueerd aan de hand van keuzes die journalisten maken. Journalisten in Nederland en correspondenten ter plaatse berichten over de informatie die zij belangrijk achten. Journalisten van verschillende dagbladen, zullen allemaal een ander artikel schrijven. Daarbij houden zij rekening met de profilering van hun krant en met het medialandschap in Nederland, dat sinds de ontzuiling veranderd is. Mensen zijn losgekomen van hun traditionele dagbladen en door de digitalisering van de samenleving is er meer informatie voor burgers beschikbaar. Ook de sfeer in en de samenstelling van de samenleving is bepalend. Nederland is multicultureel en er heerst sinds de aanslagen van 11 september 2001 in New York en met de opkomst van populistische partijen een bepaalde angst voor de islam in het land (Karim, 2002). Journalisten leven zelf ook in die samenleving, waardoor ze vanuit een bepaalde sociale context hun berichten schrijven, hun invalshoek kiezen en op een bepaalde manier hun boodschap overbrengen en daardoor invloed kunnen uitoefenen op de perceptie van het publiek. De bovenstaande overwegingen leiden tot de volgende onderzoeksvragen:

Hoofdvraag 1: Hoe wordt religie gebruikt in Nederlandse dagbladberichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict?

Hoofdvraag 2: Wat is de relatie tussen deze berichtgeving en de publieke opinie?

1.2 Relevantie

Het is van maatschappelijk belang om inzicht te krijgen in de manier van berichten over het conflict en vooral hoe er over het geloof gesproken wordt. De Nederlandse samenleving is multicultureel en religie is een veelvoorkomend en actueel gespreksonderwerp. Sinds de jaren zestig en zeventig heeft zich een culturele revolutie voorgedaan, waarin werd gestreefd naar individuele vrijheid en banden met gezin en kerk zijn minder vanzelfsprekend geworden (Felling, 2004; Derks, 2000; Riele & Schmeets, 2009). De grootste groep gelovige Nederlanders is katholiek, ongeveer vijf procent van de bevolking is islamiet en ongeveer 43.000 mensen zijn Joods in Nederland, omgerekend 0,26% (CBS, 2009:37; Van Solinge & De Vries, 2001: 103). In de ontzuilde samenleving is religie minder belangrijk; mensen kunnen zich minder identificeren met de

religieuze berichtgeving over een conflict. Om de samenleving toch op de hoogte te houden van de verschillende stromingen die botsen en om vooroordelen de kop in te drukken, is voldoende informatie nodig.

De veranderende samenstelling van de bevolking zorgt ook voor politieke veranderingen. Populistische partijen komen op en spelen in op de angsten van mensen, zoals het leven in een onbekende multiculturele samenleving en de toename van islam in Nederland (Ivarsflaten, 2008). Die angsten zijn onder andere aangewakkerd na de aanslagen van 11 september 2001 op het World Trade Center in New York. Vanaf die gebeurtenis worden moslims volgens onderzoek van Karim (2002) geassocieerd met geweld en terrorisme. De moord op Theo van Gogh in 2004 heeft dit gevoel versterkt en Korteweg (2005:12) stelt zelfs dat het ervoor zorgde dat alle moslims door de bevolking als één worden gezien. Berichtgeving over religie in het Israëliësch-Palestijns conflict heeft invloed op deze gevoelens in ons land. Islamitische Palestijnen die in verband worden gebracht met een bomaanslag in de stad Jeruzalem, zoals op 23 maart jl. kunnen versterkend werken op de associaties die er volgens Karim (2002) al zijn.

Door de toenemende aandacht voor de islam is er belangstelling vanuit de samenleving voor de achtergronden van religies. Onderzoekers benadrukken dat de achterliggende cultuur van religies niet in enkele zinnen uitgelegd kan worden in de media (Nacos & Torres-Reyna, 2003). De wijze waarop dagbladen berichten over religie in het Israëliësch-Palestijns conflict, heeft invloed op de publieke opinie (Van Atteveldt et al., 2010). Zij zijn immers de brug tussen de politiek, het conflict en de burger (ibid). Journalisten worden geacht neutraal en objectief te zijn door de waarheid zo goed mogelijk te vertellen en de wereld te voorzien van informatie over belangrijke kwesties, waardoor burgers zich er een mening over kunnen vormen (Ruigrok, 2008:294; Silverstone, 2007). Zeker bij beladen onderwerpen zoals het jodendom en de islam kan berichtgeving het heersende gevoel in de maatschappij versterken of ontkrachten. Het publiek kan bij objectieve journalistiek over religie op een eerlijke manier zijn of haar mening vormen.

De relatie tussen de publieke opinie en de mediaberichtgeving is relevant om te onderzoeken. Een versimpeld beeld van religie in het conflict zal immers een versimpeld idee overdragen op het publiek. Eenzijdige informatie leidt tot vooroordelen en een tekort aan achtergrondinformatie tot onwetendheid. Voor de samenleving is het van belang inzicht te krijgen in het proces van berichtgeving over dit conflict. Journalisten kunnen worden aangesproken op hun verantwoordelijkheid om de religies die een rol spelen in het conflict voldoende uit te leggen, evenals op hun taak om het publiek voor te lichten over de (religieuze) oorzaak van het conflict. Journalisten kunnen naar aanleiding van de resultaten van dit onderzoek reflecteren op hun eigen werk. Bovendien kunnen journalistieke opleidingen naar aanleiding van dit onderzoek verbeterd worden en kunnen aankomend journalisten worden voorgelicht over het belang van volledigheid in

de berichtgeving.

Dit onderzoek heeft niet alleen maatschappelijke relevantie, maar draagt ook bij aan de wetenschap. Het levert nieuwe kennis op over de manier waarop religie wordt gebruikt in Nederlandse berichtgeving over het conflict tussen Israëliërs en Palestijnen. Het gaat verder dan bestaande onderzoeken en analyseert de rol van religie in de media op een bredere manier. Zo ontstaat er kennis over religieuze typeringen en de invloed van belangrijke gebeurtenissen die met religie te maken hebben. Vernieuwend is ook dat er niet alleen gekeken wordt naar mediaframes of naar de relatie met het publiek, maar dat beide aspecten aan elkaar gerelateerd worden. Voorgaande onderzoeken waren minder specifiek en richtten zich niet op de Nederlandse media.

1.3 Opzet

Deze thesis bestaat uit meerdere hoofdstukken. Het volgende hoofdstuk is een religieus kader, waarbij de religies die een hoofdrol spelen in dit onderzoek kort worden uitgelegd. Vervolgens komt er een hoofdstuk met een theoretische oriëntatie op het Israëliësch-Palestijns conflict. Dat hoofdstuk beschrijft de belangrijkste theorieën over mediaberichtgeving en het specifieke conflict en toont het belang van de onderzoeksvragen aan. Het vierde hoofdstuk geeft een onderbouwing van de onderzoeks- en deelvragen. In het vijfde hoofdstuk wordt de gehanteerde methode besproken waarmee het onderzoek is uitgevoerd. Het zesde hoofdstuk laat alle resultaten zien en vormt de spreekwoordelijke etalage van het onderzoek, met alle belangrijke en opvallende bevindingen. Het zevende hoofdstuk bevat de antwoorden op de hoofdvragen, een conclusie en een discussie over het gehele onderzoek. De thesis eindigt met een literatuurlijst, een overzicht van inspiratiebronnen en bijlagen.

2 Religieus kader

Om het hierna volgende onderzoek over de rol van religie in een begrijpbaar kader te plaatsen, volgt een beknopte beschrijving van de verschillende religies die een rol spelen in deze thesis.

2.1 Religies in het Israëliësch-Palestijns conflict

Eén van de aspecten in het Israëliësch-Palestijns conflict is religie. Religie wordt in de volksmond uitgelegd als geloofsleer of godsdienst (Van Dale, 2011). In de wetenschap wordt religie uitgebreider beschreven als een zoektocht naar de betekenis van het heilige (Pargament, 1997:32). Met het heilige worden dingen als de hoogste macht, het hemelse, God en bovenal het buitengewoonlijke bedoeld (Dobbelaere, 1982:26; Silberman, 2005:646). Die zoektocht komt voort uit het willen begrijpen van bepaalde gebeurtenissen in het leven van mensen (Park, 2005:299). Het kan ook dienen als een lens waardoor de werkelijkheid wordt ervaren, waarmee religie normen, waarden, doelen en emoties van mensen beïnvloedt (Park, 2005:295).

Religie is niet landgebonden; in de hele wereld leven mensen met dezelfde geloven. Religie reikt een raamwerk aan, waarvan mensen zelf kunnen bepalen hoe ze het gebruiken (Park, 2005: 302). De één vindt dat hij precies moet leven volgens de maatstaven van zijn religie en de ander vindt het goed genoeg om er af en toe steun bij te zoeken. Religie kan de interpretatie van mensen over dingen die gebeuren in het leven beïnvloeden (Silberman, 2005:642). Niet alleen de interpretatie, maar ook het leven van mensen wordt beïnvloed. Zelfs als staat en religie gescheiden zijn zoals in de Verenigde Staten. Daar staat namelijk wel op elk bankbiljet 'In God we trust' (Silberman, 2005:642). Andersom werkt het ook. De interpretatie van mensen bepaalt hoe ze met religie omgaan of waar ze wel en niet in geloven (Smith, 1998:280). De verschillende interpretaties zijn vaak voer voor discussies en in een meer extreme variant redenen voor conflicten en oorlogen.

In het Israëliësch-Palestijns conflict spelen meerdere religies een rol. De belangrijkste twee religies zijn de islam en het jodendom. Ongeveer 3,8% van de bevolking hangt geen geloof aan (CBS Israël, 2010). Een deel van de mensen leeft volgens het christendom, in Israël 2% (CBS Israël, 2010). Israël heeft een aantal heilige plaatsen voor deze godsdienst, zoals Bethlehem, de geboortestad van Jezus. De christenen hebben in Israël over het algemeen goed samen kunnen leven met zowel moslims als Joden en spelen geen hoofdrol in het specifieke conflict. Deze religie wordt in deze thesis dan ook buiten beschouwing gelaten.

2.1.1 Israël en het jodendom

Volgens de Bijbel heeft Abraham de Hebreërs of de Israëlieten rond 1900 voor Christus gebracht naar het land dat wij nu kennen als Israël (Morren, 2004:9). De staat Israël werd echter officieel pas in 1948 uitgeroepen. De naam voor het beloofde Joodse land bestond al langer. Het is afgeleid van

stamvader Jacob, die volgens de Bijbel een gevecht met engelen leverde, waarna zijn naam werd veranderd in Israël; 'hij die met God strijd' (Morren, 2004:9). Het gebied loopt volgens de Bijbel (Genesis 15:18) van de rivier van Egypte tot de Eufraat (Shindler, 2004:161).

Israëliërs leven volgens het 3000 jaar oude jodendom, een monotheïstisch geloof (Sloterdijk, 2008:26). Stamvader Abraham bepaalde eens dat alleen het allerhoogste door de mens moest worden gediend (Sloterdijk, 2008:26). Het allerhoogste is God, die over sterren en planeten heerst en zo bewijst de enige te zijn (ibid). De bevolking stamt af van Abraham en diens zonen Izak en Jacob. De laatste zoon kreeg op zijn beurt twaalf zonen en hun nakomelingen werden slaven in Egypte. Uiteindelijk werden zij onder leiding van Mozes uit Egypte door de woestijn naar het land van hun voorouders geleid (Nederlands-Israëlich Kerkgenootschap, 2011).

Het jodendom is een geloof van het volk, een volk dat verbonden is met zijn eigen taal en land (Nederlands-Israëlich Kerkgenootschap, 2011). Toch is er niet één jodendom. Door de diaspora heeft de religie zich in de afgelopen eeuwen vertakt, waardoor er grote verschillen zijn ontstaan tussen het leven van de diverse Joodse groeperingen in de wereld (Anttonen & Partridge, 2006: 273). Er zijn twee belangrijke stromingen, het Rabbijns jodendom en het niet-Rabbijns jodendom. De laatste stroming gaat alleen uit van de Thora en heeft geen aanvullende commentaren (Etsel, 2007). Iedereen moet zijn eigen verantwoordelijkheid nemen om de originele Hebreeuwse Bijbel uit te leggen en dit niet over te laten aan de mondelinge leer van de Rabbijnen (ibid). Deze stroming is klein en er zal weinig aandacht aan worden besteed in de media. De Rabbijnse visie is het klassieke jodendom (Van der Heide, 2001: 77; Van Bekkum, 2001:59). Zo zijn er de orthodoxe Joden, die volledig leven volgens de Thora, het vijfdelige boek met de woorden van God (Anttonen & Partridge, 2006: 274). Het bestaat uit twee elementen. Eerst de geschiedschrijving vanaf de schepping van hemel en aarde tot en met de dood van Mozes, een van de grootste leiders in het jodendom, vlak voordat het Joodse volk het land Kanaän in gaat (Nederlands-Israëlich Kerkgenootschap, 2011). Daarnaast worden er verplichtingen in genoemd, zoals de tien geboden, waar een Jood aan moet voldoen en zich aan moet houden. Zo worden zij geacht op de zevende dag van de week, op zaterdag, een rustdag te houden (Sjabbat) en mogen zij alleen koosjer eten. Eten dat voldoet aan drie criteria; het moet op de juiste manier geslacht zijn, van bepaalde dieren zijn en enkele combinaties zoals melk en vlees zijn verboden (Nederlands-Israëlich Kerkgenootschap, 2011). De Thora wordt ook wel de Leer of de Wet genoemd (ibid). Onderdeel van de Thora is de Talmoed, met de commentaren van verschillende rabbijnen op de Wet. De uitleg van deze leer wordt de Misjna, Mondelinge Leer, genoemd. Deze is eeuwenlang mondeling overgedragen om de Thora begrijpelijk te maken (ibid). De reformjoden, onderdeel van het liberaal jodendom, nemen de voorschriften van de Thora niet zo nauw en hebben zich aangepast aan het moderne leven. Het is de meest vooruitstrevende tak van het jodendom (ibid).

De zionisten zijn een aparte tak. Deze stroming is ontstaan door de onderdrukking van de Joden in vrijwel de hele wereld. Het zionisme wordt uitgelegd als de terugkeer van het Joodse volk naar hun historische 'belofde land' Israël onder leiding van de Messias (Ravitzky, 1996:1; Morris, 2001:14; Van Bekkum, 2001:73). Deze uitleg wordt gebruikt in dit onderzoek. Tegenstanders van het zionisme gebruiken de omstreden uitleg dat met het begrip de verdrijving van alle niet-Joden uit het 'belofde land' wordt bedoeld (Timm, 2004:120). Het overgrote deel van de zionisten is seculier en streeft een nationalistisch doel na. Zij willen een eigen land voor hun volk. Omdat de reden daarvoor berust op een belofte van God, is de connotatie met het zionisme in de publieke opinie en de media vaak religieus van aard. Verder zijn er meerdere kleinere Joodse groeperingen, die hier buiten beschouwing worden gelaten. In de kibboets, speciale (afgesloten) leefgemeenschappen leven de Israëliëse atheïsten. Zij hangen geen geloof aan en leven volgens de regels van de commune.

De gelovige Israëliërs hechten waarde aan de voor hun heilige plaatsen. Heel Israël is voor hen heilig. Ongeveer 1000 jaar voor Christus liet koning David een tempel voor God bouwen (RKK, 2011; Little, 2007:303). Dit heilige bouwwerk werd afgemaakt door zijn zoon Salomo. Vierhonderd jaar later werd alles verwoest bij de deportatie van de Joden (RKK, 2011). Later werd een tweede tempel op dezelfde plaats (nu bekend als Tempelberg) gebouwd, waardoor die plek voor de Joden altijd heilig is gebleven. Vooral de Klaagmuur in Jeruzalem, een overblijfsel van een Joodse tempel, wordt door de Joden belangrijk gevonden. Daarnaast zijn er verspreid over het hele land graven van allerlei belangrijke personen, zoals het graf van de aartsvaders in Hebron, het graf van Rachel in Bethlehem en de begraafplaats op de Olijfberg (Etsel, 2008). De Joden hebben lang niet altijd toegang gehad tot deze plaatsen, vanwege de diaspora. Antisemitisme heeft het volk jarenlang verjaagd en uitgedund. Het beruchtste voorbeeld hiervan is de Jodenvervolging door Hitler tijdens de Tweede Wereldoorlog.

2.1.2 Palestijnen en de islam

Het Palestijnse volk is vernoemd naar het grondgebied Palestina. Palestijnen zijn niet-joods, maar hangen de islam (93%) of het christendom (6%) aan (IMEU, nb). Binnen de islam zijn twee stromingen, het sjiïsme en het soennisme. Strijdpunten tussen de twee stromingen zijn de opvolging van Mohammed en de rol van de geestelijkheid (Luyendijk, 2001:27-28). Palestijnen zijn soennitisch, ze zien in principe in iedere moslim uit de stam van Mohammed een opvolger en staan zichzelf in tegenstelling tot de sjiïeten weinig vrijheid toe om de islam te interpreteren (ibid). De islam is een monotheïstische godsdienst, waarbij Allah het allerbelangrijkste is. Alles draait om Hem en een scheiding tussen religie en staat is dan ook niet gewenst. De islam stamt af van meerdere religies (o.a. het jodendom en christendom), maar ziet zichzelf als laatste en volmaaktste uitdrukking van de leer van God (Sloterdijk, 2008: 38). De oorsprong van deze religie ligt in het

begin van de zevende eeuw na Christus als God (Allah) zich openbaart aan Mohammed, waarbij een stem tegen hem zegt: 'Jij bent de gezant van God' (Luyendijk, 2001:19). Jarenlang openbaren zich allerlei tekens aan Mohammed, die uiteindelijk samen de Koran vormen. In de Koran, het heilige boek van de islam, staan voorschriften waar moslims, mensen die leven volgens de islam, zich aan moeten houden (Luyendijk, 2001). Zo moeten zij vijf maal per dag bidden in de richting van Mekka, de geboorteplaats van Mohammed. Daarnaast moeten zij vasten tijdens de Ramadan en leven volgens de islamitische wet, Sharia, waarin mannen en vrouwen niet als gelijken worden gezien (ibid).

Ook bij de islamitische Palestijnen zijn verschillende gradaties gelovigen. Er zijn gematigde liberale moslims, die hun religie thuis uitvoeren en die zich niet aan de Sharia houden. Zij zijn nationalistisch en willen graag één gebied waarin iedereen kan leven, zolang de Palestijnen zelf ook zeggenschap hebben (Lybarger, 2007:24). Echter zijn er ook fundamentalisten, die willen dat de Sharia wordt ingevoerd in alle Arabische landen. Zij willen hun religie opleggen aan alle andere mensen in de wereld en streven naar een totalitaire islam (Luyendijk, 2001:94). Die laatste groep wordt ook wel islamistisch genoemd. De organisatie Al Qaeda is hier een voorbeeld van (Congressional Research Service, 2004: 83). Aanhangers van Hamas en de Islamitische Jihad zijn gematigder islamistisch. Volgens onderzoek van Lybarger (2007: 60, 73, 120) en Mishal & Sela (2006:vii) willen zij geen kalifaat, maar een islamitische Palestijnse staat waarin mensen leven volgens de Sharia en in bepaalde mate andere religies worden getolereerd. Daar waar de zionisten een eigen land willen voor het Joodse volk en niemand het jodendom willen opleggen, streven de islamisten in Israël naar een islamitische Palestijnse staat waar religies samen kunnen leven onder de schaduw van de islam.

De meningen over het conflict met Israël verschillen per groep Palestijnen. Zo blijkt uit onderzoek van Floor Janssen (2009:66-67) dat Hamas gedurende de eerste Intifada rapporteerde over een religieus conflict. Hamas is vanaf de oprichting een islamistische verzetspartij (Lybarger, 2007:3). Inmiddels is Hamas uitgegroeid tot een politieke organisatie en spreken zij in officiële documenten niet meer over religie. Er wordt niet meer naar Joden verwezen als het over de Israëliërs gaat, nog maar af en toe naar zionisten, maar in de meeste gevallen worden de Israëliërs bezetters genoemd (Janssen, 2009:53-54).

De PLO was jaren de officiële stem van de Palestijnen. Het is een seculiere partij (liberaal), die het volk diplomatieke en financiële steun biedt (Lybarger, 2007: 23; Hudson, 1969:297). Hun doel is om een eigen Palestijnse staat te creëren waar Joden op een vredige manier in mogen blijven leven. De liberalen streven naar het samenleven van religies en erkenning van de grenzen van de Groene Lijn (Lybarger, 2007:1). Zij willen de Joden niet verdrijven (Hudson, 1969: 304). Fatah is een nationalistische partij binnen de PLO, die een eigen staat voor de Palestijnen wil (Jaeger &

Paserman, 2006:45). Groeperingen binnen deze partij zijn echter links nationalistisch, wat inhoudt dat zij het verbannen van andere religies niet schuwen (Lybarger, 2007:1). Palestijnen moeten volgens hen bevrijd worden van de zionistische bezetters (Pina, 2006).

Alle afzonderlijke Palestijnse partijen in Israël strijden al jaren om onafhankelijkheid en sommigen streven ernaar hun heiligdommen toe te voegen aan Palestina, zoals de Palestijnse onafhankelijk staat genoemd zou moeten worden. In Jeruzalem staat de beroemde Tempelberg, waar de Al-Aqsa moskee en de Rotskoepel opgebouwd zijn (Isseroff, 2009). De moskee is een van de eerste en heiligste moskeeën van de islam, daar zou Mohammed naar de hemel zijn gegaan. De Rotskoepel dient als herdenkingsplaats, waar Abraham zijn zoon moest offeren van God.

2.1.3 Strijdpunten

Religie is geaccepteerd als een van de oorzaken van een conflict (Little, 2007:3). Het conflict tussen Israëliërs en de Palestijnen wordt ook wel de ‘clash of monotheisms’ genoemd (Sloterdijk, 2008:104). Een strijd tussen twee religies die zweren bij het bestaan van één God. Het erkennen van een andere God is ondenkbaar. Ook zijn de voorschriften van beide godsdiensten verschillend. Moslims zeggen dat zij sowieso de beste godsdienst van allemaal hebben, omdat die is voorgekomen uit andere religies (Luyendijk, 2001:41). Al het beste is samengevoegd tot de islam. Het feit dat vooral fundamentalistische moslims streven naar een Palestijnse staat waar de islam de hoofdreligie is, maakt dat zij het jodendom niet altijd tolereren en dat zij haat jegens deze en andere religies uitdragen (Sloterdijk, 2008:46).

De ‘clash of monotheisms’ openbaart zich ook in de strijd om de heilige plaatsen (Sloterdijk, 2008: 104). De Tempelberg is zowel voor de Joden als voor de moslims van grote waarde en zij zijn geen van beiden bereid deze heilige plaats af te staan (Sloterdijk, 2008; Philo & Berry, 2004:136). Zo blijft de hoofdstad Jeruzalem een heikel punt, omdat de Joden nooit afstand willen doen van de Klaagmuur en de Tempelberg en de moslims de Al-aqsa moskee en de Rotskoepel willen behouden.

3 Theoretische oriëntatie van het Israëliësch-Palestijns conflict

In dit deel zullen diverse aspecten aan bod komen die te maken hebben met het onderzoek naar de invloed van berichtgeving in het algemeen en in het bijzonder de berichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict. Eerst worden de termen (*second level*) *agendasetting* en *priming* besproken, waarna wordt ingegaan op de *framing* van het Israëliësch-Palestijns conflict en de aspecten die dit beïnvloeden. Daarna wordt aandacht besteed aan nieuwsframes en wordt de term *frameshift* uitgelegd. Tot slot wordt gekeken naar de invloed van framing op het publiek en nieuwseffecten bij dit specifieke conflict.

3.1 Agendasetting

De massamedia kunnen de publieke opinie beïnvloeden door bepaalde kwesties meer te benadrukken dan anderen (McCombs & Shaw, 1972). De belangrijke eigenschappen van het beeld dat de massamedia schetsen, worden overgedragen aan de beelden die het publiek heeft (McCombs & Ghanem, 2008). Hoe meer de massamedia ergens over berichten, hoe belangrijker het wordt in de samenleving en hoe meer aandacht daarvoor ontstaat onder burgers (McCombs & Shaw, 1972). Zij beïnvloeden daarmee de ‘agenda’ van burgers en politiek. Dit wordt agendasetting genoemd.

Er zijn twee niveaus van agendasetting. Het eerste niveau is gericht op de grotere nadruk op bepaalde kwesties en onderwerpen, het tweede niveau gaat in op het meer saillant maken van bepaalde aspecten van die kwesties of problemen (McCombs & Ghanem, 2008). Het tweede niveau, ook wel *second level agendasetting* genoemd, is van belang in deze thesis. Media kunnen namelijk het religieuze aspect van het Israëliësch-Palestijns conflict meer benadrukken dan andere aspecten. De visie die doorschemert over religie in het conflict bepaalt dan niet alleen waar het publiek over na moet denken, maar ook hoe ze daarover na moeten denken (McCombs & Ghanem, 2008: 68). Critici spreken deze functie van de massamedia tegen, omdat in dit concept van agendasetting vergeten wordt dat burgers gebeurtenissen zelf ook kunnen waarnemen en ervaren (Sheafer & Weimann, 2006: 349). De perceptie van het publiek zelf kan dan uiteenlopen met de aspecten die benadrukt worden in de media. Voor dit onderzoek naar het Israëliësch-Palestijns conflict is deze kritiek direct te verwerpen, omdat er vanuit gegaan mag worden dat maar weinig Nederlandse burgers de situatie in Israël en de Palestijnse gebieden met eigen ogen hebben gezien en lijfelijk hebben ervaren. Dat betekent dat het gros van de mensen voor informatie over dit conflict echt afhankelijk is van de berichtgeving van de media.

3.1.1 Second level agendasetting en priming

De *second level agendasetting* raakt nauw aan het theoretische concept *priming*, waarbij de media agenda de toegankelijkheid van het onderwerp beïnvloedt in het geheugen van het publiek (Sheafer

& Weimann, 2006:350; McCombs & Reynolds, 2002:14). Daarmee beïnvloeden media ook de criteria waarmee het publiek een probleem of conflict evalueert of beoordeelt (ibid). Doordat media bepaalde aspecten van een probleem benadrukken, blijven die aspecten beter hangen bij burgers. Ze worden toegankelijker voor het publiek om aan te denken als zij het hebben over een bepaald probleem en deze aspecten zullen eerder naar voren komen als mensen zich een mening vormen over dat probleem of conflict (Iyengar & Kinder, 1987). In Britse berichtgeving wordt in 2% van de gevallen religie als oorzaak van het Israëlisch-Palestijns conflict genoemd (Philo & Berry, 2004:295), hetgeen invloed kan hebben op de Britse publieke opinie over de oorzaak van het conflict.

Priming is door verschillende onderzoekers getest. Zo toonden Kim et al. (2002) aan dat de berichtgeving in een lokale krant over de ontwikkeling van een park ervoor zorgde dat burgers de ontwikkeling van dat park ook belangrijk gingen vinden en zij lieten zelfs hun mening beïnvloeden door de visies die in de krant stonden. Davis & Rill (2008) onderzochten de berichtgeving over het conflict tussen Hezbollah en Israël in 2006 en de perceptie van mensen van dat conflict. Zij toonden daarmee het bestaan van second level agendasetting aan, want de visies van de dagbladen waren inderdaad terug te zien in hoe de respondenten praatten over het conflict. Aan de hand van dit onderzoek is te verwachten dat als de Nederlandse dagbladen bepaalde religieuze aspecten in het Israëlisch-Palestijns conflict benadrukken, dat zijn weerslag zal hebben op de perceptie en evaluatie van het publiek.

3.2 Framing van het Israëlisch-Palestijns conflict

Als journalisten bewust of onbewust bepaalde aspecten van een conflict benadrukken, moet dat terug te vinden zijn in de manier waarop zij over het conflict berichten. Journalisten geven het conflict op hun eigen manier weer, oftewel ze framen de nieuwsberichten over het conflict. Framen is de manier waarop het nieuws wordt gepresenteerd. Tuchman (1978:1) heeft dit concept weten te omschrijven in de metafoor van een raam: het nieuws is een venster op de wereld. Door dat venster leren mensen over de gebeurtenissen in de wereld, over andere mensen en plaatsen. Niet alles wat er gebeurt, past in het uitzicht van een raam, daarom moet een selectie gemaakt worden van alle beschikbare verhalen die verteld kunnen worden. Omdat de waarheid zich niet in een bericht laat vangen, wordt informatie geselecteerd en wordt een bepaald perspectief gekozen. De meest gangbare definitie van framing in de wetenschap is die van Entman (1993:52):

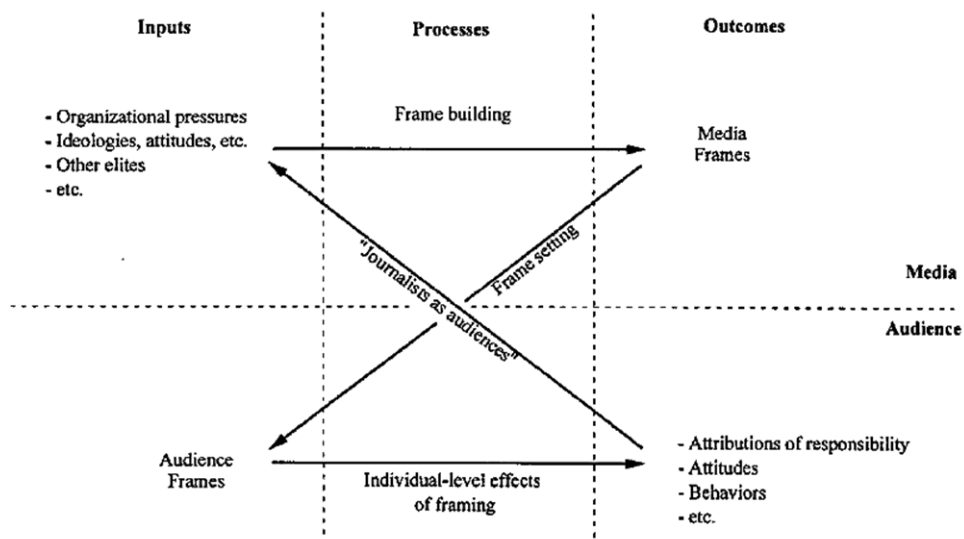
To frame is to select some aspects of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, causal interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation for the item described.

In een frame wordt een bepaald aspect van een gebeurtenis vaak meer benadrukt dan andere aspecten (Entman, 1993). Uit de definitie van Entman blijkt dat agendasetting en framing nauw

met elkaar verwant zijn. Toch mogen de termen niet door elkaar worden gebruikt, omdat bij framing minder de nadruk ligt op de invloed van de berichtgeving op het publiek (McCombs & Ghanem, 2008:68). Frames worden gebruikt om problemen te definiëren, oorzaken aan te geven en oplossingen te verschaffen (Shadid, 2009:176). Ze zijn een houvast voor de journalisten en in zekere mate ook voor het publiek. Frames organiseren informatie op een bepaalde manier (Gamson et al., 1992:384). Bij second level agendasetting gaat het om de associatie die het publiek maakt of onthoudt bij een onderwerp waarover wordt bericht. Priming gaat nog een stap verder. Daarbij draait het om de evaluatie/beoordeling van iets of iemand, waardoor die persoon of gebeurtenis ook belangrijker wordt voor het publiek.

3.2.1 Frame-building

Frames worden geconstrueerd om informatie op een bepaalde manier te ordenen. Journalisten bepalen wat zij wel en niet opnemen in hun artikelen. Zij zijn de *gatekeepers* en bepalen hun eigen agenda. De selectie die voorafgaat aan de constructie van een frame wordt *frame-building* genoemd (Scheufele, 1999; zie figuur 3.I). Bij dat selectieproces worden gatekeepers beïnvloed door diverse factoren. Shoemaker en Reese (1996) hebben het 'hierarchy of influences' model gedefinieerd met vijf niveaus die van invloed zijn op frame-building. De eerste twee niveaus zijn de ideologie van de media en de extramedia. Dit zijn respectievelijk de cultuur die leeft bij een dagblad en de invloeden van instituties en belangenverenigingen van buitenaf. Zo hebben Nederlandse media met een eigen westers (niet-islamitisch) perspectief over het conflict.

Figuur 3.I. Proces van framing

Bron: Scheufele, D.A. (1999). Framing as a theory of Media Effects. *Journal of Communication*, 49(1), 115.

Bij het organisatieniveau staat de organisatie van een dagblad centraal, de doelgroep van de krant en de manier waarop zij de concurrentiestrijd met anderen aangaan. Dat laatste is voor de vier te onderzoeken dagbladen van belang. Zij moeten zich onderscheiden om te overleven en zullen alle vier proberen andere invalshoeken en frames te gebruiken in hun artikelen. *Trouw* heeft een speciaal katern over religie en is daardoor interessant onderzoeksmateriaal voor deze thesis. Het vierde niveau gaat over mediaroutines. Dagbladen werken volgens bepaalde richtlijnen en routines, zoals bronselectie en het zoeken naar onderwerpen met een bepaalde nieuws waarde (Harcup & O'Neill, 2001). Religie dient vaker als achtergrondinformatie dan dat het direct gerelateerd is aan een nieuwsfeit. Achtergrondinformatie heeft niet altijd veel nieuws waarde, maar is wel nodig om het publiek van context te voorzien, zodat zij het conflict beter kunnen begrijpen (Philo & Berry, 2004). Zo is het volgens Buddenbaum (1998:ix) onmogelijk om de gebeurtenissen in het Midden-Oosten te begrijpen, zonder geïnformeerd te zijn over de religieuze achtergrond. Volgens Van Dijk (1985) en Fuller (1996) vinden journalisten achtergrondinformatie zelf ook belangrijk, maar het wordt altijd als laatst aan een nieuwsbericht toegevoegd en kan daardoor wegvallen als het bericht te lang is. De achtergrond van de journalist speelt ook een rol binnen dit vierde niveau. Zo wordt de mediaberichtgeving beïnvloed door de woonplaats en/of standplaats van journalisten en correspondenten. In het Israëliësch-Palestijns conflict verblijven journalisten vaak in de grote steden en moeten zij de problemen in de bezette gebieden van een afstand verslaan (Philo et al., 2003).

Het laatste niveau is het individuele niveau, waarbij de persoonlijke opvattingen en de achtergrond van de journalist van belang zijn. Aspecten die meespelen zijn de eigen visie van de journalist, zijn gezinsleven, zijn taalbeheersing en zijn eigen normen en waarden. De correspondenten van het *NRC Handelsblad* en de *Volkscrant* die in Israël werken, beheersen geen van beiden het Arabisch of Hebreeuws (Bos, 2011; Valk, 2011). Zij zijn voor hun informatie afhankelijk van tolken en Engelstalige bronnen. Als een journalist zelf erg gelovig is, zal hij volgens het model van Shoemaker & Reese (1996) door die individuele eigenschap wellicht sneller of op een andere manier berichten over religieuze aspecten binnen een conflict. Verder kan het gebrek aan achtergrondkennis bij journalisten over religie leiden tot een schaarste aan religieuze aspecten in berichtgeving (Wright, 1996:103,104). Journalisten kunnen in tijden van strakke deadlines en gebrek aan financiële middelen hun kennis ook niet bijspijkeren (ibid). Gebrek aan kennis kan ervoor zorgen dat journalisten conflictsituaties simplificeren. Dat gebeurde ook bij de oorlog in Bosnië (Van Atteveldt et al., 2010:7).

3.2.2 Nieuwsframes

Het frame-building proces zorgt ervoor dat journalisten diverse frames gebruiken in hun berichtgeving. Binnen het concept framing kan onderscheid gemaakt worden tussen twee soorten

nieuwsframes: *episodic* en *thematic frames*. Episodic frames geven het nieuws weer als een losstaande gebeurtenis, in tegenstelling tot thematic frames, waarin het nieuws in een historische of analytische context wordt geplaatst (Iyengar, 1991; De Vreese, 2005:56). In dit onderzoek staat de berichtgeving over een langere periode centraal als gekeken wordt naar de framing van het conflict. Er zal gezocht worden naar thematische frames.

Journalisten beïnvloeden niet alleen wat er besproken wordt in krantenberichtgeving, ze bepalen ook hoe ergens over wordt gesproken in artikelen. Dat gebeurt in twee soorten frames. *Equivalence frames* hebben het over hetzelfde, maar gebruiken elke keer andere woorden en vertellen het op een andere manier (Druckman, 2001:228). Bij *emphasis frames* worden bepaalde aspecten van een gebeurtenis wel of niet belicht. Dit wordt ook wel *issue framing* genoemd, waarbij bepaalde perspectieven van een verhaal relevanter worden gemaakt (Druckman, 2004:672). In deze thesis zal gebruik gemaakt worden van issue framing, omdat hier gezocht wordt naar de religieuze aspecten in het conflict tussen Israël en de Palestijnen.

Diverse vormen van framing gaan over het uitlichten van aspecten van onderwerpen of het verwoorden hiervan en de relatie met datgene wat het publiek onthoudt en opslaat. In dit onderzoek wordt door middel van *associative framing* de associatie tussen berichtgeving en de interpretatie/perceptie van het publiek onderzocht. Deze frames bestaan uit associaties tussen verschillende concepten in de breedste zin van het woord, van actoren tot gebeurtenissen en aspecten (Van Atteveldt et al., 2010:5). Doordat journalisten bepaalde aspecten wel en andere niet noemen in hun berichtgeving over een bepaald onderwerp, impliceert die keuze richting het publiek waar het onderwerp vooral om draait en daarmee hoe het publiek het moet interpreteren (Nieuwsmonitor, 2011). Mensen maken cognitieve schema's aan waar de informatie uit de nieuwsframes is opgeslagen (Graber, 1988). Hoe vaker een bepaald frame gebruikt wordt, hoe beter het onthouden wordt door het publiek (Scheufele & Tewksbury, 2007:14). Ze gaan de woorden uit frames ook met elkaar associëren en opslaan in hun hoofd. Centraal staan de religieuze associaties door framing in de berichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict.

In berichtgeving zijn sporen te vinden van religieuze nieuwsframes. Ondanks de wereldwijde secularisering groeit het aantal religieuze conflicten (Reychler, 2011). Brian Lai (2006) toonde aan in zijn onderzoek over het Midden-Oosten dat als leiders van verschillende groeperingen of landen verschillende religies hebben, de kans op conflicten groter is. In onderzoek van Van Atteveldt et al. (2010:22) wordt aangetoond dat het conflict in Britse, Amerikaanse en Nederlandse dagbladen geframed wordt als religieus. Na het vechten en vredesframe is religie het meest voorkomende nieuwsframe als het over Israël en de Palestijnen gaat. Nieuwsframes kunnen ook de strijdende partijen typeren. Zo werden in het conflict in Joegoslavië de strijdende partijen door de media religieus getypeerd (Dunn, 1996). Of dit ook gebeurt bij het Israëliësch-Palestijns conflict is nooit

eerder onderzocht.

De oorzaken van een conflict zijn in de realiteit vaak diffuus. Hoewel religie een belangrijke rol speelde in revoluties in China, Vietnam en Rusland, werd de oorzaak altijd gezocht bij politieke of economische gebeurtenissen (Shore, 2009). Voor het Israëliësch-Palestijns conflict geldt dit ook. Hamas refereerde vroeger naar een religieus conflict, maar doet dat nu minder (Janssen, 2009:66-67). Religie wordt alleen gebruikt in gewelddadige conflicten om een opstand te legitimeren, om opstandelingen te mobiliseren en om strijdpunten te vinden, zoals heilige plaatsen (Little, 2006:99).

Philo & Berry (2004) onderzochten Britse nieuwsuitzendingen op televisie over het Israëliësch-Palestijns conflict. Zij merkten op dat mediaberichtgeving vaak onduidelijk is over de oorzaak van de strijd en dat er weinig achtergrondinformatie gegeven wordt (Philo & Berry, 2004:110). In slechts 17 van de 3500 zinnen die zij analyseerden, werd gesproken over de geschiedenis van het conflict (ibid). Als er wel over een oorzaak wordt bericht, gaat het in 2% van de gevallen over religie (Philo & Berry, 2004:295).

Er worden in nieuwsuitzendingen ook andere oorzaken genoemd, waaronder in 6,5% van de gevallen de 'clash of civilizations' tussen twee groeperingen die niet samen kunnen leven (Bengio, 2004:113). De partijen beschuldigen elkaar ervan de oorzaak te zijn van de strijd (Philo & Berry, 2004:295). Een tweede oorzaak (3%) die in het onderzoek van Philo & Berry (2004:295) naar voren kwam, is de perceptie van Israël op veiligheidsmaatregelen. Daaronder valt ook de bezetting van de Palestijnse gebieden (ibid). Israël wil zichzelf tegen het geweld van de Palestijnen beschermen door hard in de tegenaanval te gaan en door de Palestijnse bevolking bij elkaar te houden in de Westoever en de Gazastrook. Hierdoor worden volgens Neve Gordon (2008:21) de leefomstandigheden van de Palestijnen verslechterd en worden zij volledig gecontroleerd door de Israëliërs. Ackerman (2001) vond in zijn onderzoek in Amerikaanse media de Israëliësch bezetting ook terug, echter werd daar maar af en toe naar gerefereerd. In het onderzoek van Philo & Berry (2004:295) werd het steeds terugkerende geweld ook genoemd als oorzaak van het conflict (2%).

Interessant is ook dat in het onderzoek van Philo & Berry (2004:295) het land, water en de economische tegenslag genoemd worden (0,5%). Met dit laatste doelen de media op de tegenslag voor Palestijnen. De Israëliërs controleren en bepalen welke goederen en voorzieningen de bezette gebieden in en uit gaan. Door de periodes van volledige afsluiting en avondklokken kunnen Palestijnen niet garanderen dat exportproducten op tijd aankomen bij leveranciers (Gordon, 2008:185). Bovendien raken veel Palestijnen werkloos, omdat ze niet meer mogen werken op Israëliësch grondgebied (ibid). De verschillen in economische ontwikkeling zijn volgens Morris (2001:111) al aanwezig in het begin van de twintigste eeuw. De verdeling van land is een andere oorzaak voor het conflict, die niet in de berichtgeving voorkomt, maar wel door het publiek wordt genoemd (Philo & Berry, 2004). Tot slot wordt door andere studies het zionisme als oorzaak

genoemd (Bengio, 2004:113; Timm, 2004:128). Bij een negatieve uitleg van het concept betekent zionisme de imperialisatie van Arabisch gebied, waarbij niet-Joodse burgers worden verdreven. Deze vorm van racisme wakkert angst aan onder de Arabische bevolking en zorgt voor een gespannen sfeer in het gebied, aldus Timm (2004:128).

Als er over religie wordt geschreven, staat steeds vaker de constructieve kant van het concept in de berichtgeving centraal. Waar voorheen religieuze aspecten in de media vooral gerelateerd werden aan geweldsincidenten, wordt religie nu ook aangehaald bij vredesbesprekingen (Little, 2006: 96; Shore, 2009:16; Reychler, 2011). Godsdienst inzetten bij het oplossen van een conflict is niet nieuw en dat wordt ook al gedaan bij vredesbesprekingen in het Midden-Oosten. Volgens Gopin (2002) kunnen alleen door het betrekken van religie bij besprekingen gevoelige strijdpunten overbrugd worden en kan er toegewerkt worden naar een langdurige en stabiele vrede. Berichtgeving over religie als methode en hulpmiddel bij het oplossen van het Israëliësch-Palestijns conflict wordt in deze thesis echter buiten beschouwing gelaten.

3.2.3 Verschillen tussen dagbladen

Nieuwsframes kunnen per krant verschillen, omdat elke krant zijn eigen publiek aanspreekt en een eigen invalshoek heeft. Voor dit onderzoek zullen vier kranten geanalyseerd worden, die samen een goede afspiegeling zijn van het arsenaal aan Nederlandse dagbladen. *De Telegraaf* heeft de grootste oplage, wordt het meest gelezen, maar besteedt in verhouding meer aandacht aan amusement dan andere kranten (Bakker & Scholten, 2005:6; Cebuco, 2010). Zij richten zich dan ook minder op buitenlands nieuws (Nieuwsmonitor, 2009). Onderzoek van Ruigrok (2005: 73) naar de berichtgeving over het conflict in Bosnië illustreert dit. Daaruit blijkt namelijk dat *De Telegraaf* relatief minder aandacht besteedt aan berichtgeving over het conflict in Bosnië dan andere Nederlandse dagbladen. Het is dan ook aannemelijk dat *De Telegraaf* ook minder aandacht besteedt aan het Israëliësch-Palestijns conflict.

NRC Handelsblad wordt gezien als kwaliteitskrant met relatief veel (politieke) informatie en weinig amusement (Bakker & Scholten, 2005:7). Bovendien is *NRC Handelsblad* de krant die de meeste aandacht besteedt aan buitenlands nieuws (Nieuwsmonitor, 2009). In de berichtgeving over het conflict in Bosnië was de relatieve aandacht in het *NRC Handelsblad* ongeveer even groot als in de *Volkskrant*, maar het *NRC Handelsblad* bracht het nieuws prominenter naar buiten (Ruigrok, 2005:73). Verwacht wordt dat dit dagblad ook de meeste aandacht heeft voor het Israëliësch-Palestijns conflict. Volgens onderzoek van Van Atteveldt et al. (2010) besteedt *NRC Handelsblad* meer aandacht aan incidenten dan aan achtergrondinformatie en context in berichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict. Inspelend op dat resultaat zal *NRC Handelsblad* niet veel aandacht besteden aan diepgaande informatie over religie.

De *Volkskrant* is de derde krant van Nederland en heeft ook een grote buitenlandredactie

(Bakker & Scholten, 2005:6-7; Cebuco, 2010; Nieuwsmonitor, 2009). Net als *NRC Handelsblad* richt de *Volkskrant* zich op hoogopgeleid publiek, maar het *NRC Handelsblad* mikt op de oudere lezer en de *Volkskrant* meer op de jongere generatie (Bakker & Scholten, 2005). Verwacht wordt dat deze krant ongeveer evenveel aandacht zal besteden aan het Israëliësch-Palestijns conflict als het *NRC Handelsblad*. In dit onderzoek wordt dagblad *Trouw* ook meegenomen. Deze krant is voor een breed publiek, maar heeft levensbeschouwelijke zaken als één van haar speerpunten (De Persgroep Nederland, 2011). *Trouw* (2001) heeft een apart katern over religie en zal daarom relatief meer aandacht besteden aan religie dan andere kranten. Voor de berichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict wordt dat ook verwacht.

3.2.4 Shift in frames

Welke frames wel en niet gebruikt worden in de berichtgeving hangt af van de vijf niveaus van Shoemaker en Reese (1996). Daarin spelen ook invloeden en gebeurtenissen van buitenaf een grote rol. Gebeurtenissen die erg leven onder het publiek en een grote impact hebben, zullen door de media worden opgepikt (Scheufele, 1999). Door die invloeden van buitenaf kunnen frames ook veranderen. Er kan een shift in frames optreden naar aanleiding van grote gebeurtenissen, ook wel *key events* genoemd (Van Atteveldt et al., 2010: 2). Tijdens een grote gebeurtenis wordt er meer over het land of event in kwestie geschreven in de media. Dan kan ook de aandacht voor een probleem of gebeurtenis verschuiven (Gamson et al., 1992:385). Dat gebeurde bijvoorbeeld bij de framing van de Palestijnen in de New York Times en Associated Press. Volgens onderzoek van Noakes & Wilkins (2002) naar deze twee dagbladen werden Palestijnen ten tijde van de Eerste Intifada en het Oslo vredesproces veel positiever geconstrueerd dan daarvoor.

Ross (2003) onderzocht de framing van het conflict tussen Israël en de Palestijnen in de New York Times voor en na de aanslagen van 11 september 2001. Zij zocht naar het strijdende-burenframe en het agressie- en gerechtigheidsframe voor beide partijen. Zij vond een shift in frames en toonde aan dat de krant zich na de aanslagen meer richtte op de strategische positie van de Verenigde Staten in die regio. Ook werden de Palestijnen negatiever gerepresenteerd dan de Israëliërs. De aanslagen zorgden volgens Shadid (2005:340) voor een toename in de berichtgeving over de islam in Engeland, waarbij de focus lag op conflicten met de islamitische wereld. De aanslagen in New York hebben ook invloed op de manier waarop de leiders van beide partijen, Arafat en Sharon, werden geconstrueerd. Ross en Bantimaroudis (2006) toonden aan dat journalisten door deze gebeurtenis Sharon vaker als vriend portretteren en Arafat vaker als vijand. Of deze gebeurtenis invloed heeft gehad op de framing van religie in het Israëliësch-Palestijns conflict in Nederlandse dagbladen is niet eerder onderzocht en zal in deze thesis aan bod komen.

Een tweede gebeurtenis die ervoor kan zorgen dat de aandacht voor het conflict verschuift, is de moord op Theo van Gogh. De moord heeft er volgens Penninx (2006:250) voor gezorgd dat de

Nederlandse media zich focusten op het gevaar van de vrijheid van meningsuiting. Het bevestigde volgens hem de theorie dat de islam en democratie niet samengaan (ibid). Islam als religie werd verdacht van deze moord. De invloed van deze gebeurtenis op de Nederlandse berichtgeving over religie in Israël en de Palestijnse gebieden zal in deze thesis voor het eerst worden onderzocht.

3.3 Frame-setting

Frames worden geconstrueerd door mediaproductenten met als doel het publiek te informeren over bepaalde aspecten van een gebeurtenis. Het proces waarbij het publiek deze frames oppikt, opslaat en daarmee zijn eigen sociale werkelijkheid construeert, wordt *frame-setting* genoemd (Scheufele, 1999: 116; zie figuur 3.I). De mediaframes worden hierbij omgezet in individuele *audience frames* in de hoofden van het publiek (Scheufele, 1999:107). De cognitieve schema's van mensen worden hierdoor beïnvloed. Als in mediaberichtgeving bepaalde religieuze aspecten worden benadrukt, zullen burgers die aspecten ook oproepen in hun geheugen als zij denken aan het conflict (Valkenburg et al., 1999:565). Niet alleen feiten, maar ook meningen kunnen worden overgenomen vanuit de media. Vooroordelen die terug te zien zijn elk artikel in de media hebben zijn uitwerking op het publiek (Gudelunas et al., 2002; Parfitt, 2004).

In de communicatiewetenschap zijn verschillende visies over de effecten van berichtgeving op het publiek. Een oude theorie die in de jaren twintig en dertig werd aangenomen, is het *hypodermic needle model*. Wetenschappers stelden dat informatie direct en in dezelfde vorm wordt opgenomen door burgers (Croteau & Hoynes, 2003:240; Scheufele & Tewksbury, 2007). Nieuwere visies houden rekening met de mate van blootstelling aan media. Zo stellen Gerbner et al. (1994) in hun *cultivation* theorie dat hoe vaker en hoe langduriger mensen in aanraking komen met media, hoe meer hun mening beïnvloed wordt. Mensen die veel televisie kijken, gaan die wereld als hun echte wereld zien. Mensen die niet zoveel televisie kijken, nemen daarentegen maar op een kleine schaal de mediavisie over.

Tegenwoordig gaan wetenschappers er meer vanuit dat het publiek *agency* heeft, een eigen keus (Gamson et al., 1992). Onderzoek toonde aan dat bepaalde beelden inderdaad door de media in frames worden geconstrueerd, maar welke informatie burgers opslaan afhankelijk is van bepaalde factoren. Zo is van belang wat het publiek zelf al weet, welke informatie zich bevindt in de bestaande cognitieve schema's (Gamson et al., 1992:384). Hun persoonlijke referentiekader speelt ook een rol, waar bestaande kennis, achtergronden, sociale context en persoonlijke ervaringen onder vallen (Rubin, 2002:176; Philo & Berry, 2004; Scheufele & Tewksbury, 2007). Als mensen zelf religieus zijn, zullen zij religieuze informatie eerder oppikken. Dit wordt door Kim en Rubin (1997) ook wel *selective perception* genoemd.

De mate waarin media over een onderwerp berichten, is ook van invloed op wat burgers oppikken. Hoe meer er bijvoorbeeld over religie wordt bericht, hoe groter de kans is dat burgers

die informatie oppikken. Als burgers informatie lezen die zij ook al opgeslagen hadden in hun hoofd, zal de informatie in de mediaberichtgeving een versterkende werking hebben en zal de aannemelijkheid van die informatie vergroot worden (Livingstone, 1999:309). De *uses and gratification* theorie sluit hierbij aan. Die benadering bespreekt hoe individuele burgers omgaan met media (Rubin, 2002:165). Aan de hand van de sociale en psychologische situatie van mensen creëert het publiek verwachtingen van bepaalde mediaberichtgeving en op basis daarvan bepalen zij welke media zij tot zich nemen en welke kennis zij opslaan (Blumler & Katz, 1974:20). Tot slot beïnvloeden gesprekken met anderen de mediaboodschap (Gamson et al., 1992). Als burgers met elkaar over religie in het conflict spreken, zullen zij de (religieuze) inhoud van de berichtgeving beter kunnen duiden en onthouden.

Gezien de bovenstaande theorieën, zijn de effecten van mediaberichtgeving op de visie van het publiek diffuus. Er staat alleen vast dat er interactie is tussen berichtgeving en de al bestaande kennis van de lezer (Van Atteveldt & Ruigrok, 2007:71). Welke relatie er is tussen de berichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict en de visie van het publiek wordt onderzocht in deze thesis.

Om de visie van het publiek over religie in de berichtgeving te achterhalen, wordt publieksonderzoek gedaan. Hierbij wordt een beroep gedaan op het geheugen van mensen. Drie principes moeten hierbij in acht genomen worden (Floyd & Fowler, 1995:22). Allereerst geldt dat hoe recenter een gebeurtenis heeft plaatsgevonden, hoe meer mensen er nog van weten. Ten tweede geldt dat hoe groter de impact was van een gebeurtenis en hoe groter de rol is die de gebeurtenis tegenwoordig speelt, hoe beter mensen het zullen hebben onthouden. Tot slot moet in acht genomen worden dat hoe dichter een gebeurtenis bij de bestaande kennis of meningen van het publiek ligt, hoe beter het geheugen van mensen hierover zal zijn (Floyd & Fowler, 1995:22). Uit onderzoek komt naar voren dat 55% van de Nederlanders de berichtgeving over het conflict tussen Israël en de Palestijnen voor een groot deel heeft gevolgd (ADL, 2007). Het conflict in Israël en de Palestijnse gebieden is begin 2011 weer actueel door de onrust die er in de omliggende landen is. Deze gebeurtenissen kunnen oude kennis over de conflicten over het gebied weer oproepen.

3.4 Nieuwseffect bij conflicten

Onderzoek van Semetko et al. (1999) toont aan dat de manier waarop het nieuws is geframed invloed heeft op de gedachten van het publiek. Respondenten die net verhalen hadden gelezen over een conflict (niet specifiek een oorlogsconflict) waren meer geneigd om gedachten uit te drukken in termen van conflict. Dit effect zou zich ook voor kunnen doen bij berichtgeving over religieuze aspecten. Hoe meer het conflict religieus geframed wordt door de dagbladen, hoe meer het publiek denkt aan religie bij het conflict.

In een specifiek conflict, zoals die in Bosnië, heeft de berichtgeving ook effect gehad op de publieke opinie. Volgens onderzoek van Everts (2003:223) waren Nederlanders bij dit conflict extra afhankelijk van de media voor hun informatie, vanwege de complexe situatie in Bosnië. Everts stelt dat door de informatie in de media een publieke druk van burgers op de overheid ontstond om iets te doen aan de problemen in Bosnië. Onderzoek naar de Amerikaanse publieke opinie wees uit dat dit effect in de Verenigde Staten minder aan te tonen was. Daar kwamen meningen van het publiek naar voren die nooit of vrijwel niet in het nieuws waren geweest (Sobel, 1998).

Voor het specifieke Israëliësch-Palestijns conflict is weinig bekend over het effect van nieuws op de publieke opinie. Alleen Philo & Berry (2004) hebben een relatie aan kunnen tonen tussen de berichtgeving en de publieke opinie over de oorzaken van het conflict. Ze hebben verschillende Britse, Amerikaanse en Duitse mensen gevraagd naar hun associaties met het Israëliësch-Palestijns conflict. 11% van de ondervraagden noemde het een religieus conflict (Philo & Berry, 2004:261). Verder noemden zij als oorzaak van het conflict dat de Palestijnen verdreven zijn uit hun land door het ontstaan van de staat Israël en door de bezetting (Philo & Berry, 2004:212). Daarnaast zagen de respondenten de strijd om grondgebied als oorzaak voor het conflict. Deze informatie haalden de respondenten volgens eigen zeggen uit televisieprogramma's en dagbladen (Philo & Berry, 2004:261). Verwacht wordt dat het Nederlands publiek deze associaties ook maakt. Hoe het publiek de strijdende partijen in dit conflict definieert, is niet eerder onderzocht en zal voor het Nederlands publiek in deze thesis voor het eerst gedaan worden.

4 Onderzoeksvraag en deelvragen

Journalisten bepalen zelf welke informatie zij gebruiken in hun artikelen en op welke manier zij deze informatie overbrengen. Daarmee beïnvloeden zij ook welke kennis burgers hebben. Zeker bij een conflict dat zich zo ver weg afspeelt, zijn burgers afhankelijk van de berichtgeving in de media om kennis op te doen en om hun opinie te vormen. Media worden geacht zo goed mogelijk uit te leggen wat er gebeurt en wat belangrijk is in het Israëliësch-Palestijns conflict. Daar horen oorzaken van het conflict en uitleg over de religieuze aspecten van het conflict ook bij. In dit onderzoek staan de volgende vragen centraal:

Hoofdvraag 1: Hoe wordt religie gebruikt in Nederlandse dagbladberichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict?

Hoofdvraag 2: Wat is de relatie tussen deze berichtgeving en de publieke opinie?

Deze twee hoofdvragen leiden tot een aantal deelvragen, die ondersteund worden door bevindingen in de literatuur. Het is al aangetoond dat religie wordt genoemd in de berichtgeving (Wright, 1996), maar op welke manier en hoe vaak religie naar voren komt in de Nederlandse berichtgeving is niet onderzocht. Deelvraag I: *In hoeverre zijn er religieframes aanwezig in de berichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict?*

In elk conflict is het mogelijk de gebeurtenissen op verschillende manieren te beschrijven (Philo & Berry, 2004:95). Het Israëliësch-Palestijns conflict wordt in buitenlandse media op verschillende manieren geframed (Philo & Berry, 2004; Van Atteveldt et al., 2010:22; Ross, 2003). Waarschijnlijk framen de Nederlandse media het conflict op dezelfde manier. Daarom luidt deelvraag II: *Hoe wordt het Israëliësch-Palestijns conflict geframed?*

Bij het conflict in Joegoslavië gebruikten de media religie als tool om de strijdende partijen te typeren (Dunn, 1995). De verwachting is dat dit ook het geval zal zijn in de berichtgeving over het conflict tussen Israëliërs en Palestijnen. Deelvraag III: *In hoeverre worden de strijdende partijen in de berichtgeving getypeerd aan de hand van hun religie?*

Philo & Berry (2004) toonden aan in hun onderzoek dat religie door televisieprogramma's in sommige gevallen als (mede-)oorzaak wordt aangegeven voor het conflict. De verwachting is dat in Nederlandse dagbladen ook naar voren moet komen dat religie (mede-) oorzaak is van het conflict. Deelvraag IV: *In hoeverre wordt religie in de berichtgeving als oorzaak aangeduid van het Israëliësch-Palestijns conflict?*

Key events hebben invloed op mediaberichtgeving. Zo bleek uit onderzoek dat de aanslagen van 11 september 2001 op het World Trade Center voor meer aandacht voor de islam hebben gezorgd in Britse berichtgeving (Shadid, 2005). Zo'n gebeurtenis kan er ook voor zorgen dat de partijen in het Israëliësch-Palestijns conflict meer in verband worden gebracht met religieuze

termen. Er is reden om aan te nemen dat de moord op Theo van Gogh de berichtgeving ook kan beïnvloeden. Bij deze moord was religie immers een groot motief. Deelvraag V: *In hoeverre is er een verandering in framing van religie in de berichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict als gevolg van key events waarbij religie een rol speelt?*

Bij de voorgaande deelvragen worden vier dagbladen onderzocht. In andere onderzoeken komt naar voren dat de *Volkskrant* en het *NRC Handelsblad* meer aandacht besteden aan buitenlands nieuws en conflicten dan *De Telegraaf* (Nieuwsmonitor, 2009; Ruigrok, 2005:73). Verwacht wordt dat hetzelfde gebeurt bij het Israëliësch-Palestijns conflict. *Trouw* is de krant die meer aandacht besteedt aan religie dan de andere kranten. Religie staat in hun motto en ze hebben een speciaal katern over het geloof (Trouw, 2011). Het is te verwachten dat de religieframes ook in de berichtgeving over Israël en de Palestijnen in die krant meer aanwezig zijn. Deelvraag VI: *In hoeverre is er verschil tussen NRC Handelsblad, Volkskrant, De Telegraaf en Trouw in de berichtgeving over religie in het Israëliësch-Palestijns conflict?*

De laatste drie deelvragen zullen worden gebruikt om de mediaberichtgeving te relateren aan de publieke opinie. Burgers zullen immers een eigen visie hebben over het conflict en de rol die religie daarin speelt. Uit de theorie blijkt dat het publiek onderwerpen die vaak worden besproken in het nieuws onthouden en die informatie gebruiken om de situatie te omschrijven (Semetko et al., 1999). Verwacht wordt dat als religie regelmatig voorkomt in de berichtgeving, het publiek het conflict ook zal associëren met religie. Deelvraag VII: *Welke rol speelt religie in het Israëliësch-Palestijns conflict volgens het publiek?*

Philo & Berry (2004) onderzochten de publieke opinie in diverse landen over de oorzaak van het conflict. Religie was één van de aspecten die respondenten noemden. De verwachting is dat Nederlanders religie ook als oorzaak zullen noemen. Little (2007) stelde immers al dat religie over het algemeen geaccepteerd wordt als oorzaak van een conflict. Naar het nieuwseffect van de typeringen van strijdende partijen is niet eerder onderzoek gedaan.

Deelvraag VIII: *Welke oorzaken noemen burgers voor het Israëliësch-Palestijns conflict?*

Deelvraag IX: *Hoe typeren burgers de strijdende partijen in het Israëliësch-Palestijns conflict?*

5 Methode

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, is kwantitatief onderzoek gedaan naar de berichtgeving over het conflict in de Nederlandse dagbladen en is de publieke opinie gemeten met behulp van een survey. Alle resultaten zijn verwerkt en getoetst met SPSS.

5.1 Inhoudsanalyse

Met behulp van het Amsterdam Content-analysis Toolkit (AmCAT) is een automatische inhoudsanalyse uitgevoerd. Hiermee is het mogelijk om een grote hoeveelheid data in één keer te analyseren (Van Atteveldt, Kleinnijenhuis & Ruigrok, 2008). Door middel van associatieve framing is achterhaald of er over het geloof wordt gesproken en hoe vaak dat gebeurt (Van Atteveldt et al., 2010). Een frame moet aan een aantal voorwaarden voldoen; zo moet een frame herkenbare conceptuele en taalkundige karakteristieken hebben, waargenomen worden in content, te onderscheiden zijn van andere frames en representatief zijn, zodat andere onderzoekers de frames ook kunnen vinden (Cappella & Jamieson, 1997:47,89).

Allereerst is gezocht naar religieframes in de berichtgeving. Een algemeen religieframe, twee specifieke frames over het jodendom en de islam en onderliggende frames over stromingen binnen de religies. Aan de hand daarvan zijn uitspraken gedaan over de mate waarin deze religieframes terugkomen in de dagbladen (deelvraag I). Ook de analyse voor de tweede deelvraag, waarbij gekeken is naar thematische frames in de berichtgeving over het conflict, is met de automatische inhoudsanalyse uitgevoerd. Daarna is wederom met dezelfde methode onderzocht in hoeverre de partijen in het conflict aan de hand van religie zijn getypeerd (deelvraag III). Er zijn twee frames geformuleerd met typering van beide partijen. Alle zoektermen zijn gecontroleerd op hun kwaliteit volgens het *precision* en *recall* principe. Met automatische inhoudsanalyse is ook gekeken naar de verandering in framing van het conflict naar aanleiding van andere key events waarbij religie een rol speelt (deelvraag V). Eerst is gezocht naar pieken in framing over religie en vervolgens zijn die pieken verklaard door te kijken wat er zich rond die tijd afspeelde. Andersom werkt dit ook. Zo is ingezoomd op de tijdsperiode van de moord op Theo van Gogh en gekeken of er een piek in religieframes te onderscheiden is in de mediaberichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict gedurende die periode.

De richting van die associatie of de context waarin religie wordt gebruikt, kan niet op die manier onderzocht worden. Dat kan wel met handmatige inhoudsanalyse. Hiervoor is gebruik gemaakt van de vragenmethode gebaseerd op die van Semetko & Valkenburg (2000:99-100). Deze methode gaat uit van bepaalde vragen, die worden getoetst aan het onderzoeksmateriaal. In dit onderzoek zijn de vragen opgesteld aan de hand van de concepten die in de deelvragen worden besproken. Hiermee kan specifiek gezocht worden naar oorzaken die genoemd worden voor het

conflict in de berichtgeving. Zo kan de mate aangegeven worden waarin het geloof als oorzaak wordt aangeduid. Deelvraag IV is hiermee beantwoord.

Tot slot is voor de zesde deelvraag onderzocht of er verschillen zijn in de resultaten van bovenstaande deelvragen tussen de vier dagbladen die worden geanalyseerd. De mate waarin over religie in het conflict wordt bericht kan verschillen per dagblad. Door die verschillen zullen lezers op een andere manier worden voorgelicht over de gebeurtenissen.

5.1.1 Onderzoeksmateriaal en periode

De inhoudsanalyses zijn toegepast op Nederlandse krantenartikelen uit *De Telegraaf*, het *NRC Handelsblad*, de *Volkscrant* en *Trouw*. Dagbladen zijn onderzocht, omdat door Philo & Berry (2004:261) is aangetoond dat kranten na televisie als tweede bron voor informatievoorziening worden gebruikt. Via LexisNexis zijn alle gepubliceerde artikelen over het Israëlisch-Palestijns conflict vergaard. Lezersbrieven zijn meegenomen, omdat deze brieven ook bijdragen aan de publieke opinie. Bovendien zijn de lezersbrieven voor publicatie geselecteerd door de redactie van het dagblad. Daarna zijn alle artikelen in de onderzoeksperiode uit de te onderzoeken dagbladen geselecteerd om deelvragen I tot en met VI te beantwoorden.

In dit onderzoek zijn de nieuwsberichten van de laatste elf jaar onderzocht. Om de invloed van de aanslagen van 11 september 2001 mee te nemen, moet ongeveer een jaar voor de aanslagen de onderzoeksperiode beginnen. In verband met de survey loopt de onderzoeksperiode tot en met 31 maart 2011. Immers baseren respondenten hun antwoorden op recente informatie (Floyd & Fowler, 1995:22). De onderzoeksperiode loopt van september 2000 tot en met maart 2011. Een selectie in LexisNexis op (israel AND palest!) geeft de hoeveelheid artikelen per dagblad in die periode over het conflict tussen beide partijen (zie tabel 5.1). Door uitroeptekens te gebruiken in de zoekterm is het mogelijk meerdere woorden en schrijfwijzen mee te nemen. Zo is met israel niet alleen Israël, maar ook bijvoorbeeld Israëlisch geselecteerd.

Tabel 5.1. Aantal artikelen per dagblad in onderzoeksperiode over het Israëlisch-Palestijns conflict

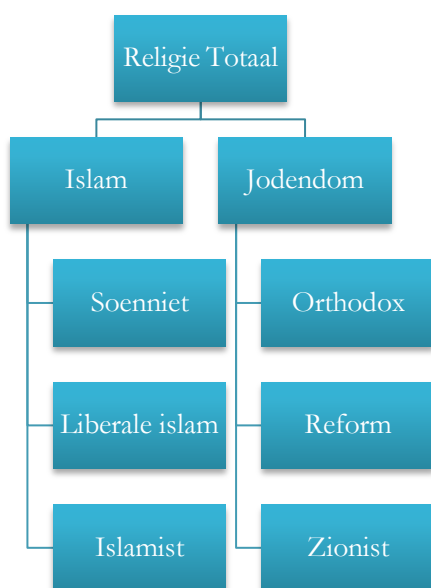
Dagblad	Aantal artikelen	Percentage van totaal artikelen
NRC Handelsblad	5789	31.5%
Volkscrant	5297	28.8%
De Telegraaf	2213	12.0%
Trouw	5079	27.6%
Totaal	18378	100%

5.1.2 Operationalisatie inhoudsanalyse

Deelvraag I luidt: *In hoeverre zijn er religieframes aanwezig in de berichtgeving over het Israëlisch-Palestijns conflict?*

In het religieframe wordt gezocht naar alles dat verwijst naar religie. Hiermee kan procentueel worden aangegeven in hoeverre religie aanwezig is in de berichtgeving. De zoektermen zijn geformuleerd aan de hand van Philo & Berry (2004) en geoptimaliseerd aan de hand van de eerste analyse van het onderzoeksmateriaal (zie bijlage I).

Van het begrip religie is een ontologie gemaakt (zie figuur 5.I). De twee onderliggende frames zijn die van de afzonderlijke religies die in dit onderzoek centraal staan. De twee religies zijn ook weer onderverdeeld in diverse stromingen, zodat in de mediaberichtgeving gezocht kan worden naar gradaties van gelovigen per religie. Elke religie bestaat uit talloze groeperingen, maar voor dit onderzoek zijn de meest voorkomende stromingen in de literatuur en de nieuwsberichten gehanteerd. Aan de hand van paragraaf 2.1 en een eerste analyse van de dagbladartikelen zijn de zoektermen geformuleerd.

Figuur 5.I. Ontologie religieframes

Deelvraag II luidt: *Hoe wordt het Israëlisch-Palestijns conflict geframed?*

Om deze vraag te beantwoorden zijn tien thematische frames geformuleerd, te weten: religie, strijdende volken, strijd om land, Israëlische bezetting, zionisme, economische tegenslag, vecht, terreur, slachtoffer en vrede (zie bijlage I). Het religieframe voor deze deelvraag bevat minder termen dan bij de vorige deelvraag, omdat er gekozen is voor zoektermen die alleen bij religie passen en niet kunnen worden gerelateerd aan de andere thematische frames. De woorden Jood en Joden kunnen immers ook verwijzen naar het volk of nederzettingen. Als deze woorden wel waren

meegenomen in het frame, zou dat 2560 resultaten extra opleveren. Van de tien frames zijn er vier algemeen en de anderen zijn alleen van toepassing op dit specifieke conflict. Deze frames zijn geconstrueerd aan de hand van onderzoek van Philo & Berry (2004), Van Atteveldt et al. (2010), Ross (2003). De zoektermen zijn geoperationaliseerd aan de hand van een eerste analyse van artikelen uit de onderzoeksperiode. Het 'Israëliësch bezettingsframe' is gedefinieerd aan de hand van een onderzoek van Ackerman (2001).

Deelvraag III luidt: *In hoeverre worden de strijdende partijen in de berichtgeving getypeerd aan de hand van hun religie?*

Religieuze typeringen van de strijdende partijen zijn onderzocht door aan de hand van associatieve framing te zoeken naar de typeringen van beide partijen in de artikelen in de hele onderzoeksperiode (zie bijlage I). Enkele voorbeelden van religieuze typeringen die in de artikelen gevonden zijn: 'De joodse aard van Israël, de orthodoxe Israëliër, vrede voor islamitische Palestijnen, de Palestijn was aanhanger van de islam.'

Deelvraag IV luidt: *In hoeverre wordt religie in de berichtgeving als oorzaak aangeduid van het Israëliësch-Palestijns conflict?*

Met handmatige inhoudsanalyse is gezocht naar zeven issueframes die oorzaken aangeven van het conflict. Deze frames zijn geconstrueerd aan de hand van paragraaf 3.2.2 en onderzoek naar televisie-inhoud van Philo & Berry (2004). Termen die gevonden werden, zijn geoperationaliseerd aan de hand van een eerste analyse van artikelen uit de onderzoeksperiode (zie bijlage II). Het 'Israëliësch bezettingsframe' is gedefinieerd aan de hand van een onderzoek van Ackerman (2001).

Sommige zoektermen hebben de oorzaak al in zich (zoals bij het religieframe en strijd-tussen-volkenframe), maar anderen niet. Doordat de analyse handmatig gedaan is, zijn algemene beschrijvingen van een gebeurtenis niet meegenomen in de codering. Alleen verwijzingen naar oorzaken zijn relevant. Deze zinnen zijn herkend aan de termen 'oorzaak, komt door, te wijten aan, als gevolg van, het recept voor'. De vragenmethode voor de handmatige inhoudsanalyse is toegepast op de vijfhonderd meest recente artikelen uit de onderzoeksperiode.

De artikelen zijn op artikelniveau geanalyseerd aan de hand van alle zeven frames. De codeur heeft een ja/nee vraag beantwoord over het voorkomen van een frame in een artikel. Het aantal keer dat het frame voorkomt in een artikel is ook bijgehouden om de mate van de framing van oorzaken aan te kunnen geven. Om de vragen te beantwoorden, hebben de codeurs gebruik gemaakt van het codeboek (zie bijlage II). Met behulp van Cohen's Kappa is aangetoond dat het codeboek voor alle variabelen betrouwbaar is (zie bijlage IV).

Deelvraag V luidt: *In hoeverre is er een verandering in framing van religie in de berichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict als gevolg van key events waarbij religie een rol speelt?*

Om deze vraag te beantwoorden, is dezelfde methode gebruikt als voor deelvraag I. Er is gezocht naar het religieframe in de berichtgeving over de hele onderzoeksperiode. Vervolgens zijn pieken en dalen bekeken en verklaard aan de hand van gebeurtenissen die zich rond het tijdstip van de piek afspeelden. Key events waarvan op voorhand al werd verwacht dat er een verandering zou zijn in de framing van religie zijn de aanslagen op 11 september 2001 en de moord op Theo van Gogh in 2004. Tijdens de analyse is gekeken of er veranderingen optreden in de mate waarin het religieframe voorkomt en of er eventueel meer aandacht wordt besteed aan het jodendomframe, het islamframe of de onderliggende stromingen.

Deelvraag VI luidt: *In hoeverre is er verschil tussen NRC Handelsblad, Volkskrant, De Telegraaf en Trouw in de berichtgeving over religie in het Israëlisch-Palestijns conflict?*

Voor bovenstaande deelvragen is gezocht naar opvallende verschillen in de resultaten tussen de vier dagbladen, door de resultaten van de verschillende kranten te vergelijken.

5.2 Survey onder burgers

Om de invloed van de berichtgeving in de media op het publiek te onderzoeken, zijn burgers door middel van een survey ondervraagd over het conflict. De groep ondervraagden bestaat uit 271 hoogopgeleide studenten en net afgestudeerden variërend in de leeftijd van 18 tot en met 35 jaar. In de survey is aan respondenten gevraagd welke oorzaken zij aanwijzen voor het conflict tussen Israëliërs en Palestijnen en hoe zij de partijen typeren. Hiermee kunnen deelvragen VII t/m IX worden beantwoord.

De vragen in de survey zijn open, zodat ze niet sturend zijn en daadwerkelijk de kennis opleveren die nodig is om de relatie te leggen tussen mediaberichtgeving en publieke opinie (Baarda et al., 2007: 20). Omdat de kennis vanuit de burgers zelf moet komen, zijn de vragen niet te moeilijk. Voordat de survey is verspreid, is eerst een proefafname uitgevoerd. Met deze test is de moeilijkheidsgraad van de vragen gemeten. Het voordeel van een schriftelijke survey is dat respondenten anoniem kunnen reageren en er daardoor minder sociaal wenselijk is geantwoord (Baarda et al., 2007:24; Floyd & Fowler, 1995: 45).

De survey is gepubliceerd op thesistools.nl. Respondenten voor deze survey werden geworven door een oproep te plaatsen op SIN-online van de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Daarnaast is de vragenlijst verspreid via email en social networksites als Facebook en LinkedIn. Door respondenten te vragen de survey door te sturen aan hun eigen persoonlijke netwerk is een sneeuwbaaleffect gecreëerd, waardoor studenten uit heel Nederland bereikt werden. Daarnaast werd de survey uitgedeeld op de Erasmus Universiteit aan studenten uit verschillende vakgebieden om de respons te verhogen. Studenten zijn een goede indicatie voor welke kennis er is over het conflict en de rol van religie daarin. Zij zijn hoog opgeleid en van hen mag verwacht worden dat zij meer kennis hebben over dit conflict dat zich ver van Nederland afspeelt dan laag opgeleide

Nederlanders. Irene Costera Meijer (2006: 59,153) toont in haar onderzoek aan dat studenten geïnteresseerd zijn in nieuws en ook in buitenlands nieuws. Zij vinden van zichzelf dat ze horen te weten wat er zich in de wereld afspeelt (Costera Meijer, 2006). De steekproef is niet representatief voor mensen in heel Nederland. De Nederlandse bevolking zal niet over dezelfde kennis beschikken als hoogopgeleide studenten met interesse voor (buitenlands) nieuws. Echter zorgt een survey onder studenten voor een eerste indicatie van de relatie tussen mediaberichtgeving en de publieke opinie. Als studenten weinig weten over het conflict, mag worden aangenomen dat andere groepen Nederlanders ook niet veel kennis hebben (Philo & Berry, 2004: 213).

5.2.1 Operationalisatie survey

De relatie tussen mediaberichtgeving en de perceptie van het publiek is onderzocht door de resultaten van de inhoudsanalyse te koppelen aan antwoorden van respondenten over dezelfde kwesties. De publieke opinie van studenten is verzameld door middel van een survey (zie bijlage III). Deze survey begint met een aantal algemene vragen, waaronder een vraag naar mediagebruik. De resultaten worden later gebruikt om de opinie van respondenten te relateren aan de media die zij gebruiken. Vervolgens komen er drie concrete vragen over het conflict. De vragen zijn geïnspireerd op de vragen die door de Glasgow University Media Group zijn gebruikt in hun onderzoek (Philo, 2003:133). Een respondent moet de vraag begrijpen, kunnen vertalen naar gedachten in zijn hoofd en een accuraat kunnen antwoorden (Billiet & Waage, 2005:297). Het aantal vragen is beperkt om de respons zo hoog mogelijk te laten zijn (Hox, 1998:106-107). Non-respons is verder voorkomen door de oproep om de survey in te vullen een week na de eerste oproep te herhalen en door de survey persoonlijk uit te delen op de universiteit in Rotterdam.

Deelvraag VII luidt: *Welke rol speelt religie in het Israëliësch-Palestijns conflict volgens het publiek?* Deze vraag is beantwoord aan de hand van de antwoorden op deelvragen acht en negen. Bovenstaande vraag kon niet direct aan de respondenten worden gesteld, omdat er dan waarschijnlijk onbewust registers bij het publiek waren opengetrokken. Respondenten zouden worden gedwongen het conflict te relateren aan religie in plaats van dat ze zelf de associatie zouden maken.

Deelvraag VIII luidt: *Welke oorzaken noemen burgers voor het conflict tussen Israëliërs en de Palestijnen?* Deze deelvraag is vergeleken met de antwoorden op deelvraag IV. De vraag die aan de respondenten is gesteld, is: 'Wat zijn volgens jou de belangrijkste oorzaken van het Israëliësch-Palestijns conflict? Geef een top drie van oorzaken en zet ze op volgorde van belangrijkheid. Formuleer elke oorzaak zo kort mogelijk.' Dit is een open vraag, zodat de respondenten hun eigen antwoord zelfstandig konden formuleren. Zij vulden in wat in hen opkwam, zonder gestuurd te worden door vooraf vastgestelde antwoorden. Het gevolg hiervan is dat de antwoorden erg uiteenlopend zijn. Daarom zijn de antwoorden inductief, dat wil zeggen tijdens de analyse,

ingedeeld in categorieën om de resultaten te kunnen verwerken (De Vreese, 2005:53). De categorieën zijn hetzelfde als de oorzaakframes die geconstrueerd zijn voor de inhoudsanalyse. Waar nodig zijn afwijkende antwoorden gegroepeerd in een nieuwe categorie met een bijpassende naam. Dit resulteerde in zestien categorieën, te weten: geen, religie, strijd tussen volken, strijd om land, Israëliësch bezetting, geweld, terrorisme, zionisme, economische verschillen, politieke verschillen, inmenging van buitenland, halsstarrigheid van beide partijen, geschiedenis, stichting staat Israël, macht en overig. Omdat respondenten is gevraagd naar een top drie, zijn de antwoorden gewogen gemeten.

Deelvraag IX luidt: *Hoe typeren burgers de strijdende partijen in het Israëliësch-Palestijns conflict?*

Deze deelvraag is gekoppeld aan de resultaten van deelvraag III. Ook deze antwoorden van respondenten zijn achteraf handmatig geanalyseerd en gegroepeerd in twee categorieën, te weten religieus en niet-religieus. De surveyvragen:

‘Noem maximaal drie steekwoorden die bij je opkomen als je aan Israëliërs denkt.’

‘Noem maximaal drie steekwoorden die bij je opkomen als je aan Palestijnen denkt.’

5.3 Beantwoorden van de hoofdvragen

Hoofdvraag 1: Hoe wordt religie gebruikt in Nederlandse dagbladberichterij over het Israëliësch-Palestijns conflict?

Hoofdvraag 2: Wat is de relatie tussen deze berichterij en de publieke opinie?

De resultaten van deelvragen I tot en met VI vormden samen het antwoord op hoofdvraag 1. Deelvragen VII tot en met IX dienden als basis voor hoofdvraag 2. De mate waarin de respondenten het conflict relateren aan religie, kan voortkomen uit de aandacht die er is voor religie (in de vorm van religieframes) in de dagbladberichterij. In het volgende hoofdstuk worden de resultaten per thema besproken en wordt de bovenstaande volgorde van de deelvragen losgelaten.

6 Resultaten

Dit hoofdstuk behandelt de resultaten van de automatische en handmatige inhoudsanalyses en de survey en is ingedeeld in drie delen, te weten: aandacht voor religie, oorzaken van het conflict en religieuze typeringen van strijdende partijen.

6.1 Aandacht voor religie

In dit onderzoek staat de rol van religie centraal en wordt beantwoord hoe groot deze rol is volgens de media en het publiek. Als er bij de resultaten van de berichtgeving gesproken wordt over de relatieve aandacht voor religie gaat het over het percentage van aantal artikelen dat religie in zich heeft. Gaat het over de mate van religieframing, dan wordt het aantal hits per artikel bedoeld.

6.1.1 Framing van religie

De eerste deelvraag gaat over de aanwezigheid van religieframes in de berichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict. Religie wordt in totaal 69074 keer genoemd in de 18378 artikelen uit de hele onderzoeksperiode. Het gaat hierbij om alle mogelijke termen die met religie geassocieerd worden. In tabel 6.1 is te zien hoe vaak elk afzonderlijk religieframe voorkomt in de berichtgeving. Het religieframe komt in 59,7% van de artikelen uit de hele periode voor, het jodendom en het islamframe komen in ongeveer een derde van de artikelen voor. Met een paired samples t-test is getoetst of het ene frame vaker voorkomt dan het andere frame. Hieruit blijkt dat er geen significant verschil is tussen het voorkomen van het islamframe en het jodendomframe en het verschil berust op toeval ($t(18378) = 0.871$, $p = 0.414$).

Tabel 6.1. Het voorkomen van religieframes in percentages en aantal hits in alle artikelen in 2000-2011.

Frame (N=18378)	Percentage (aantal artikelen)	Aantal hits	Gemiddeld aantal hits per artikel	Standaard- afwijking (hits)
Religietotaal	59.7%	69074	3.76	8.684
Islam	37%	29906	1.63	5.268
Jodendom	36.5%	29173	1.59	4.799
Zionist	6.6%	2308	0.13	0.714
Orthodox	4.3%	1373	0.07	0.541
Reformjoden	0%	9	0.00	0.024

Islamist	3.7%	1191	0.06	0.506
Liberale islam	3.5%	1019	0.06	0.385
Soenniet	2.2%	782	0.04	0.431

De afzonderlijke stromingen van beide religies worden minder vaak genoemd. Van alle stromingen komt het zionisme relatief het vaakst voor, maar slechts in 6.6% van de artikelen. Binnen het jodendom wordt er zelden gesproken over reform-joden (zie tabel 6.I). Orthodoxe joden komen vaker voor ($t(18378)=18.921$, $p<.05$). Het meest wordt er over het religieus zionisme binnen het jodendom bericht, meer dan over orthodoxe joden ($t(18378)=-7.937$, $p<.05$). Binnen het islamframe is het islamistenframe het meest dominant en vaker aanwezig dan het liberale islamframe ($t(18378)=2.116$, $p<.05$). Het soennitische frame is minder vaak aanwezig dan het liberale islamframe ($t(18378)=-3.153$, $p<.05$). Van Atteveldt et al. (2010) hadden al onderzocht dat het *NRC Handelsblad* weinig achtergrondinformatie geeft. Deze resultaten geven aan dat dat ook geldt voor diepgaandere religieuze informatie. Het gebrek aan aandacht van de vier dagbladen voor stromingen van religies betekent dat journalisten niet volledig zijn in het informeren van het publiek. Het gevolg daarvan kan zijn dat het publiek te weinig kennis heeft over de onderliggende stromingen van beide religies om daar op een objectieve manier hun mening over te vormen.

Het conflict kan ook op andere manieren geframed worden dan in termen van religie (deelvraag II). In alle berichtgeving over de afgelopen elf jaar komt religie in 42.5% van de artikelen voor (zie tabel 6.II). Het vecht-, terreur-, slachtoffer- en vredesframe komen relatief vaker voor dan religie. Als er echter in een artikel over religie wordt bericht, worden religieuze termen vaker herhaald. Bij de mate van framing is te zien dat termen uit het vechtframe het vaakst worden gebruikt, gevolgd door religie ($t(18378)=26.366$, $p<.05$) (zie tabel 6.II). Religie komt vaker voor dan het terreurframe en is daarmee het tweede belangrijkste thematische frame in de berichtgeving. Van de conflict-specifieke frames (zonder algemene frames vecht, terreur, slachtoffer en vrede) is het religieframe zelfs zowel relatief als aan de hand van het aantal hits het meest dominant in de artikelen. Religie zit diep geworteld in het conflict, in de mediaberichtgeving en in de mensen zelf, zoals ook te lezen is in de volgende passage:

'Shai woont vier jaar in de streek. Hij komt uit Ashdod, in Israël zelf. Wat drijft hem om hier, met vrouw en kleine kinderen, in Palestijns en voor hem dus openlijk vijandig gebied te komen wonen? Wat is dat voor een leven, om altijd een automatisch wapen mee te moeten slepen?

Het antwoord biedt weinig ruimte voor discussie. 'Palestijns gebied? Dit land is door God aan ons beloofd, al drieduizend jaar.'

(Volkskrant, 'Spanning Westbank loopt op door moord op Joodse familie', 14 maart 2011)

Tabel 6.II. Het voorkomen van thematische frames in percentages en aantal hits in alle artikelen van 2000-2011.

Frame (N=18378)	Percentages (totaal artikelen)	Aantal hits	Gemiddeld aantal hits per artikel	Standaard- afwijking
Religie	42.5%	34504	1.88	5.357
Israëliësch bezetting	33.4%	15441	0.84	1.938
Zionisme	6.6%	2317	0.13	0.741
Economische tegenslag	4.6%	1202	0.07	0.365
Strijdende volken	0.5%	104	0.01	0.094
Strijd om land	0.4%	80	0.00	0.071
Vecht	72.2%	56168	3.06	4.105
Slachtoffer	54.5%	31400	1.71	2.686
Vrede	49.5%	28029	1.53	2.603
Terreur	47.5%	31511	1.71	3.755

Meestal wordt er meer dan één thematisch frame gebruikt in een artikel. Als er over religie wordt bericht, dan is de kans 72.8% dat er ook gebruik wordt gemaakt van het vechtframe en 54,8% dat het slachtofferframe voorkomt. ‘Religieus geweld’ (Trouw, 14 oktober 2000) en ‘Het geweld in de bezette Palestijnse gebieden draagt trekken van een religieuze oorlog: gebedenboeken worden verscheurd, grafmonumenten vernield en moskeeën in brand gestoken’ (Trouw, 14 oktober 2000) zijn twee voorbeelden die deze samenhang illustreren. De kans dat er over strijdende volken wordt gesproken als het over religie gaat is het kleinst, namelijk 0,5%. Dat betekent dat journalisten de strijd tussen twee partijen los zien van religie, maar religie wel in verband brengen met gevechten en slachtoffers.

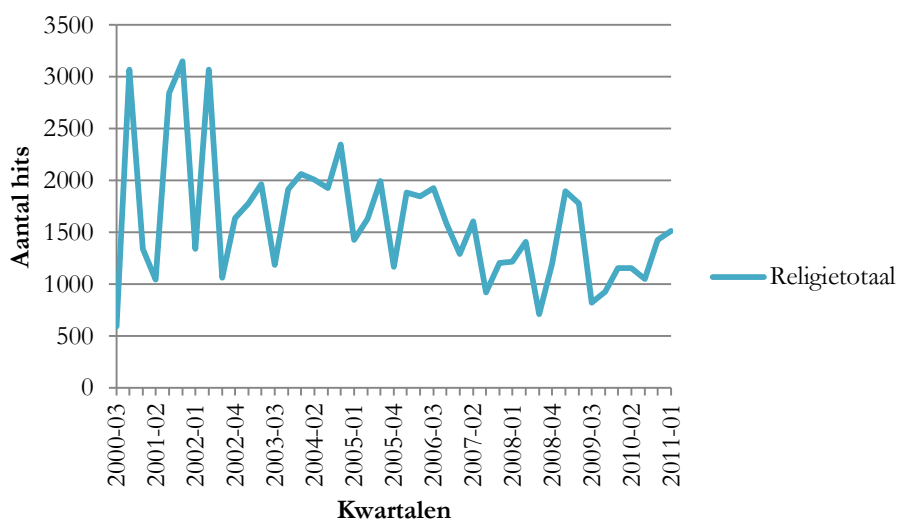
6.1.2 Key events bij religieframes

Bij een langdurig conflict is er in de ene periode meer berichtgeving dan in de andere. De focus van de berichtgeving verschuift aan de hand van andere gebeurtenissen. Veranderingen kunnen ook optreden naar aanleiding van andere aan religie rakende gebeurtenissen (deelvraag V). Om pieken en dalen op te sporen, is de hele onderzoeksperiode ingedeeld in kwartalen, zodat de oorzaak van de verandering gedetailleerder kan worden achterhaald dan als de periode ingedeeld is in jaren. De significantie van een piek is op het aantal hits getoetst over de gehele periode met ANOVA. Zo blijven alleen de echt belangrijke pieken over. Pieken die ten opzichte van andere kwartalen minder

vaak significant zijn, worden niet besproken.

In grafiek 6.I is het verloop van het religietotaalframe te zien over de gehele onderzoeksperiode. De grafiek wordt gepresenteerd in het aantal hits van het desbetreffende frame per kwartaal. Daarmee kan de mate van religieframing worden aangegeven. Er is niet gekozen voor een grafiek in percentages, omdat die worden gemeten per aantal artikelen waarin een frame voorkomt. Bovendien kwamen de pieken in het aantal hits niet overeen met de pieken in het aantal artikelen. Dat kan verklaard worden door het feit dat er in totaal minder artikelen zijn waarin het religieframe voorkomt, maar als het voorkomt dan wordt het meerdere keren herhaald in een artikel. Dat illustreert correspondent voor het *NRC Handelsblad*, Guus Valk, in een interview. Valk (2011): 'Religie is ingewikkeld om uit te leggen en moeilijk te simplificeren. Daarom spaar ik uitleg over religie op voor grotere verhalen en besteed er dan meer aandacht aan'.

Grafiek 6.I. De veranderingen van het religietotaalframe per kwartaal van 2000-2011 in aantal hits

6.1.2.1 Religie in zijn totaliteit

Religieuze woorden komen het minst voor in het dal in het eerste kwartaal van 2002 (van de 42 periodes waren er 35 significant verschillend; zie grafiek 6.I en bijlage V.1). Die periode behoort tot het eerste jaar van de tweede intifada. Uit analyse van de dagbladartikelen in deze periode blijkt dat er meerdere zelfmoordaanslagen zijn en Israël Operation Defensive Shield uitvoert, waarbij het leger met harde hand tekeer gaat in het land. De nadruk van de berichtgeving ligt in deze periode meer op geweld en terreur dan op religie.

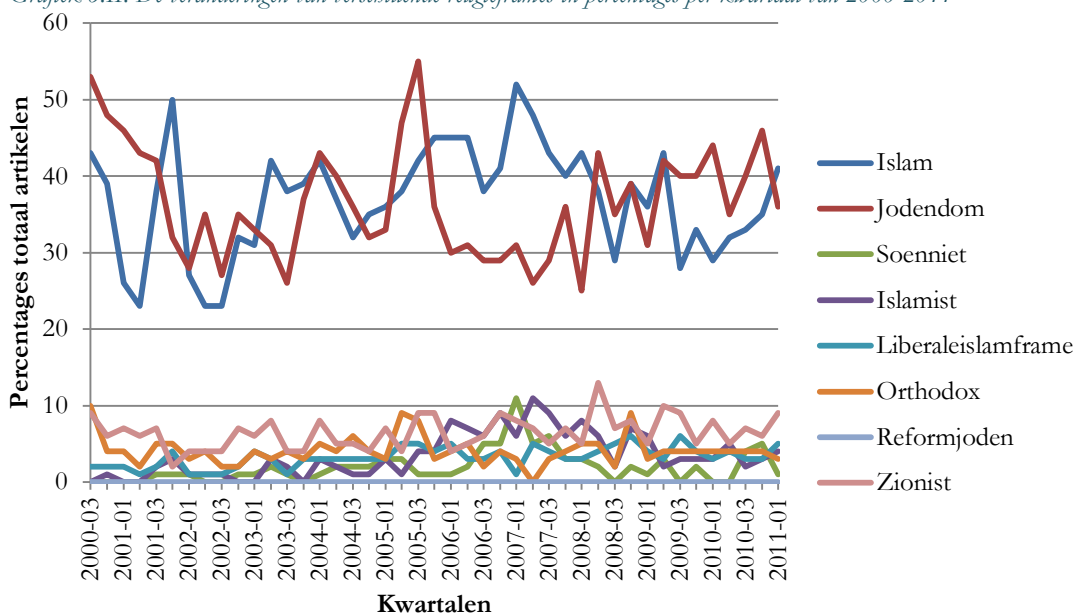
De tweede uitschieter (piek) is in het tweede kwartaal van 2005 (van de 42 periodes waren er 34 significant verschillend). Uit analyse van de artikelen in de vier Nederlandse dagbladen blijkt dat in dat jaar de Tweede Intifada ten einde loopt en er weer wordt gesproken tussen beide partijen, waarbij de onderhandelingen om religieuze plaatsen weer centraal staan. Echter vinden er ook verschillende (zelfmoord-)aanslagen plaats, die uitgevoerd worden door enkele extremistische

moslims. Ook zijn er verkiezingen in Israël en wordt Hamas populairder. Journalisten geven uitleg over de verschillende politieke partijen in het land, waarbij onderscheid gemaakt wordt tussen seculiere partijen en partijen die hun beleid afstemmen op de Thora of de Koran. Concluderend kan gezegd worden dat tijdens verkiezingen of onderhandelingen over religieuze plaatsen religie meer aandacht krijgt in de berichtgeving.

6.1.2.2 Islam

Ook bij de afzonderlijke religies zijn pieken in de berichtgeving te onderscheiden. Grafiek 6.II met de percentages van het totaal aantal artikelen laat deze duidelijk zien. Bij het islamframe komt één duidelijke piek naar voren in het vierde kwartaal van 2001 (alleen periodes Q2 2006 en Q1 2007 waren niet significant verschillend; zie grafiek 6.II en bijlage V.2). Volgens de berichtgeving zijn er in deze periode in Israël meerdere zelfmoordaanslagen die ook wel ‘terroristische aanslagen’ worden genoemd. Deze aanslagen worden vaak uit naam van Allah gepleegd en hebben een religieuze associatie. De verwijzing naar terrorisme komt voort uit een gebeurtenis die net voor het vierde kwartaal plaatsvond, namelijk de aanslagen van 11 september 2001 op het World Trade Center in New York. De aanslagen zijn gepleegd door enkele fanatieke islamaanhangers. Dat zorgt ervoor dat de focus van journalisten wordt gericht op de acties, motieven en denkbeelden van de moslims in Israël en de Palestijnse gebieden. Dat blijkt ook uit de analyse, want over de hele onderzoeksperiode is de kans gemiddeld 54.6% dat er over terrorisme wordt bericht als er over de islam wordt gesproken in een artikel. In dit specifieke kwartaal ligt dit percentage met 84.9% beduidend hoger.

Grafiek 6.II. De veranderingen van verschillende religieframes in percentages per kwartaal van 2000-2011

Er is ook een piek in de berichtgeving als Fatah en Hamas met elkaar in gevecht raken in de Gazastrook. Dat gebeurt in het tweede kwartaal van 2006 (35 van de 42 andere periodes zijn significant verschillend). Fatah is seculier en Hamasaanhangers zijn voor een deel islamisten die streven naar één staat waarin iedereen zich bekeert tot de islam. In het tweede kwartaal van 2007 bereikt deze strijd zijn hoogtepunt als Hamas de Gazastrook verovert en alleenheerschappij opeist in dit gebied. De toename van berichtgeving over Hamas uit zich ook in een piek in het islamistframe in het tweede kwartaal van 2007 (38 van de 42 andere periodes zijn significant verschillend; zie bijlage V.3).

Opvallend is dat in het eerste kwartaal van 2007 de soennitische stroming een piek heeft (significant verschillend ten opzichte van alle andere periodes; zie bijlage V.4). Dat komt niet alleen door de gebeurtenissen in Israël, maar door wat er zich in het hele Midden-Oosten afspeelt. De Verenigde Staten en Israël maken zich, aldus de berichtgeving in de vier dagbladen in deze periode, zorgen over de situatie in het hele gebied en hopen vrede te krijgen met de meer pro-westerse soennitische stroming van de islam, om zo een bond te vormen tegen de extreme sjiietische stromingen in Iran, Syrië en Libanon.

6.1.2.3 Jodendom

De opvallendste piek van het jodendom is in het tweede kwartaal van 2005 (39 van de 42 andere periodes waren significant verschillend; zie grafiek 6.II en bijlage V.5). In 2005 zijn er verkiezingen in Israël, waarbij de standpunten van de belangrijkste partijen worden besproken in de media. Woorden die veel voorkomen zijn Joodse kolonisatie en Joodse staat, allebei verwijzingen naar het jodendom. Bovendien stap Sharon uit de Likud-partij en richt zijn eigen Kadima op. Likud is voor een historisch Joodse staat en Joodse kolonisatie van de Westoever. Verder wordt er in het vierde kwartaal van 2010 veel over het jodendom bericht (36 van de 42 andere periodes zijn significant verschillend). In die periode wordt het graf van Rachel, een pelgrimsoord voor Joden, uitgeroepen tot moskee door UNESCO. Er ontstaat een discussie (ter plaatse en in de media) over deze heilige plaats voor de Joden.

Tevens zijn er binnen de kleinere stromingen van het jodendom opvallende pieken te zien. Zo is er in het tweede kwartaal van 2008 een significante piek in het zionismeframe (37 van de 42 andere periodes zijn significant verschillend; zie bijlage V.6). In die periode wordt het zestig jarig bestaan van de staat Israël herdacht. Door de oprichting zijn veel Joden naar hun beloofde land geëmigreerd. De verwijzing naar zionisme is hier logisch en op zijn plaats. In het tweede kwartaal van 2005 is een opvallend significante piek te zien in het orthodoxframe (Alleen het derde kwartaal van 2000 is niet significant verschillend, zie bijlage V.7). Dagbladen berichten dan over een Grieks-

orthodoxe patriarch, die ervan wordt beschuldigd eigendommen van de kerk in de oude stad van Jeruzalem te hebben verpacht aan Joodse investeerders (Trouw, 28-06-2005).

6.1.2.4 Tendensen bij key events

In de afgelopen elf jaar hebben twee verschillende soorten key events gezorgd voor pieken in de religieuze berichtgeving, namelijk gebeurtenissen binnen Israël en gebeurtenissen in een belangrijk deel van de rest van de wereld. Een opvallend dal in de religieuze berichtgeving is tijdens het begin van de Tweede Intifada. Dat betekent dat als er flink gevochten wordt, de focus minder op religie ligt en meer op gevechten en geweld. Een verklaring daarvoor kan zijn dat journalisten veel van hun ruimte in artikelen kwijt zijn aan het bespreken van de gevechten en gebeurtenissen, waardoor er te weinig ruimte over blijft om religieuze (achtergrond-) informatie te geven. Dat is in lijn met de theorieën van Fuller (1996) en Van Dijk (1985).

In de hele onderzoeksperioden zijn voor zowel het algemene religieframe als het jodendom en islamframe pieken te onderscheiden tijdens verkiezingen. Ook de strijd tussen Fatah en Hamas valt hieronder. Dat betekent dat journalisten van de vier dagbladen het religieuze gedachtegoed van de verschillende politieke partijen gedurende verkiezingstijd uitgebreid aan bod laten komen. Na periodes van geweld wordt er onderhandeld over de heilige plaatsen en ontstaan er nieuwe pieken in framing van religie. Dit komt overeen met de theorie van Little (2006:99) dat religie gebruikt wordt om strijdpunten te legitimeren. Discussies over religieuze plaatsen, waaronder het graf van Rachel, dragen hieraan bij. De herdenking van het zestigjarig bestaan van de staat Israël en een schandaal rondom een Grieks-orthodoxe patriarch zorgden ook voor een opleving van religieframing.

Buiten Israël hebben alleen gebeurtenissen die een wereldwijde impact hebben invloed op de religieframing over het Israëliësch-Palestijns conflict, zoals de internationale zorg over de situatie in het gehele Midden-Oosten. Bovendien heeft het in de literatuur veelbesproken key event op 11 september 2001 in het Israëliësch-Palestijns conflict gezorgd voor een piek in de berichtgeving over de islam. Een gebeurtenis in Nederland zonder wereldwijde impact, zoals de moord op Theo van Gogh in november 2004, heeft geen aantoonbare toename of afname in de berichtgeving over religie in het Israëliësch-Palestijns conflict teweeggebracht. Dat betekent dat nationale gebeurtenissen zonder wereldwijde impact geen invloed hebben op de framing van religie in het specifieke conflict.

6.1.3 Verschillen in religieframing tussen dagbladen

De vier dagbladen die in dit onderzoek zijn meegenomen, hebben verschillende profielen en invalshoeken. Hierdoor verschilt de aandacht per krant voor het religieuze aspect van het

Israëliësch-Palestijns conflict (deelvraag VI). De relatieve aandacht voor het totale religieframe is het grootst bij het *NRC Handelsblad* (zie tabel 6.III). 64.3% van de artikelen over het conflict bericht over religie. In de *Volkscrant* bericht 60.6% van de artikelen over religie. *De Telegraaf* bericht in ruim de helft van de artikelen over religie, maar doet dat het minst van alle dagbladen. De verschillen tussen de relatieve aandacht in de berichtgeving voor religie zijn significant².

Tabel 6.III. Mate waarin het religietotaalframe voorkomt in de berichtgeving over het conflict per dagblad in 2000-2011.

Dagblad (N=18378)	Percentages (totaal artikelen)	Standaard- afwijking	Gemiddeld aantal hits per artikel	Range
NRC Handelsblad	64.3%	0.479	4.20	0-176
Volkscrant	60.6%	0.489	3.58	0-123
Trouw	56.3%	0.496	4.22	0-196
De Telegraaf	53.4%	0.499	1.98	0-52

De mate waarin over het totale religieframe wordt bericht, is gemeten met ANOVA en verschilt per dagblad (F-waarde (df=3, N=18378)= 41.614, p=.000). Het religietotaalframe komt het meest voor bij *Trouw* en het *NRC Handelsblad* (zie tabel 6.III). Er is geen significant verschil tussen die twee. *NRC Handelsblad* heeft de meeste artikelen waarin het religieframe voorkomt. Het is niet verrassend dat de mate van religiegebruik dan ook hoog is. De hoge score van *Trouw* is wel opvallend. *Trouw* bericht maar in iets meer dan de helft van de artikelen over religie in het conflict, maar doet dat gemiddeld wel 4.22 keer per artikel. *Trouw* is een krant met een meer religieuze invalshoek dan de andere dagbladen, doordat zij een speciaal religiekatern hebben. Het is vreemd dat zij niet het meest van alle kranten over religie berichten. Echter komen ze als ze het over religie hebben er vaker op terug en geven ze meer uitleg. In één artikel worden zelfs 196 religieuze woorden genoemd. Het religietotaalframe komt vaker voor in het *NRC Handelsblad* dan in de *Volkscrant* (p=.000) en die krant bericht ook vaker over religie dan *De Telegraaf* (p=.000). De *Volkscrant* bericht relatief vaker dan *Trouw* over religie, maar gebruikt minder vaak religieuze woorden in hun artikelen over religie dan *Trouw*. *De Telegraaf* besteedt zowel qua aantal artikelen als het aantal hits per artikel het minste aandacht aan religie. Dezelfde verschillen in de vier kranten komen voor bij de thematische framing van religie.

Bij het islamframe is in relatieve aandacht een verschil tussen de kranten (F-waarde (df=3, N=18378)=88.880, p=.000). Het *NRC Handelsblad* besteedt de meeste aandacht aan het

² Getoetst met ANOVA: F-waarde (df=3, n=18378)=38.413, sig=.000. Significantie tussen *De Telegraaf* en *Trouw* is 0.017, de rest allemaal 0.000.

islamframe, namelijk in 43.6% (zie tabel 6.IV). De volgorde van relatieve aandacht is hier hetzelfde als bij het totale religieframe. *Trouw* komt wederom op de derde plaats met het islamframe een derde van de artikelen. *De Telegraaf* besteedt het minst aandacht aan de islam, in maar een kwart van de artikelen. De verschillen zijn allemaal significant ($p=.000$). Alle kranten besteden tussen de 35.7% en 37.7% van de artikelen aandacht aan het jodendom. De verschillen zijn niet significant.

Tabel 6.IV. Mate waarin het islam- en jodendomframe voorkomen in de berichtgeving per dagblad in 2000-2011.

Dagblad (N=18378)	Islamframe Percentage van totaal artikelen	Jodendomframe Percentage van totaal artikelen	Islamframe Gemiddeld aantal hits per artikel	Jodendomframe Gemiddeld aantal hits per artikel
NRC Handelsblad	43.6%	37.7%	1.93	1.66
Volkscrant	38.3%	35.7%	1.60	1.51
Trouw	32.7%	36.1%	1.68	1.84
De Telegraaf	26.2%	36.1%	0.76	0.97

Als gekeken wordt naar de mate van framing van de islam en het jodendom zijn de verschillen tussen de kranten wel significant (Islam: F-waarde ($df=3$, $N=18378$)=26.773, $p=.000$; Jodendom: F-waarde ($df=3$, $N=18378$)=17.949, $p=.000$; zie tabel 6.IV). *NRC Handelsblad* bericht meer over de islam dan *Trouw* ($p=.013$). *De Telegraaf* gebruikt maar gemiddeld 0.76 islamitische woorden per artikel en doet dit daarmee het minst ($p=.000$). Er is geen significant verschil in de mate van berichtgeving over islam tussen de *Volkscrant* en *Trouw*. Deze rangorde is hetzelfde als bij het totale religieframe. *Trouw* besteedt op *De Telegraaf* na relatief de minste aandacht aan het islamframe, maar als zij berichten over de islam dan doen zij dat wel meerdere keren in één artikel.

Trouw bericht het vaakst over het jodendom, gevolgd door *NRC Handelsblad* met 1.66 aantal hits per artikel ($p=.049$). *De Telegraaf* bericht het minst vaak over het jodendom ($p=.000$). Er is geen significant verschil in de mate van berichtgeving over het jodendom tussen *Volkscrant* en *NRC Handelsblad*. De kranten besteden gemiddeld ongeveer even veel aandacht aan het jodendom, maar het *NRC Handelsblad* en *Trouw* gebruiken per artikel wel meer woorden die gerelateerd zijn aan die religie. *De Telegraaf* verwijst het minst naar het jodendom.

Concluderend kan gezegd worden dat religieframes in meer dan de helft van de gepubliceerde artikelen over het Israëlisch-Palestijns conflict een rol spelen. Het is daarmee voor het conflict de meest voorkomende invalshoek na het vechtframe. Als er over religie wordt bericht, gebruiken journalisten vaak ook het vechtframe. Dit komt overeen met de bevindingen van Philo & Berry (2004) in hun onderzoek naar televisiecontent en met onderzoek Van Atteveldt et al. (2010) in internationale dagbladen. Dit resultaat is ook te verwachten. Immers wordt in een conflict

natuurlijk voornamelijk gevochten door de strijdende partijen. Aan religie rakende gebeurtenissen in Israël en in belangrijke andere landen van de wereld zorgen ervoor dat er in de berichtgeving ook meer aandacht is voor religie. Met name in verkiezingstijd, bij discussies over heilige plaatsen en als de stichting van de staat Israël wordt herdacht.

Voor de religieuze informatie in het conflict maakt het uit welke krant er op de deurmat valt. Het *NRC Handelsblad* publiceert de meeste artikelen waarin over religie wordt bericht. Daarmee is het NRC niet alleen de krant die het vaakst over buitenlands nieuws bericht (Nieuwsmonitor, 2009), maar ook de krant die de meeste aandacht aan religie in het conflict besteedt. *Trouw*, de krant met de religieuze invalshoek, bericht in minder artikelen religieus over het conflict, maar als ze erover berichten doen ze dat wel meerdere keren. Dat strookt ook met het feit dat dit dagblad levensbeschouwelijke zaken als één van haar speerpunt heeft (De Persgroep Nederland, 2011). *De Telegraaf* publiceert de minste artikelen waarin religie voorkomt en gaat er ook minder diep op in als er een artikel wel over religie gaat. Dat is te verklaren met het feit dat *De Telegraaf* zich meer richt op amusement en minder op (buitenlandse) informatie (Bakker & Scholten, 2005:6; Cebuco, 2010).

6.1.4 Relatie publiek en media

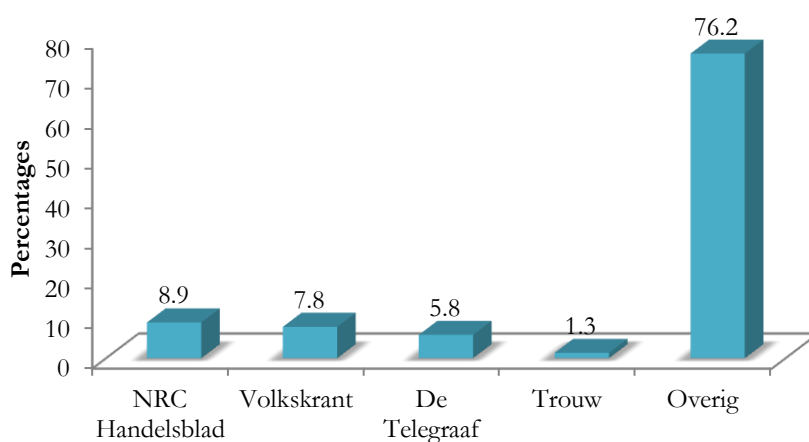
De aandacht voor religie bij het Israëliësch-Palestijns conflict is ook onderzocht bij burgers. De antwoorden van de respondenten worden in deze paragraaf gerelateerd aan de uitkomsten van de inhoudsanalyse.

6.1.4.1 Respondenten

De 271 studenten en net afgestudeerden die ondervraagd zijn over hun visie op het conflict zijn gemiddeld 23.7 jaar oud. Van alle ondervraagden is 61.3% WO geschoold, 35.4% HBO geschoold en de overige respondenten hebben een MBO-diploma of een diploma van de middelbare school. Deze groep respondenten is een overschatting van het Nederlands publiek. Immers is het gemiddelde opleidingsniveau in Nederland lager dan die van de ondervraagden. Hoog opgeleide studenten zijn volgens onderzoek van Costera Meijer (2006) ook bovenmatig geïnteresseerd in buitenlands nieuws en zullen over het algemeen daarin meer geïnteresseerd zijn dan de gemiddelde Nederlander. Echter hebben oudere Nederlanders in hun leven meer nieuws tot zich genomen en kunnen zij meer informatie opgepikt hebben over het conflict dan de ondervraagden.

De meeste respondenten gebruiken kranten om op de hoogte te blijven van het nieuws. Slechts 11.4% van de respondenten geeft de krant aan als belangrijkste nieuwsmedium, 18.4% zet de krant op de tweede plaats, 41.7% van de ondervraagden noemt de krant als derde en 28.4% beschrijven het dagblad als minst belangrijk. Zij kiezen voor hun informatie vaker voor het internet en de televisie. Ten tijde van het onderzoek van Philo & Berry (2004) gaven hoogopgeleide studenten de

krant nog als tweede nieuwsbron op. Het verschil kan betekenen dat studenten de laatste zeven jaar meer gebruik zijn gaan maken van het internet. 16.6% van de ondervraagden leest helemaal geen krant. De respondenten die wel kranten lezen, kiezen van de dagbladen die in dit onderzoek centraal staan het vaakst voor het *NRC Handelsblad* en de *Volkscrant* (zie figuur 6.I). Onder de categorie ‘overig’ vallen alle andere landelijke en gratis dagbladen. Deze gegevens zijn niet representatief voor de gemiddelde Nederlander. Oudere Nederlanders zullen meer gebruik maken van de krant voor hun dagelijkse informatie, andere dagbladen lezen dan de respondenten en minder gebruik maken van het internet voor hun nieuwsvoorziening.

Figuur 6.I. Dagbladkeuze van 271 respondenten.

6.1.4.2 Publieke opinie over de rol van religie

‘Religieuze strijd, botsende religie, geloofsverschillen, haat tegenover elkaars geloofsovertuiging, gedeelde historische plaatsen die heilig zijn voor beide partijen, compromisloze houding van beide partijen gevoed door religieuze motieven’

Een greep uit de religieuze associaties van mensen met het conflict. Respondenten bedelen religie een grote rol toe in het conflict, namelijk als bron van alle problemen (deelvraag VII). De respondenten in de survey lezen het meest het *NRC Handelsblad* en komen bij alle kranten in meer dan de helft van de gepubliceerde artikelen in aanraking met religieuze aspecten van het conflict. Zij slaan de religieuze associaties uit de dagbladen op in hun hoofd. Net als in het onderzoek van Semetko et al. (1999) worden die associaties weer opgeroepen als hen gevraagd wordt naar belangrijke aspecten in het conflict.

De aandacht voor het conflict in de media heeft zelfs voor priming gezorgd, waarbij burgers in dit geval het conflict evalueren aan de hand van religie (McCombs & Reynolds, 2002:14). Een mannelijke respondent gaat zelfs zover dat hij zich negatief uitlaat over religie als hem naar het Israëliësch-Palestijns conflict wordt gevraagd: ‘Zonder religie is er een veel mooiere wereld, geen oorlogen meer in naam van God’. Dat religie belangrijk wordt geacht door respondenten blijkt ook

uit het feit dat religieuze woorden gebruiken om Israëliërs en Palestijnen te omschrijven (meer hierover in paragraaf 6.3).

Respondenten noemen niet of nauwelijks onderliggende stromingen van de religies als hen gevraagd wordt naar omschrijvingen van Israëliërs of Palestijnen. Dit betekent dat de kennis van respondenten oppervlakkig is. Er is reden om aan te nemen dat dat het gevolg is van het feit dat dagbladen weinig aandacht besteden aan de onderliggende stromingen. Dat kan veroorzaakt worden door het gebrek aan ruimte die journalisten hebben. Een journalist kan namelijk alleen dusdanig diep op religie ingaan als hij genoeg ruimte heeft, zoals door Fuller (1996) en Van Dijk (1985) in hun onderzoeken als verklaring wordt gegeven voor gebrek aan context in berichtgeving. Een andere verklaring ligt in lijn met de bewering van Wright (1996:103) dat journalisten de kennis soms zelf niet hebben en zich daarom niet uitlaten over de verschillende stromingen.

6.2 Oorzaken voor het conflict

Om de oorzaken van het conflict tussen de Israëliërs en de Palestijnen te onderzoeken, is handmatige inhoudsanalyse uitgevoerd bij de vijfhonderd meest recente artikelen in de vier dagbladen (deelvraag IV). Journalisten verwijzen in 26 van die artikelen naar een oorzaak voor het conflict, dat komt neer op 5.2% van het totaal aan artikelen (zie tabel 6.V). Net als in het onderzoek van Philo & Berry (2004) naar de televisiemakers, spreken ook journalisten van dagbladen maar weinig over de oorzaken van het conflict. Een verklaring daarvoor rijmt met de theorie van Wright (1996) dat journalisten zelf ook niet precies weten waardoor het conflict is ontstaan, in tijden van strakke deadlines die kennis ook niet op kunnen doen en daardoor beperkt worden in het frame-building proces (Scheufele, 1999). Een andere mogelijkheid is dat ze hun vingers niet willen branden aan het simplificeren van het ingewikkelde conflict tot één oorzaak, zoals dat eerder wel gebeurde bij het conflict in Bosnië (Van Atteveldt et al., 2010).

Tabel 6.V. Aantal oorzaken gevonden in artikelen van 10-11-2010 tot en met 31-03-2011.

Frame (N=500)	Percentage (totaal artikelen)	Aantal hits	Gemiddeld aantal hits per artikel	Standaard- afwijking
Israëliësch bezetting	1.8%	9	0.02	0.133
Strijd om land	1.4%	7	0.01	0.188
Religie	1.0%	5	0.01	0.100
Overig	0.8%	6	0.01	0.155
Zionisme	0.6%	3	0.01	0.077

Strijdende volken	0.6%	3	0.01	0.077
Terugkerend geweld	0%	0	0.00	0.000
Economische tegenslag	0%	0	0.00	0.000

In vijf artikelen wordt meer dan één oorzaak genoemd met een maximum van drie oorzaken in één artikel. Israëlische bezetting wordt het meest genoemd als oorzaak (in 1.8% van de artikelen), gevolgd door de strijd om land in 1.4% van de artikelen. Er wordt vijf keer verwezen naar religie als oorzaak. Dat komt neer op 15.2% van het totaal van 33 genoemde oorzaken. Voorbeelden hiervan zijn ‘Het Israëlisch-Palestijnse conflict verwordt meer en meer tot godsdienststrijd’ (Volkskrant, 12-11-2010) en ‘Het gaat niet om land of grenzen, het is de islamitische jihad tegen de vrijheid in het Westen’ (Volkskrant, 6-12-2010). Zes maal spreken de media over een andere oorzaak van het conflict. Zo krijgen Hitler en de geallieerden een keer de schuld, wordt eenmaal verwezen naar een politieke strijd en vier keer wordt het conflict omschreven als een ideologische strijd. De verschillen tussen de diverse categorieën oorzaken zijn echter niet significant³.

Als er over oorzaken wordt bericht, berichten alle vier de kranten tussen de 0 en 0.03 keer per artikel over een religieuze oorzaak. Er is geen significant verschil tussen de dagbladen in de mate waarin religie als oorzaak wordt genoemd en ook niet in de relatieve aandacht voor religie als oorzaak. Tijdens de analyse zijn alleen oorzaken meegenomen die expliciet worden genoemd. Uit de analyse blijkt dat journalisten regelmatig toespelingen doen naar de oorzaak van het conflict, maar die uitspraken zijn impliciet. Het gevolg van die toespelingen is dat burgers zelf een vertaalslag moeten maken van die informatie om de oorzaak te herkennen en in hun geheugen op te slaan. Volgens Philo & Berry (2004) hebben burgers duidelijke informatie nodig om het conflict te kunnen begrijpen. Hoe vager de informatie is in artikelen, hoe moeilijker het is voor het publiek om de informatie te interpreteren en zich een mening te vormen over het conflict.

Opvallend is dat in de artikelen regelmatig wordt verwezen naar obstakels voor vrede en naar aspecten die voor vrede zouden kunnen zorgen: ‘De Israëlische nederzettingen in bezet gebied vormen een obstakel voor het bereiken van vrede’ (NRC Handelsblad, 12-02-2011) ‘Volgens de Israëlische pers heeft Sjaron de Amerikanen ervan overtuigd dat Hamas het belangrijkste obstakel is voor vrede met de Palestijnen’ (De Telegraaf, 23-06-2003) ‘Het Jeruzalem-geloof bloeit als nooit tevoren en is het belangrijkste obstakel voor vrede tussen Israël en de Palestijnen’ (Trouw, 02-10-

³ Resultaat paired samplest-test:

Israëlbezetting en strijdomland ($t(500)=0.577$, $p=.564$); Strijdomland en Overig ($t(500)=0.229$, $p=.819$); Overig en Religie ($t(500)=0.242$, $p=.809$); Religie en Clashofcivilizations/Zionisme ($t(500)=0.707$, $p=.48$); Zionisme/Clashofcivilizations en EconomischeTegenslag/terugkerend geweld ($t(500)=1.736$, $p=.083$).

2001). De berichtgeving is vaak oplossingsgericht, maar verwijst dan niet expliciet naar de oorzaak van het conflict.

6.2.1 Relatie publiek en media bij oorzaken

In de survey is aan respondenten gevraagd een top drie van oorzaken te geven. De oorzaak die zij als eerst noemen weegt zwaarder dan andere oorzaken. Bij deze analyse tellen de oorzaken op nummer één drie keer mee, op nummer twee twee keer en op nummer drie één keer. De waardes zijn vervolgens bij elkaar opgeteld, zodat het resultaat aangeeft in welke mate de oorzaken genoemd worden door de respondenten (zie tabel 6.VI). De respondenten vinden religie de belangrijkste oorzaak van het conflict, gevolgd door strijd om land en geschiedenis (deelvraag VIII). Deze verschillen, getoetst met een paired samples t-test en zijn significant (religie - strijd om land ($t(271)=3.963$, $p<.05$), strijd om land - geschiedenis ($t(271)=7.586$, $p<.05$)).

Tabel 6.VI. Oorzaken voor het conflict genoemd door respondenten gewogen gemeten.

Oorzaak (N=271)	Gemiddelde score	Standaardafwijking
Religie	1.64	1.271
Strijd om land	1.20	1.254
Geschiedenis	0.39	0.928
Geen	0.34	0.474
Strijd tussen volken	0.24	0.675
Overig	0.21	0.599
Israëliësch bezetting	0.21	0.673
Macht	0.21	0.624
Politieke verschillen	0.18	0.603
Economische verschillen	0.17	0.529
Inmenging buitenland	0.16	0.527
Stichting Israël	0.16	0.675
Halsstarrigheid partijen	0.15	0.558
Zionisme	0.11	0.522
Geweld	0.10	0.411
Terrorisme	0.03	0.217

In het internationale publieksonderzoek van Philo & Berry (2004) naar oorzaken voor het conflict werden religie en strijd om land ook genoemd, echter minder vaak dan in de survey onder Nederlandse studenten. Nederlandse respondenten simplificeren het conflict meer door massaal religie als dé oorzaak van het conflict aan te duiden. Geschiedenis is opvallend in het rijtje en kwam in het internationale onderzoek niet voor. Als respondenten geschiedenis als oorzaak noemen,

verwijzen zij vooral naar de Tweede Wereldoorlog en het daarbij behorende schuldgevoel ten opzichte van Joden, antisemitisme en de Holocaust. Verder verwijzen zij naar de eerste en tweede intifada, de zesdaagse oorlog en de onafhankelijkheidsoorlog in 1948.

Tabel 6.VII. Oorzaken in berichtgeving versus oorzaken in publieke opinie.

Dagbladberichtgeving (N=500) (Top 6 van oorzaken in recente berichtgeving)	Publieke opinie (N=271) (Top 12 van oorzaken door respondenten)
1. Israëliësch bezetting	1. Religie
2. Strijd om land	2. Strijd om land
3. Overig (Hitler & geallieerden, politiek, ideologie)	3. Geschiedenis
4. Religie	4. Strijd tussen volken
5. Strijd tussen volken/Zionisme	5. Macht/Overig/Israëliësch bezetting
6. Economische tegenslag/Terugkerend geweld	6. Politieke verschillen
	7. Economische verschillen
	8. Inmenging buitenland/ Stichting staat Israël
	9. Halsstarrigheid beide partijen
	10. Zionisme
	11. Geweld
	12. Terrorisme

In de top zes van oorzaken volgens de dagbladen staat religie op plaats vier (zie tabel 6.VII). De respondenten simplificeren het conflict en zetten religie op één als zij een top drie geven van oorzaken voor het conflict (zie tabel 6.VII). Dat komt overeen met de stelling van Little (2007) dat in algemene publieke opinies geldt dat religie als één van de oorzaken van een conflict wordt gezien. Opvallend is dat zowel in de Nederlandse dagbladen als in de publieke opinie strijd om land als tweede belangrijkste oorzaak wordt gezien, dit in tegenstelling tot het onderzoek van Philo & Berry (2004) waar alleen het publiek deze oorzaak noemde. Israëliësch bezetting wordt door de dagbladen als dé oorzaak aangeduid voor het conflict. Bij de respondenten wordt die oorzaak pas als vijfde genoemd. Dat betekent dat respondenten hun visie op de oorzaak van het conflict niet direct uit de dagbladen gehaald hebben. Wel kan het zo zijn dat zij door de ruime aandacht voor religie in de artikelen dat onderwerp in hun geheugen opslaan als belangrijk en het daardoor associëren met de oorzaken van het conflict. Waarmee de gedachtegang van Scheufele & Tewksbury (2007:14) over de kracht van herhaling wordt bevestigd. Echter gaat deze theorie niet

op voor strijd om land. Het thematische strijd om land frame komt namelijk in de berichtgeving nauwelijks voor, maar in de perceptie van respondenten is die oorzaak wel aanwezig.

Wat nog meer opvalt, is dat respondenten meer verschillende oorzaken noemen dan de dagbladen. In de dagbladen zijn tien verschillende redenen voor het conflict gevonden en de respondenten noemen vijftien verschillende redenen. Aan de ene kant simplificeren respondenten het conflict, door religie als dé oorzaak te noemen. Als ze dan nog meer oorzaken moeten noemen, zijn respondenten minder stellig en lopen de meningen uiteen. De verscheidenheid kan verklaard worden door de diversiteit aan thematische frames die in de berichtgeving gebruikt worden voor het conflict. Als journalisten verschillende aspecten van het conflict meerdere keren belichten, zullen respondenten al die aspecten opslaan als belangrijk.

6.3 Religieuze typering

De strijdende partijen worden in ongeveer een derde van de artikelen religieus getypeerd (deelvraag III; zie figuur 6.II). De woorden Jood, Joods en jodendom worden voor Israëliërs het meest gebruikt als religieuze typering. Palestijnen worden het meest religieus getypeerd met de woorden islamitisch, moslim en moslims. Gemiddeld worden Palestijnen 1.29 keer per artikel religieus getypeerd en Israëliërs 1.48 keer per artikel. Een significant verschil ($t(18378)=-4.257, p<.05$).

Deze resultaten illustreren dat religie niet alleen in het conflict in Joegoslavië, zoals is aangetoond door Dunn (1995), wordt gebruikt om de strijdende partijen te typeren, maar ook in het Israëliësch-Palestijns conflict. Het hoge gemiddelde per artikel betekent dat als een artikel religieus typeert, die typering meerdere keren worden herhaald. Israëliërs worden vaker per artikel religieus getypeerd, wat betekent dat journalisten Israëliërs vaker met religie associëren dan Palestijnen.

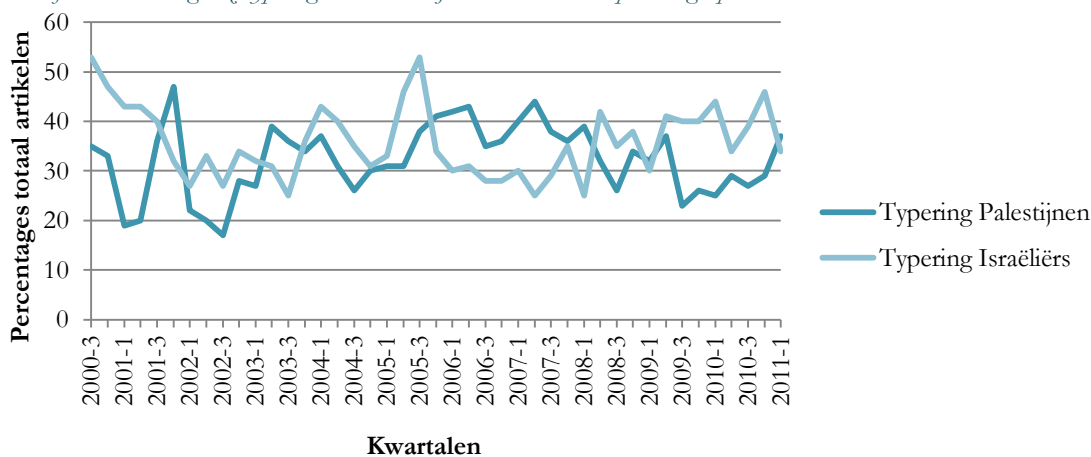
Figuur 6.II. Religieuze typering van beide partijen van 2000-2011 in percentages ($N=18378$).

De strijdende partijen worden in bepaalde periodes vaker religieus getypeerd dan in andere periodes. Grafiek 6.III met de percentages van het totaal aantal artikelen laat duidelijke pieken zien. In het vierde kwartaal van 2001 zijn meerdere zelfmoordaanslagen die geassocieerd worden met de terroristische aanslagen van enkele moslims in New York. Typering als ‘radicale Palestijnse

organisatie, Islamitische Jihad' wordt in die periode gebruikt door journalisten (de Volkskrant, 22-12-2001). Shadid (2005:340) toonde in zijn onderzoek al aan dat na de aanslagen de aandacht voor de islam toenam in de berichtgeving. Die toename is ook te zien in de religieuze typering van Palestijnen. In het kwartaal na de aanslagen worden Palestijnen vaker getypeerd aan de hand van de islam dan in andere periodes (alleen Q2 2006 is niet significant verschillend; zie bijlage V.8). Het tweede kwartaal van 2006 is ook een piek in religieuze typering van Palestijnen (38 van de 42 andere perioden zijn significant verschillend). Dat jaar won Hamas de verkiezingen en werd de regering geïnstalleerd. Hamas wordt door journalisten geassocieerd met de islam en de typeringen voor Palestijnen die Hamas aanhangen of juist tegen Hamas zijn, worden in deze periode ook religieuzer van aard.

Israëliërs worden in het tweede kwartaal van 2005 het meest religieus getypeerd (38 van de 42 andere perioden zijn significant verschillend; zie bijlage V.8). De volgende significante pieken zijn te zien in het tweede kwartaal van 2008 en het vierde kwartaal van 2010 (37 van de 42 andere perioden zijn significant verschillend). De pieken in 2005 en 2010 komen overeen met de pieken in het jodendomframe en de piek in 2008 met het zionismeframe. In deze periodes zijn er verkiezingen in Israël, waarbij alle politieke (religieuze) partijen zich profileren, is er discussie over het graf van Rachel en bestaat de staat Israël zestig jaar.

Grafiek 6.III. Religieuze typeringen van Palestijnen en Israëliërs in percentages per kwartaal in 2000-2011.

6.3.1 Verschillen tussen dagbladen

Analyse van de verschillen in dagbladen in de relatieve aandacht voor religieuze typeringen van beide partijen leveren alleen voor de typering van Palestijnen significante verschillen op (getoetst met ANOVA: F-waarde ($df=3, N=18378$)=81.781, $p=.000$). Al eerder is aangetoond dat het *NRC Handelsblad* niet alleen de meeste aandacht besteedt aan buitenlands nieuws (Nieuwsmonitor, 2009), maar ook de meeste aandacht besteedt aan religie in hun berichtgeving. Het *NRC Handelsblad* is ook de krant die Palestijnen het meest religieus typeert, namelijk in 39% van de artikelen (zie tabel

6.VIII). De *Volkscrant* doet dat in een derde van de artikelen, *Trouw* in bijna dertig procent en *De Telegraaf* in een vijfde van de artikelen (zie tabel 6.VIII). De verschillen tussen de dagbladen zijn significant. Het aantal keren per artikel dat religieuze typering voorkomen voor de Palestijnen is het laagst bij *De Telegraaf* ($p=.000$). *Volkscrant* typeert Palestijnen vaker religieus dan *De Telegraaf* ($p=.000$). Het *NRC Handelsblad* typeert gemiddeld 1.5 keer per artikel religieus en *Trouw* doet dat gemiddeld 1.37 keer per artikel. Er is echter geen significant verschil in de mate van religieus typeren van Palestijnen tussen *Volkscrant*, *Trouw* en *NRC Handelsblad*.

Tabel 6.VIII. Verschillen in religieuze typering per krant.

Dagblad (N=18378)	Percentages van totaal artikelen		Significantie (McNemar)	Gemiddeld aantal hits		Significantie (Paired samples t-test)
	Palestijnen	Israëliërs		Palestijnen	Israëliërs	
Volkscrant	33%	35%	($\chi^2=5.186$, N=5297, $p<.05$)	1.28	1.40	(t(5297)=-1.615, $p=.106$)
NRC Handelsblad	39%	37%	($\chi^2=6.541$, N=5789, $p<.05$)	1.50	1.54	(t(5789)=-.433, $p=.665$)
De Telegraaf	22%	36%	($\chi^2=103.433$, N=2213, $p<.05$)	0.59	0.91	(t(2213)=-5.112, $p<.05$)
Trouw	29%	35%	($\chi^2=54.280$, N=5079, $p<.05$)	1.37	1.73	(t(5079)=-3.806, $p<.05$)

Gemiddeld geven de kranten relatief even veel aandacht aan religieuze typering voor Israëliërs. Echter zijn er significante verschillen in de mate van typering binnen de artikelen (F-waarde (df=3, N=18378)= 18.647, $p=.000$). *Trouw* gebruikt met gemiddeld 1.73 woorden per artikel vaker een religieuze typering dan het *NRC Handelsblad* met gemiddeld 1.54 woorden ($p=.023$). Dat is gezien het feit dat *Trouw* religie als één van haar speerpunten heeft ook aannemelijk (De Persgroep Nederland, 2011). Het verschil tussen *NRC Handelsblad* en de *Volkscrant* is niet significant en berust op toeval. Echter is *de Telegraaf* de krant die Israëliërs het minst religieus typeert met gemiddeld 0.91 keer per artikel ($p=.000$).

Eerder is al vastgesteld dat Israëliërs vaker religieus getypeerd worden dan Palestijnen. Dat betekent echter niet dat dat voor de afzonderlijke kranten ook geldt. In tabel 6.VIII zijn de verschillen tussen de typering binnen kranten weergegeven en getoetst. Opvallend is dat alleen het *NRC Handelsblad* Palestijnen in meer artikelen religieus typeert dan de Israëliërs. *De Telegraaf* typeert Israëliërs weer vaker religieus dan de Palestijnen in vergelijking met de andere dagbladen. Bij de mate van religieus typeren door de kranten is alleen vastgesteld dat *De Telegraaf* en *Trouw* Israëliërs vaker religieus typeren. Voor de andere twee kranten berust dit verschil op toeval. Dat

betekent dat journalisten van verschillende dagbladen anders omgaan met het typeren van de partijen. De religieuze focus van het *NRC Handelsblad* ligt voor de typeringen meer op de Palestijnen en die van de andere drie dagbladen meer op de Israëliërs.

6.3.2 Relatie publiek en media bij typeringen

Palestijnen worden door 35% van de respondenten religieus getypeerd (deelvraag IX; zie figuur 6.III). De surveyvraag was wederom open, waardoor respondenten alles konden invullen wat in ze op kwam. De meest gebruikte religieuze woorden zijn moslims en islam. Andere attributen van de islam die worden genoemd zijn hoofddoek, Al-aqsa moskee en Koran. Opvallend is dat Palestijnen vijf keer zijn getypeerd als Joods of Joden. Palestijnen worden door respondenten vaker niet-religieus getypeerd dan religieus ($\chi^2(1)=23.03$, $p<.05$).⁴ Zij gebruiken dan typeringen als 'gewelddadig, terrorist' of associëren de groep met 'Arafat, Hamas en Palestina'.

Israëliërs worden door 61% van de respondenten religieus getypeerd (zie figuur 6.III). De verschillen tussen de categorieën religieus en niet religieus zijn significant ($\chi^2(1)=13.731$, $p<.05$). Israëliërs worden vaker religieus getypeerd door respondenten dan Palestijnen ($\chi^2=49.594$, $N=271$, $p<.05$).⁵ De meest gebruikte religieuze woorden zijn Joden, Joods en jodendom. Verder worden ook andere woorden genoemd die horen bij het jodendom, zoals keppeltje, Bijbel, Klaagmuur, Thora en koosjer. Ook Israëliërs worden getypeerd aan de hand van andere religies: vier keer als christenen, christelijk of met christendom en vier keer als moslim of met islam. Dat laatste betekent dat respondenten weinig kennis hebben over de strijdende partijen, waardoor zij onjuiste associaties maken.

Figuur 6.III. Religieuze typeringen van de strijdende partijen door 271 respondenten.

Opvallend is dat de strijdende partijen in de berichtgeving ongeveer even vaak religieus getypeerd worden, namelijk in ongeveer een derde van de artikelen (zie tabel 6.IX). Het publiek typeert

⁴ De variabelen zijn dichotoom. Verschillen binnen een variabele zijn daarom non-parametrisch getoetst met chi-kwadraat goodness-of-fit toets

⁵ Getoetst met de non-parametrische McNemar test.

Israëliërs bijna twee keer zo vaak religieus (zie tabel 6.IX). Journalisten typeren niet alleen de partijen even vaak religieus, maar besteden ook ongeveer even veel aandacht aan de islam als aan het jodendom in de artikelen. Dat betekent dat journalisten de aandacht voor de strijdende religies goed verdelen en de informatie voor burgers in balans is. Het verschil tussen de media en het publiek bij de religieuze typering van Israëliërs moet een andere oorzaak hebben. Het *NRC Handelsblad* typeert Palestijnen in meer artikelen religieus dan de Israëliërs en is hiermee de enige die dat doet. De drie andere dagbladen typeren Israëliërs vaker religieus. Ook worden Israëliërs in alle dagbladen gemiddeld vaker per artikel religieus getypeerd dan Palestijnen. Door de herhaling slaan respondenten die typering eerder op in hun hoofd (Scheufele & Tewksbury, 2007:14). Een andere verklaring kan te maken hebben met het zorgvuldig opgebouwde imago van Israël. Dat land manifesteert zich als land voor Joden en respondenten zullen die religieuze associatie daarom ook maken. Na de aanslagen in New York werden moslims meer geassocieerd met geweld dan daarvoor (Shadid, 2005:337). Dat kan de reden zijn dat respondenten Palestijnen vaker associëren met geweld en terrorisme, waardoor zij minder denken aan religieuze termen bij deze groep.

Tabel 6.IX. Religieuze typering en dagbladberichtgeving versus publieke opinie.

Religieuze typering	Israëliërs	Palestijnen
Dagbladberichtgeving (n=18378) Gemiddeld aantal hits	1.48	1.29
Dagbladberichtgeving (N=18378) Percentage aantal artikelen	36%	32%
Publieke opinie (N=271) Percentage	61%	35%

7 Conclusie

Israël en de Palestijnse gebieden zijn al decennia lang het toneel van een langlopend conflict dat de hele wereld bezighoudt. Religie is één van de strijdpunten tussen de overwegend Joodse Israëliërs en islamitische Palestijnen. Dat uit zich in de onderhandeling over religieuze plaatsen als de Tempelberg en de verschillende politieke partijen die zich profileren aan de hand van religieuze gedachtegangen. In de thesis staat de rol van religie in het conflict centraal. Dit is niet alleen in mediaberichtgeving onderzocht, maar ook bij het publiek. Drie thema's zijn besproken, namelijk de aandacht voor religie in het conflict, de oorzaken van het conflict en religieuze typeringen van de strijdende partijen. Het eerste onderzoek naar de precieze rol van religie in Nederlandse dagbladberichtgeving en de publieke opinie over de rol van het geloof geeft antwoord op de onderzoeksvragen:

Hoofdvraag 1: Hoe wordt religie gebruikt in Nederlandse dagbladberichtgeving over het Israëliësch-Palestijns conflict?

Hoofdvraag 2: Wat is de relatie tussen deze berichtgeving en de publieke opinie?

Religie speelt in 60% van de 18378 artikelen over het Israëliësch-Palestijns conflict een rol met gemiddeld 3.8 verwijzingen naar de religies per artikel. Zoals Guus Valk (2011) ook zei, sparen journalisten uitgebreide informatie over de religies op, omdat het onderwerp niet te simplificeren is. Het jodendom en de islam worden allebei ongeveer even vaak genoemd, namelijk in een derde van de artikelen. Veel meer diepgang dan dat geeft de berichtgeving niet, want de afzonderlijke stromingen binnen de twee hoofdreligies krijgen nauwelijks aandacht.

Ten tijde van verkiezingen in Israël en vredesonderhandelingen over religieuze plaatsen ontstaan er pieken in de aandacht voor religie in de dagbladen. Het jodendom en de islam worden gedurende die pieken relevanter. Als er flink gevochten wordt, gaat de focus van journalisten echter eerder naar geweld en gevechten dan naar het geloof. Niet alleen gebeurtenissen binnen Israël zorgen voor verandering in de aandacht voor religie. Ook als Israël en bondgenoot VS zich zorgen maken over de ontwikkelingen in het hele Midden-Oosten neemt de aandacht voor religie in de berichtgeving toe. Een ander voorbeeld zijn de aanslagen in New York in september 2001, waarna de aandacht voor de islam omhoog schiet. Een nationale gebeurtenis die te maken heeft met religie, zoals de moord op Theo van Gogh, heeft echter geen invloed op de Nederlandse berichtgeving over het conflict.

Nederlandse studenten en net afgestudeerden die ondervraagd zijn in de survey zetten religie met stip op één in hun top drie oorzaken voor het conflict. Strijd om land staat op twee en geschiedenis op drie. Nederlandse dagbladen wagen zich net als Britse televisie uitzendingen zelden

aan uitspraken over de oorzaken van het conflict. Toch is er een relatie tussen de dagbladen en het publiek. Zo wordt strijd om land in dagbladen ook als tweede belangrijkste oorzaak genoemd. Religie staat bij de dagbladen op vier. De bevinding dat respondenten religie als dé oorzaak van het conflict zien, kan verklaard worden door het feit dat er veel aandacht is voor algemene religietermen en het jodendom en de islam in de berichtgeving in de afgelopen elf jaar. Religie is door second-level agendasetting een deelaspect van het conflict dat over tijd meer benadrukt is dan andere aspecten. Respondenten hebben de religieuze associaties opgeslagen in hun cognitieve schema's en die informatie komt naar boven op het moment dat naar een belangrijk aspect van het conflict wordt gevraagd (Gamson et al., 1992:384). Deze framesetting en hun persoonlijke referentiekader, eerder opgeslagen kennis over het conflict en de achtergrondinformatie die zij hebben gekregen in de dagbladen, zorgen ervoor dat religie in hen op komt als zij oorzaken moeten noemen voor het conflict (Rubin, 2002:176; Philo & Berry, 2004; Scheufele & Tewksbury, 2007).

Ruim een derde van de respondenten typeert Palestijnen religieus. De rest linkt die partij vooral aan geweld, terrorisme, Arafat en Hamas. Israëliërs worden door meer dan zestig procent van de ondervraagden religieus getypeerd. In de berichtgeving worden beide partijen ongeveer even vaak religieus getypeerd, namelijk in één derde van de artikelen. Israëliërs worden geassocieerd met Jood en jodendom en Palestijnen met islamitisch en moslims. Het verschil tussen media en publiek kan verklaard worden door het feit dat Israëliërs gemiddeld vaker per artikel getypeerd worden dan Palestijnen en dat Israël zich echt profileert als land voor de (gelovige) Joden. Bovendien worden Palestijnen na de aanslagen in New York vaker geassocieerd met geweld en terrorisme.

Een relatie tussen de berichtgeving en de publieke opinie in Nederland is te zien in de typering van de Palestijnen en in de ruime aandacht voor religie in de berichtgeving die zich uit in het feit dat respondenten religie als de belangrijkste oorzaak zien voor het conflict. Doordat de ondervraagden een overschatting zijn van de hele Nederlandse bevolking, kunnen deze uitkomsten niet gegeneraliseerd worden. Wel mag worden aangenomen dat Nederlanders in ieder geval zullen weten dat religie een rol speelt in het conflict en dat zij ook de strijdende partijen kunnen koppelen aan religie (Philo & Berry, 2004: 213). Echter zijn er ook verschillen, zoals in de typering van Israëliërs. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het publiek agency heeft, het combineert verschillende mediaboodschappen met elkaar en is actief bezig met de interpretatie van informatie. De persoonlijke referentiekaders van het publiek kunnen de oorzaak zijn van de verschillen in religieuze typering van Israëliërs. Immers zullen respondenten eerder geneigd zijn religie te koppelen aan een strijdende partij als zij zelf religieus zijn of die partij zelf associëren met religie.

De invloed van berichtgeving is aanwezig. Echter wordt de berichtgeving over religie niet direct overgenomen door het publiek, maar mensen selecteren aan de hand van hun persoonlijke

referentiekader en achtergrond de voor hen belangrijke informatie en slaan die op. Op die manier komt de individuele interpretatie van burgers over de rol van religie in het specifieke conflict naar voren als hen wordt gevraagd naar belangrijke aspecten van het conflict of de strijdende partijen.

Gevolgen voor journalisten en publiek

Nederlandse journalisten besteden op verschillende manieren aandacht aan religie in het conflict. Ze gebruiken algemene religieuze termen, specificeren het jodendom en de islam, leggen religieuze verschillen tussen politieke partijen uit, bespreken de belangrijke religieuze plaatsen waar om gestreden wordt en typeren de strijdende partijen religieus. Als journalisten een vollediger beeld willen geven van de situatie zouden zij meer aandacht kunnen besteden aan de onderliggende stromingen van beide religies en duidelijker kunnen zijn in het noemen van de oorzaken van het conflict. Ze zijn het immers aan de burgers verplicht om ze zo goed mogelijk voor te lichten over situaties die zich ver weg voordoen. Dit zijn inzichten die journalisten zich kunnen aantrekken en die van belang zijn. Er is namelijk aangetoond dat het publiek het conflict nu ook simplificeert, waardoor een scheef beeld van de werkelijkheid zou kunnen ontstaan. Als het publiek evenwichtiger informatie krijgt, kunnen zij hun mening over de islam of het jodendom beter vormen. Dat is belangrijk in een samenleving waar de islam een gevoelig onderwerp is en vaak een negatieve lading heeft. Journalistieke opleidingen zouden dan ook meer aandacht kunnen besteden aan het belang van achtergrondinformatie, het uitdiepen van een conflict en het opdoen van relevante religieuze informatie. Anderzijds zouden dagbladen meer ruimte moeten geven aan hun journalisten om complexe situaties uit te leggen.

De resultaten van deze thesis hebben ook gevolgen voor het publiek. Zij worden immers niet door alle onderzochte dagbladen even goed voorgelicht over de rol van religie in het Israëlisch-Palestijns conflict. Nederlanders die geïnteresseerd zijn in het conflict kunnen het best het *NRC Handelsblad* lezen. Zij besteden niet alleen de meeste aandacht aan buitenlands nieuws (Nieuwsmonitor, 2009) en aan dit specifieke conflict, maar ook aan de rol van religie binnen het conflict. *Trouw*, met zijn religieuze invalshoek, schrijft minder artikelen over het conflict waarin religie naar voren komt, maar gebruikt wel meer religieuze woorden per artikel. Volkskrant-lezers zullen niet opvallend veel informatie krijgen over dit onderwerp. Telegraaf-lezers zullen het minst in aanraking komen met berichten over religie in het specifieke conflict. Dit omdat zij in verhouding minder aandacht besteden aan informatieve artikelen en buitenlands nieuws dan de andere dagbladen (Bakker & Scholten, 2005; Nieuwsmonitor, 2009).

Discussie en verder onderzoek

Niet alle kennis van de respondenten komt voort uit de dagbladberichtgeving. Een algemene verklaring voor de verschillen is dat slechts 11.4% van de ondervraagden dagbladen aangeeft als belangrijkste nieuwsbron. Anderen zullen hun informatie van internet en televisie halen, waar de focus en de inhoud van de berichtgeving anders kan zijn. Ook gesprekken met de omgeving kunnen de visie van respondenten hebben beïnvloed en ervoor hebben gezorgd dat respondenten het conflict met andere onderwerpen associëren dan die in de berichtgeving naar voren komen. De discrepanties bij de oorzaken van het conflict kunnen door diezelfde factoren beïnvloed zijn. Als andere media en de omgeving van respondenten wel letterlijk religie als oorzaak noemen, kunnen ondervraagden religie daarom als nummer één oorzaak bestempelen.

De respondenten gaven aan dat zij het internet en de televisie gebruiken voor hun informatie. Omdat deze media niet meer weg te denken zijn in de samenleving, zou in vervolgonderzoek naar de relatie tussen mediagebruik en publieke opinie het onderzoeksmateriaal uitgebreid moeten met inhoud van journaals op televisie en nieuwssites op internet. Dan maakt het namelijk minder uit op welk soort media respondenten leunen voor hun nieuws en kunnen de resultaten beter aan elkaar gerelateerd worden. Dat laatste is ook mogelijk als de inhoudsanalyse en survey exact dezelfde onderwerpen behandelen. Daarvoor zouden de surveyvragen pas geformuleerd moeten worden na afronding van de inhoudsanalyse en zouden alle dagbladen die door de respondenten worden gelezen meegenomen moeten worden in de inhoudsanalyse. Bovendien is in deze thesis de rol van religie in de berichtgeving uitgebreider onderzocht dan de publieke opinie, waardoor niet alle resultaten van de inhoudsanalyse te koppelen zijn aan de publieke opinie. Immers kunnen ontwikkelingen in publieke opinie over tijd niet in een half jaar worden gemeten.

De gehanteerde methodetool in deze thesis, AmCAT, is vrij nieuw en vooruitstrevend. De methode werkt met vooraf bepaalde zoektermen die gebundeld zijn in frames. Daarmee worden de artikelen waarin die zoektermen voorkomen geselecteerd. Een probleem hierbij is echter dat niet alles in zoektermen te vangen is. Voor de orthodoxe stroming van het jodendom zijn maar twee zoektermen gebruikt, namelijk orthodox en orthodoxe. Uitgebreide omschrijvingen waarin het woord orthodox niet expliciet genoemd wordt, maar die wel over de stroming gaan, kunnen niet worden meegenomen als de onderzoeker die niet eerst handmatig gevonden heeft. De frames zijn daarmee nooit volledig. In deze thesis is dit natuurlijk zoveel mogelijk beperkt door uitgebreide analyse van de data aan de hand van precision & recall. Om dit probleem helemaal weg te werken zal in vervolgonderzoek alle data handmatig moeten worden gecodeerd. Daarmee verdwijnt echter het voordeel van AmCAT dat grote hoeveelheid data in relatief korte tijd kan worden geanalyseerd.

Deze thesis is het eerste onderzoek naar de rol van religie in het Israëlisch-Palestijns conflict. Bestaande onderzoeken zoals van Philo & Berry onderzochten een groter geheel en daaruit kwam

het deelaspect religie naar boven. Die onderzoeken zijn een uitgangspunt geweest voor deze thesis, waarin meerdere religieuze aspecten in de berichtgeving zijn meegenomen. Door de breedte van het onderzoek is het een eerste indicatie voor de rol van religie. Om de exacte rol van elk deelaspect van religie te kunnen omschrijven, is diepgaander onderzoek nodig. Zo leverden de resultaten van de handmatige inhoudsanalyse naar oorzaken in de berichtgeving geen significante resultaten op. Om meer te kunnen zeggen over de oorzaken die genoemd worden in dagbladen, zullen meer artikelen handmatig gecodeerd moeten worden.

In deze thesis zijn alleen Nederlandse dagbladen onderzocht. Voor een beeld van wereldwijde berichtgeving, zouden ook buitenlandse media onderzocht kunnen worden, zoals de Britse, Amerikaanse of Israëliëse kranten. Ook is het mogelijk om de andere religies in het conflict ook te onderzoeken, zoals het christendom. Tevens kan worden onderzocht welke rol religie speelt in de Nederlandse berichtgeving over vredesonderhandelingen. Shore (2009:16) en Reychler (2011) ontdekten immers al dat steeds vaker de constructieve kant van het concept centraal staat en in uit de inhoudsanalyse blijkt dat regelmatig gesproken wordt over obstakels voor vrede. Verder zou uitgebreider onderzoek naar de religieuze gebeurtenissen die zorgen voor pieken in de Nederlandse berichtgeving over het conflict, kunnen bijdragen aan meer kennis over de invloed van key events.

Tot slot zou de tweeluik in deze thesis uitgebreid kunnen worden naar een drieluik. In vervolgonderzoek is onderzoek naar de productiezijde van de artikelen een welkome aanvulling op de resultaten van de inhoud van dagbladen en de perceptie van het publiek. Journalisten zouden ondervraagd kunnen worden over hun werkwijze, waardoor de frame-building theorie meegenomen kan worden in de analyse. Bovendien kan aan hen gevraagd worden of ze zich bewust zijn van de rol die zij toebedelen aan religie in het conflict. De gesprekken met correspondenten in Israël waren een eerste verkenning van dit derde luik en hun antwoorden konden nu al een kleine bijdrage leveren aan de thesis. De keuzes en overwegingen van journalisten beïnvloeden de berichtgeving en ook de publieke opinie. Als religie voor hen ook een speerpunt van het conflict is, verklaart dat nog beter de religieuze rode draad die in dit onderzoek in de berichtgeving en de publieke opinie gevonden is.

8 Literatuurlijst

Ackerman, S. (2001). Al-Aqsa Intifada and the U.S. Media. *Journal of Palestine Studies* XXX (2), 61-74.

ADL. (2007). *Attitudes towards Jews and the Middle East in six European countries. The Netherlands.*

Geraadpleegd op 20 februari 2011, van:

http://www.adl.org/main_Anti_Semitism_International/as_survey_July_2007.htm?Multi_page_sections=sHeading_4

Anttonen, V. & Partridge, C. (2006). *Handboek van de wereldgodsdiensten*. Kampen: Uitgeverij Kok.

Atteveldt, W. van, Ruigrok, N. (2007). Global Angling with a Local Angle: How U.S., British and Dutch Newspapers Frame Global and Local Terrorist Attacks. *Press/Politics*, 12(1), 68-90.

Atteveldt, W. van, Kleinnijenhuis, J. en Ruigrok, N. (2008) Semantic Network Analysis using NET, iNET and AmCAT.

Atteveldt, W. van, Ruigrok, N. & Takens, J. (2010). Shifting frames in a deadlocked conflict?

Nieuwsmonitor Geraadpleegd op 17 januari 2011, van

<http://www.nieuwsmonitor.net/publications/list>

Atteveldt, W. van, Ruigrok, N. & Vliegthart, R. (nb). Shifting the Terror frame. How 9/11

changed the framing of Terrorist events. Geraadpleegd op 16 februari 2011, van

<http://vanatteveldt.com/pub/ShiftingTerror.pdf>

Baarda, D.B., Goede, M.P.M. de & Kalmijn, M. (2007). *Basisboek enquêteren. Handleiding voor het maken van een vragenlijst en het voorbereiden en afnemen van enquêtes*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff bv.

Bakker, P. & Scholten, O. (2005). *Communicatiekaart van Nederland. Overzicht van media en communicatie*. Amsterdam: Kluwer.

Bekkum, W. van. (2001). Duizend jaar als een dag. Messianisme en chiliasme in het jodendom. In: Hak, D.H. & Jansma, L.G. (2001). *Maar nog is het einde niet: chiliastische stromingen en bewegingen bij het aanbreken van een millennium*. Amsterdam: University Press.

Bengio, O. (2004). In the eyes of the beholder. Israel, Jews and Zionism in the Iraqi media. In: Egorova, Y. & Parfitt, T. (2004). *Jews, Muslims and Mass Media. Mediating the 'Other'*. London: RoutledgeCurzon, 109-119.

Billiet, J. & Waegel, H. (2005). Een samenleving onderzocht: Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Antwerpen: De Boeck.

Blumler J.G. & Katz, E. (1974). The uses of mass communications: Current perspectives on gratifications research. Beverly Hills, CA: Sage.

Bos, R. (12 april 2011) Interview op locatie in Jeruzalem. [Correspondent Volkskrant].

Buddenbaum, J.M. (1998). *Reporting news about religion: an introduction for journalists*. Iowa: State University Press.

Cappella, J. N., & Jamieson, K. H. (1997). *Spiral of cynicism. The press and the public good*. New York: Oxford University Press.

CBS Israel. (2010). *Population by Religion*. Statistical abstract of Israel. Geraadpleegd op 10 februari 2011, van:
http://www1.cbs.gov.il/reader/shnaton/templ_shnaton_e.html?num_tab=st02_02&CYear=2010

Cebuco. (2010). *Oplage- en bereikcijfers*. Geraadpleegd op 16 maart 2011, van
http://www.cebucoco.nl/dagbladen/oplage_en_bereikcijfers

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2009). *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag: CBS.

Geraadpleegd op 15 februari 2011, van: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/953535E3-9D25-4C28-A70D-7A4AEEA76E27/0/2008e16pub.pdf>

Congressional Research Service. (6 februari 2004). *Foreign Terrorist Organizations*. Verenigde Staten: CRS Report for Congress. Geraadpleegd op 27 juni 2011, van: <http://fpc.state.gov/documents/organization/29722.pdf>

Costera Meijer, I. (2006). *De toekomst van het nieuws*. Amsterdam: Otto Cramwinkel Uitgeverij.

Croteau, D. & Hoynes, W. (2003). *Media Society. Industries, Images and Audience. Third edition*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.

Davis, C.B. & Rill, L.A. (2008). Testing the second level of agenda setting: effects of news frames on reader-assigned attributes of Hezbollah and Israel in the 2006 war in Lebanon. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 85(3), 609-624.

De Persgroep Nederland. (2011). *Trouw*. Geraadpleegd op 16 maart 2011, van <http://www.persgroep.nl/merken/Trouw.html>

Derks, A. (2000). Individualisme tussen burgerlijke ideologie en maatschappelijk rendement. Assen: Van Gorcum.

Dijk, T. van (1985). Structures of News in the Press. In: Van Dijk, T. (red.). *Discourse and communication: new approaches to the analysis of mass media discourse and communication*. Berlijn/ New York: De Gruyter: 69-93.

Dobbelaere, K. (1982). Godsdienst, religie en zingevingssystemen. *Tijdschrift voor sociologie*, 3(1), 25-43.

Druckman, J. N. (2001). The Implications of Framing Effects for Citizen Competence. *Political Behavior*, 23(3), 225-256.

Druckman, J.N. (2004). Political Preference Formation: Competition, Deliberation and the (Ir)relevance of Framing Effects. *American Political Science Review*, 98(4), 671-686.

Dunn, L.A. (1995). *The roles of religion in conflicts in the former Yugoslavia*. Geraadpleegd op 16 februari 2011, van http://www.georgefox.edu/academics/undergrad/departments/soc-swk/ree/Dunn_The%20Roles.html

Entman, R.M. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.

Etsel. (2007). *Jodendom: Karaïïsch Jodendom*. Geraadpleegd op 16 maart 2011, van <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/religie/11756-jodendom-karaiumltisch-jodendom.html>

Etsel. (2008). *Heilige plaatsen in Israel voor Joden, christenen en moslims*. Geraadpleegd op 10 februari 2011, van: <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/religie/6451-heilige-plaatsen-in-israel-voor-joden-christenen-en-moslims.html>

Everts, P. (2003). Innocence Lost: The Netherlands and the Yugoslav conflict. In: Shapiro, R., Shiraev, E. & Sobel, R. (2003). *International Public Opinion and the Bosnia Crisis*. Oxford: Lexington Books, 219-248.

Felling, A.J.A. (8 januari 2004). *Het proces van individualisering in Nederland: een kwarteeuw sociaal-culturele ontwikkeling*. Katholieke Universiteit Nijmegen. Geraadpleegd op 15 februari 2011, van: http://dare.ubn.kun.nl/dspace/bitstream/2066/30151/1/30151_procvaini.pdf

Floyd, J. & Fowler, Jr. (1995). *Improving survey question. Design and Evaluation*. Geraadpleegd op 20 februari 2011, van: [http://business.nmsu.edu/~mhyman/M610_Articles/Fowler,%20Floyd%20J.%20\(Improving%20Survey%20Questions\).pdf](http://business.nmsu.edu/~mhyman/M610_Articles/Fowler,%20Floyd%20J.%20(Improving%20Survey%20Questions).pdf)

Fuller, J. (1996). *News values: ideas for an information age*. Chicago: The University of Chicago Press.

Gamson, W. D. Croteau, W. Hoynes, and Th. Sasson. (1992). Media Images and the Social Construction of Reality. *Annual Review of Sociology* 18, 373-393.

Genootschap Onze Taal. (2010). *Jood of jood?* Geraadpleegd op 28 februari 2011, van: <http://www.onzetaal.nl/advies/jood.php>

Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M. & Signorielli, N. (1994). Growing up with television: the cultivation perspective. In: Bryant, J. & Zillmann, D. eds. (2002). *Media effects: advances in theory and research*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum associates, 17–41.

Gopin, M. (2002). *Holy War and Holy Peace: How Religion Can Bring Peace in the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.

Gordon, N. (2008). *Israel's Occupation*. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.

Graber, D. (1988). *Processing the News: How People Tame the Information Tide*. Lanham, MD: University Press of America.

Gudelunas, D., Park, D. & Zelizer, B. (2002). How bias shapes the news. Challenging *The New York Times'* status as a newspaper of record on the Middle East. *Journalism*, 3(3), 283-307.

Heide, A. van der. (2001). *Het Jodendom*. Kampen: Uitgeverij Kok.

Hox, J. (1998). Er is nieuws onder de zon: nieuwe oplossingen voor oude problemen. *Kwantitatieve Methoden* 19, 95-118.

Hudson, M. (1969). The Palestinian Arab Resistance Movement: Its Significance in the Middle East Crisis. *The Middle East Journal*, 23(3), 291-307.

IMEU. (nb). *Are all Palestinians Muslim?* Geraadpleegd op 18 april 2011, van <http://imeu.net/news/article0042.shtml>

Isseroff, A. (2009). *Israel and Palestina: A brief history – Part I*. Mid East Web. Geraadpleegd op 9 februari 2011, van <http://www.mideastweb.org/briefhistory.htm#Geography and Early History>

Ivarsflaten, E. (2008). What Unites Right-Wing Populists in Western Europe?: Re-examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases. *Comparative Political Studies* 41(1), 3-23.

Iyengar, S. & Kinder, D. R. (1987). *News that matters*. Chicago: University of Chicago Press.

Iyengar, S. (1991). *Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues*. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Jaeger, D.A. & Paserman, M.D. (2006). Israel, the Palestinian Factions, and the Cycle of Violence. *The American Economic Review*, 96(2), 45-49.

Janssen, F. (2009). *Hamas and its position towards Israel*. Den Haag: Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael.

Karim, K.H. (2002). Making Sense of the 'Islamic Peril': Journalism as Cultural Practice. In: Allen, S. & Zelizer, B. (2002). *Journalism after September 11*. London: Routledge.

Kim, J. & Rubin, A. (1997). The Variable Influence of Audience Activity on Media Effects. *Communication Research* 24 (2): 107-135.

Kim, S., Scheufele, D. A., & Shanahan, J. (2002). Think about it this way: Attribute agenda-setting function of the press and the public's evaluation of a local issue. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 79(1), 7-25.

Korteweg, A.C. (2005). De moord op Theo van Gogh: Gender, religie en de strijd over de integratie van migranten in Nederland. *Migrantenstudies*, 21(4), 205-223.

Lai, B. (2006). An Empirical Examination of Religion and Conflict in the Middle East, 1950-1992. *Foreign Policy Analysis*. 2, 21-36.

Little, D. (2006). Religion, Conflict and Peace. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 38(1), 91-103.

Little, D. (2007). *Peacemakers in action: profiles of religion in conflict resolution*. Cambridge: University Press.

Livingstone, S. (1996) On the continuing problems of media effects research. In J. Curran and M. Gurevitch (Eds.), *Mass Media and Society*. London: Edward Arnold. Second edition, 305-324.

Luyendijk, J. (2001). *Een tijdje van de sluier*. Amsterdam: Uitgeverij Podium.

Lybarger, L.D. (2007). *Identity and Religion in Palestine. The Struggle between Islamism and Secularism in the Occupied Territories*. Princeton: University Press.

Malek, A. & Wiegand, K. (1997). Islam and the West: Cultural Encounter. In: Y. Kamalipour (ed.) *The US Media and the Middle East: Image and Perception*. Westport, CT: Greenwood Press, 201-211.

McCombs, M.E. & Ghanem, S.I. (2008). The Convergence of Agenda Setting and Framing. In: Gandy, O.H., Grant, A.E. & Reese, S.D. (2008). *Framing Public Life. Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 67-82.

McCombs, M. & Reynolds, A. (2002). News Influence on Our Pictures of the World. In: Bryant, J. & Zillmann, D. (2002). *Media effects: advances in theory and research*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1-18.

McCombs, M.E. & Shaw, D.L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-187.

Mishal, S. & Sela, A. (2006). *The Palestinian Hamas: vision, violence and coexistence*. New York: Columbia University Press.

Morren, P. (2004). Theodor Herzl: grondlegger van het politiek Zionisme (1860-1904). Antwerpen: Garant.

Morris, B. (2001). *Righteous victims. A History of the Zionist-Arab conflict, 1881-2001*. New York: Vintage Books.

Nacos, B.L., & Torres-Reyna, O. (2003). Framing Muslim-Americans before and after 9/11. In: Norris, P., Just, M. & Kern, M. (2003). *Framing Terrorism: Understanding Terrorist Threats and Mass Media*. New York: Routledge.

Nederlands-Israëliësch Kerkgenootschap. (2011). *FAQ's Jodendom*. NIK Organisatie van Joodse Gemeenten – Nederlands Jodendom. Geraadpleegd op 10 februari 2011, van: <http://www.nik.nl/faqs-jodendom-2/>

Nieuwsmonitor. (2009). *Het buitenland in de krant*. Rapport van de Nederlandse Nieuwsmonitor.

Geraadpleegd op 16 maart 2011, van <http://www.nieuwsmonitor.net/publications/list>

Nieuwsmonitor. (2011). Theorie. Geraadpleegd op 8 mei 2011, van

<http://www.nieuwsmonitor.net/p/6/Theorie>

Noakes, J.A. & Wilkins, K.G. (2002). Shifting frames of the Palestinian movement in US news.

Media Culture and Society, 24(5), 649-671.

Parfitt, T. (2004). Introduction. In: Egorova, Y. & Parfitt, T. (2004). *Jews, Muslims and Mass Media*.

Mediating the 'Other'. London: RoutledgeCurzon, 1-11.

Pargament, K.I. (1997). *The psychology of religion and coping*. New York: The Guilford Press.

Park, C.L. (2005). Religion and Meaning. In: Paloutzian, R.F. & Park, C.L. (2005). *Handbook of the*

psychology of religion and spirituality. New York: The Guilford Press, 295-314.

Partij voor de Vrijheid. (2010). *De agenda van hoop en optimisme. Een tijd om te kiezen: PVV 2010-2015*.

Partijprogramma. Geraadpleegd op 17 februari 2011, van

http://www.pvv.nl/images/stories/Webversie_VerkiezingsProgrammaPVV.pdf

Penninx, R. (2006). Dutch Immigrant Politicians Before and After the Van Gogh Murder. *Policy*

Matters, 7(2), 241-254

Philo, G. et al. (2003). The Israeli-Palestinian conflict: TV news and public understanding. In:

Thussu, D & Freedman, D. (eds.). *War and the Media: Reporting 24/7*. London: Sage, pp. 133-148.

Philo, G. & Berry, M. (2004). *Bad news from Israel*. London: Pluto Press.

Pina, A.D. (2006). Fatah and Hamas: the New Palestinian Factional Reality. *Congressional Research*

Service report for Congress. Geraadpleegd op 8 maart 2011, van [http://www.dtic.mil/cgi-](http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA458970&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf)

[bin/GetTRDoc?AD=ADA458970&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf](http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA458970&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf)

Ravitzky, A. (1996). *Messianism, Zionism and Jewish religious radicalism*. Chicago: University Press.

Reychler, L. *Religion and conflict. The International Journal of Peace Studies*. Geraadpleegd op 16 februari 2011, van http://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol2_1/Reyschler.htm

Riele, S. te & Schmeets, H. (2009). Religie in het perspectief van sociale samenhang. In: Centraal Bureau voor de Statistiek. (2009). *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag: CBS. Geraadpleegd op 15 februari 2011, van: <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/953535E3-9D25-4C28-A70D-7A4AEEA76E27/0/2008e16pub.pdf>

RKK. (2011). *Tempelberg*. Geraadpleegd op 14 februari 2011, van: http://www.katholieknederland.nl/abc/detail_objectID688585_FLetterT.html

Ross, S.D. (2003). Framing of the Palestinian-Israeli conflict in thirteen months of News York Times editorials surrounding the attack of September 11, 2001. *Conflict & Communication online*, 2(2).

Ross, S.D. & Bantimaroudis, P. (2006). Frame Shifts and Catastrophic Events: The Attacks of September 11, 2001 and New York Time's Portrayals of Arafat and Sharon. *Mass Communication & Society*, 9(1), 85-101.

Rubin A.M. (2002). The uses and gratifications perspective of media effects. In Bryant J, Zillmann D, eds., *Media effects: advances in theory and research*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum associates, 525–548.

Ruigrok, N. (2008). Journalism of attachment and objectivity: Dutch journalists and the Bosnian war. *Media, War & Conflict*, 1(3), 293-313.

Scheufele, D.A. (1999). Framing as a theory of Media Effects. *Journal of Communication*, 49(1), 103-122.

Scheufele, D.A. & Tewksbury, D. (2007). Framing, Agenda Setting and Priming: The evolution of Three Media Effects Models. *Journal of Communication*, 57, 9-20.

Semetko, H.A. & Valkenburg, P.M. (2000). Framing European Politics: A Content Analysis of Press and Television News. *Journal of Communication*, 50(2), 93-109.

- Semetko, H. A., Valkenburg, P.M. & Vreese, C. H. de. (1999). The effects of news frames on readers' thoughts and recall. *Communication Research*, 26(5), 550-569.
- Shadid, W. (2005). Berichtgeving over moslims en de islam in de westerse media: Beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën. *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 33(4), 330-346.
- Shadid, W. (2009). Moslims in de media: de mythe van de registrerende journalistiek. In: Vellenga, S. et al.(red.) (2009). *Mist in de polder. Zicht op ontwikkelingen omtrent de islam in Nederland*. Amsterdam: Aksant, 173-193.
- Sheafer, T. & Weimann, G. (2006). Agenda Building, Agenda Setting, Priming, Individual Voting Intentions, and the Aggregate Results: An Analysis of Four Israeli Elections. *Journal of Communication*. 55(2), 347-365.
- Shindler, C. (2004). Reading the Guardian. Jews, Israel-Palestine and the origins of irritation. In: Egorova, Y. & Parfitt, T. (2004). *Jews, Muslims and Mass Media. Mediating the 'Other'*. London: RoutledgeCurzon, 157-177.
- Shoemaker, P. & Reese, S. (1996). *Mediating the message. Theories of influence on mass media content*. New York: Longman.
- Shore, M. (2009). *Religion and Conflict Resolution. Christianity and South Africa's Truth and Reconciliation Commission*. Farnham: Ashgate Publishing Limited.
- Silberman, I. (2005). Religion as a meaning system: implications of the New Millennium. *Journal of Social Issues*, 61(4), 641-663.
- Silverstone, R. (2007). *On the Rise of the Mediapolis. Morality and Media*. Cambridge: Polity Press.
- Sloterdijk, P. (2008). *Het heilige vuur. Over de strijd tussen jodendom, christendom en islam*. Amsterdam: Boom.
- Smith, J.Z. (1998). Religion, Religions, Religious. In: Taylor, M.C. (1998). *Critical terms for religious studies*. Chicago: University Press, 269-284.

- Sobel, R. (maart 1998). Portraying American Public Opinion toward the Bosnian Crisis. *The International Journal of Press/Politics*, 3(2), 16-33.
- Solinge, H. van & Vries, M. de. (2001). *De joden in Nederland anno 2000. Demografisch profiel en binding aan het jodendom*. Amsterdam: Aksant.
- Timm, A. (2004). The image of jews and the state of israel in eastern bloc media. In: Egorova, Y. & Parfitt, T. (2004). *Jews, Muslims and Mass Media. Mediating the 'Other'*. London: RoutledgeCurzon, 120-132.
- Trouw. (2011). *Religie & Filosofie*. Geraadpleegd op 3 maart 2011, van: <http://www.trouw.nl/tr/nl/4464/Religie-filosofie/index.dhtml>
- Tuchman, G. (1978). *Making News, A Study in the Construction of Reality*. Londen / New York: The Free Press
- Valk, G. (7 april 2011). Interview op locatie in Neve Shalom. [Correspondent NRC Handelsblad].
- Van Dale. (2011). *Gratis onlinewoordenboek*. Geraadpleegd op 9 februari 2011, van: <http://www.vandale.nl/vandale/zoekService.do?selectedDictionary=nn&selectedDictionaryName=Nederlands&searchQuery=religie>
- Vocht, A. (2009). *Basisboek SPSS 17 Statistics*. Utrecht: Bijleveld Press.
- Vreese, C.H. de (2005) News framing: Theory and typology. *Information Design Journal + Document Design*, 13(1), 51-62.
- Wright, S.A. (1997). Media coverage of unconventional religion: any 'good news' for minority faiths? *Review of Religious Research*. 39(2), 101-115.

9 Inspiratiebronnen

Tijdens het schrijven van de scriptie heb ik naast de wetenschappelijke literatuurlijst inspiratie opgedaan uit andere boeken en video's. De grootste inspiratiebron is de studiereis van negen dagen geweest. We hebben Israël en de bezette gebieden bezocht, met studenten en docenten op universiteiten gesproken, journalisten geïnterviewd en met eigen ogen gezien wat er gebeurd in het conflictgebied.

Boeken en artikelen:

Harskamp, A. van. (2002). *Christendom voor dummies*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema.

Khoury, E. (2010). *Poort van de zón*. Amsterdam: Ambo/Anthos Uitgevers.

Flow. (2010). *Ondertussen in Gaza: 'Na elke aanval zetten we alles weer op zijn plek'*. Flow magazine, 2(8), 41-44.

Lezing:

Pappe, I. (2 mei 2011). The Ethnic Cleansing of Palestine: Past and Present. Lezing bij ISS Den Haag.

Video's:

Breaking the Silence. (2008). *Guided tour in Hebron*. [DVD].

Holland Doc. Verschillende documentaires Israël. Geraadpleegd in februari 2011, van <http://www.hollanddoc.nl/kijk-luister/landen-en-regios/israel.html>

Kemp, R. (2011). *Middle East. Israel and Gaza*. Geraadpleegd op 2 maart 2011, van <http://www.youtube.com/watch?v=OZDsb38rmc&playnext=1&list=PL2D6A89FE4E70F579>

Leyers, J. (6 februari 2011). *De weg naar het Avondland*. Nederland 2.

Omeish, A. & Omeish, S. (2007). *Occupation 101*. [Gedownload via internet].

Schnabel, J. (2010). *Miral*. [Gedownload via internet].

Theroux, L. (3 februari 2011). *The Ultra Zionists*. BBC Two.

Bijlage

I Zoektermen automatische inhoudsanalyse

Deelvraag 1 Religieframes

Religie	religie* "het geloof" "de geloven" godsdienst heilig* profeet profeten gelovig* bedevaartgang* bedevaart geloofsbelijdenis* geloofs-belijdenis gebed (bid* AND NOT biddinghuizen) islam* moslim* "Al aqsa" allah koran mekka sharia sjaria sjariah shari'a sjari'a rotskoepel soenna hadith moskee* "Al-aqsamoskee" el-aqsa-moskee hoofddoek* jood* joden* thora "beloofde land" misjna talmoed klaagmuur synagoge sjoel sabbat keppel* soenni* soeni* sunni* islamis* seculier* secular* seculaire ("libera* islam*/moslim*"~5) zionis* "terugkeer naar het beloofde land" "terugkeer naar zion" "terugkeer naar het door god beloofde land" orthodox* ((reform-joden "liberaal Joods" reform) AND NOT european)
Islam	islam* moslim* "Al aqsa" allah koran mekka sharia sjaria sjariah shari'a sjari'a rotskoepel soenna hadith moskee* "Al-aqsamoskee" el-aqsa-moskee hoofddoek* soenni* soeni* sunni* islamis* seculier* secular* seculaire ("libera* islam*/moslim*"~5)
Jodendom	jood* joden* thora "beloofde land" misjna talmoed klaagmuur synagoge sjoel sabbat keppel* zionis* "terugkeer naar het beloofde land" "terugkeer naar zion" "terugkeer naar het door God beloofde land" orthodox* ((reform-joden "liberaal Joods" reform) AND NOT european)
Islamist	islamis*
Liberaalislam	seculier* secular* seculaire "libera* islam*/moslim*"~5
Soenniet	soenni* soeni* sunni*
Orthodox	orthodox*
Zionist	zionis* "terugkeer naar het beloofde land" "terugkeer naar Zion" "terugkeer naar het door God beloofde land"
Reform-jood	((reform-joden "liberaal Joods" reform) AND NOT european)

Deelvraag 2 Thematische frames

Religie	religie* "het geloof" "de geloven" godsdienst heilig* profeet profeten gelovig* bedevaart bedevaartgang* "heilige oorlog" geloofsbelijdenis* geloofs-belijdenis "heilige strijd" "religieuze oorlog" "religieuze strijd" "religi* conflict" "religi* redenen" jodendom islam* moslim moslims gebed (bid* AND NOT biddinghuizen) moskee* synagoge orthodox* reform-joden keppel* hoofddoek*
Strijdende volken	"strijd tussen twee volken" "clash of civilizations" "strijd tussen joden en Arabieren" "strijd tussen Israëliërs en Palestijnen" "strijd tussen twee partijen" "strijd tussen Israël en de Palestijnen" ("strijd volkeren/volken"~6 AND NOT terrorisme) ("beschuldigen elkaar" AND NOT "politie/sharon/hamas/fatah/soedan "beschuldigen elkaar""~5)
Strijd om land	"strijd om land" "verdeling van land" "verdeling van het gebied" landjepik (annex* AND NOT annex) ("strijd grond"~5 AND NOT "strijd op"~2) "strijd om Jeruzalem" ("conflict land/grond"~3 AND NOT afrika) "geschil over grondgebied"
Israëlische bezetting	bezetting onderdrukking apartheid* "militaire overheersing" checkpoint* "bezet gebied" "bezette gebieden" "Palestijnen verdrijven" "Palestijnen verdreven" afgrendeling nederzetting* buitenpost veiligheidsmuur veiligheidshek veiligheidsbarrière afscheidingsmuur afscheidingsbarrière afscheidingshek (barrière* AND NOT ("barrière

	tanks"~2)) ("avondklok AND NOT mubarak") ("vergunningen AND NOT (beiroet pistolen winterbottom 182 hani)")
Zionisme	zionis* "recht op terugkeer naar israel" "terugkeer naar zion" "terugkeer naar het beloofde land"
Economische tegenslag	"economische malaise" "economische omstandigheden" "economische tegenslag" werkloosheid werkeloosheid armoedegrens armoede armoede "economische recessie" "economische achterstelling" "economische crisis" ("recessie israel"~5) "de economie van het land zit" ("economie schade/klap/deplorabele/treurige/achteruithollende/verwoest*/stagneert/slecht*/stukge maakt/instorten/ingestorte/ineenstorting"~5)
Vecht	escalatie geweld wraak "neerwaartse spiraal" gevecht* vecht* oorlog* aanval* raketaanval* morteraanval* tank* solda* wapen* beschiet* bombar* moord* doodschieten afgeschoten neergeschoten doodgeschoten gewelddadig* provocatie provoceren verniel* kapotgeschoten "kapot maken" "kapot gemaakt" verwoest* gebombardeer* (verniet* AND NOT ("verniet* land/staat/israel*/politiek"~5)) "gesticht/steken/gestoken brand"~6
Terreur	terreur* terror* aanslag* bomaanslag* zelfmoordaan* explosie* zelfmoordenaar extremis*
Slachtoffer	slachtoffer* gewond* verwond gemolesteerd moleste* verwond* verwondt doden gedood* dood* overleden omgekomen* omkwamen overleed vermoord* neergeschoten begrafenis burgerdoden burgerslachtoffer* begraven moord* gesneuveld* sneuvel* stierf* gestorven vermink* "kwamen leven"~12
Vrede	vrede* onderha* bemiddel* akkoord* verdrag* wapenstilstand "overleg tussen israel en de palestijnen" "staakt-het-vuren" "Camp-David-overleg"

Deelvraag 3 Religieuze typeringen van partijen

Typering Palestijnen	islam* moslim* Allah islamis* "soenni*/soeni*/sunni* palest"~5
Typering Israëliërs	jood* joden* orthodox* zionist* reform-joden ("libera* jood*/joden"~5 AND NOT (liberation fdp "liberated bride")) reformbeweging

II Codeboek handmatige inhoudsanalyse

Bij de handmatige inhoudsanalyse wordt in de berichtgeving gezocht naar oorzaken voor het Israëliësch-Palestijns conflict. Let op: de oorzaak moet expliciet genoemd worden.

Bijzonderheden:

- Oorzaken voor incidenten worden niet meegenomen in de codering.
- Verwijzingen naar obstakels voor vrede worden niet meegenomen als oorzaak, tenzij er duidelijk naar een langdurig obstakel wordt verwezen.

Bijvoorbeeld: “Sterker, in 1978 waren er tienduizend Joodse kolonisten op de Westelijke Jordanoever, nu zijn dat er 300 duizend, die daarmee een stevig obstakel vormen voor vrede met de Palestijnen.”

Oorzaakframe	Vraag
Religie	<p>Noemt het artikel religie als oorzaak van het conflict tussen Israël en de Palestijnen? <i>Religie wordt als oorzaak van het conflict genoemd als de zoektermen van het religieframe voorkomen, eventueel in relatie met de aanvullende termen 'oorzaak, komt door, te wijten aan, als gevolg van, het recept voor, hoofd zaken, 'één van de belangrijkste problemen'.</i></p> <p><i>Voorbeelden van termen religieframe: 'clash of monotheisms', 'clash of religion', 'strijd om heilige plaatsen', 'strijd om religieuze plaatsen', 'strijd om religie', 'heilige oorlog', 'heilige strijd', 'religieuze oorlog', 'religieuze strijd', 'religieus conflict', 'religieuze redenen', 'religie', 'het geloof', 'de geloven', islam, jodendom</i></p>
Strijd tussen volken	<p>Noemt het artikel de strijd tussen volken als oorzaak van het conflict tussen Israël en de Palestijnen? <i>Strijd tussen volken wordt als oorzaak van het conflict genoemd als de zoektermen van het Strijd om volkenframe voorkomen, eventueel in relatie met de aanvullende termen 'oorzaak, komt door, te wijten aan, als gevolg van, het recept voor, hoofd zaken, 'één van de belangrijkste problemen'.</i></p> <p><i>Voorbeelden van termen strijd om volkenframe: 'strijd tussen twee volken', 'beschuldigen elkaar', 'gewelddadige reactie', 'clash of civilizations', 'strijd tussen Joden en Arabieren'.</i></p> <p>Bijvoorbeeld: strijd tussen beschaafde Joden en barbaarse Arabieren (Trouw, 'De absurdeit van pro-Israëliësch geluid ; Israël; Je kunt niet voor en tegen, 28 november 2001)</p>
Strijd om land	<p>Noemt het artikel de strijd om land als oorzaak van het conflict tussen Israël en de Palestijnen? <i>Strijd om land wordt als oorzaak van het conflict genoemd als de zoektermen van het strijd om land frame voorkomen, eventueel in relatie met de aanvullende termen 'oorzaak, komt door, te wijten aan, als gevolg van, het recept voor, hoofd zaken, 'één van de belangrijkste problemen'.</i></p> <p><i>Voorbeelden van termen strijd om land frame: 'strijd om land', 'verdeling van land', 'verdeling van het gebied', landjepik, grenzen.</i></p> <p>Bijvoorbeeld: “De ambassadeur vergeet dat Israël als enige land op deze aardbol tot stand kwam op basis van een VN-daad in 1947, de bij Palestijnen beruchte verdelingsresolutie van 29 november 1947 (Algemene Vergadering). Berucht, omdat deze resolutie ging over opsplitsing van Palestina op basis van etniciteit/religie. Deze discriminatie was nu net het recept voor eeuwigdurende 'ellende', primair voor de Palestijnen.”</p>

Israëlische bezetting	<p>(Volkskrant, 'Geachte redactie: vergeten' 30 september 2010.)</p> <p>Noemt het artikel de Israëlische bezetting als oorzaak van het conflict tussen Israël en de Palestijnen?</p> <p><i>Israëlische bezetting wordt als oorzaak van het conflict genoemd als de zoektermen van het Israëlische bezettingsframe voorkomen, eventueel in relatie met de aanvullende termen 'oorzaak, komt door, te wijten aan, als gevolg van, het recept voor, hoofdzaken, 'één van de belangrijkste problemen'.</i></p> <p><i>Voorbeelden van termen Israëlische bezettingsframe: bezetting, veiligheidsmaatregelen, onderdrukking, 'onteigening Palestijns gebied', apartheid(sregime), 'militaire overheersing', 'gesloten grenzen', 'afsluiting van de grenzen', 'volledige controle', checkpoint(s), 'bezet gebied', 'bezette gebieden', 'Palestijnen verdrijven', afgrenzing, nederzettingen, veiligheidsmuur</i></p>
Zionisme	<p>Noemt het artikel het zionisme als oorzaak van het conflict tussen Israël en de Palestijnen?</p> <p><i>Zionisme wordt als oorzaak van het conflict genoemd als de zoektermen van het zionismeframe voorkomen, eventueel in relatie met de aanvullende termen 'oorzaak, komt door, te wijten aan, als gevolg van, het recept voor, hoofdzaken, 'één van de belangrijkste problemen'.</i></p> <p><i>Voorbeelden van termen zionismeframe: Zionisme, 'terugkeer naar het beloofde land', 'terug naar Zion'</i></p>
Terugkerend geweld	<p>Noemt het artikel het terugkerende geweld als oorzaak van het conflict tussen Israël en de Palestijnen?</p> <p><i>Terugkerende geweld wordt als oorzaak van het conflict genoemd als de zoektermen van het terugkerende geweld frame voorkomen, eventueel in relatie met de aanvullende termen 'oorzaak, komt door, te wijten aan, als gevolg van, het recept voor, hoofdzaken, 'één van de belangrijkste problemen'.</i></p> <p><i>Voorbeelden van termen terugkerende geweldframe: 'oplaaiende geweld', 'aanhoudend geweld', escalatie, wraak, extremisme, fundamentalisme, 'neerwaartse spiraal', geweld</i></p>
Economische tegenslag	<p>Noemt het artikel economische tegenslag als oorzaak van het conflict tussen Israël en de Palestijnen?</p> <p><i>Economische tegenslag wordt als oorzaak van het conflict genoemd als de zoektermen van het economische tegenslag frame voorkomen, eventueel in relatie met de aanvullende termen 'oorzaak, komt door, te wijten aan, als gevolg van, het recept voor, hoofdzaken, 'één van de belangrijkste problemen'.</i></p> <p><i>Voorbeelden van termen economische tegenslagframe: 'economische malaise', verminderde welvaart, 'economische omstandigheden', werkloosheid, armoede, 'economische recessie', 'economische achterstelling'</i></p>
Overig	<p>Alle andere expliciete verwijzingen naar de oorzaak van het conflict.</p> <p>Steekwoorden van de oorzaak noteren.</p> <p>Voorbeeld: "Hitler en de geallieerden zijn schuldig aan het conflict, niet de Palestijnen of de Israëliërs zelf."</p>

III Survey onder studenten en net afgestudeerden

De survey is in samenwerking met een andere masterstudent gemaakt. We hebben de krachten gebundeld om de potentiële respondenten niet twee keer lastig te vallen met een vragenlijst.

Onderstaande tekst is gepubliceerd op thesistools.nl:

Wij zijn twee studenten aan de Erasmus Universiteit van de masteropleiding Media & Journalistiek. Aan de hand van deze survey doen wij voor de master thesis onderzoek naar kennis over het Israëlisch-Palestijns conflict onder studenten en net afgestudeerden. De vragenlijst is volledig anoniem en duurt maximaal tien minuten om in te vullen. Het is mogelijk om de resultaten na afronding in te zien. Dit kan je vermelden bij opmerkingen aan het einde van de survey, inclusief emailadres zodat wij je de resultaten kunnen toesturen. Wij waarderen jouw medewerking aan de afronding van onze opleiding.

De vragenlijst bestaat uit achttien vragen, open en gesloten vragen wisselen elkaar af. Noteer wat je weet, er zijn geen foute antwoorden. Succes.

Deel 1 Survey - Sociaal demografische kenmerken

In dit deel van de survey stellen wij enkele vragen over jouw situatie en mediagebruik.

1. Leeftijd

----

2. Geslacht

M   V

3. Huidige woonplaats

----

4. Hoogst genoten opleidingsniveau

MBO   HBO   WO   Iets anders

5. Welke studie volg je of heb je gevolgd?

----

6. Geef in volgorde van 1 - 4 aan welke media je het meest gebruikt om het nieuws te volgen.

(1= het meest en 4= het minst)

TV   Radio   Internet   Krant

7. Welke kranten lees je minimaal 1x per week? Meerdere opties mogelijk.

Geen / Telegraaf / AD / Volkskrant / Trouw / Metro / Spits / NRC / NRC NEXT / Iets anders

Deel 2 Survey - Conflict

De volgende vragen gaan over het Israëlisch-Palestijns conflict.

8. Wat zijn volgens jou de belangrijkste oorzaken van het Israëliësch-Palestijns conflict? Geef een top drie van oorzaken en zet ze op volgorde van belangrijkheid. Formuleer elke oorzaak zo kort mogelijk.

----

9. Noem maximaal drie steekwoorden die bij je opkomen als je aan Israëliërs denkt.

----

10. Noem maximaal drie steekwoorden die bij je opkomen als je aan Palestijnen denkt.

----

11. Wie van de onderstaanden is de bezetter?

Israëliërs   Palestijnen   Beide   Geen van beide   Weet ik niet

12. Welke gebied(en) is/zijn bezet gebied?

----

13. Wat gebeurde er in 1948 en in 1967? Schrijf per jaartal maximaal drie steekwoorden op.

Deel 3 Survey - Palestijnen algemeen

De volgende vragen gaan over de Palestijnen en hun positie in het Israëliësch-Palestijns conflict.

14. Waar wonen de Palestijnen? Noem een land of gebied(en).

----

15. Wat willen de Palestijnen bereiken? Antwoord in maximaal twee steekwoorden.

----

16. Wat is volgens jou het belangrijkste gevolg van het conflict voor de Palestijnen? Antwoord in maximaal drie woorden.

----

17. Het Palestijnse volk is geen eenheid. Op welke manier zijn zij verdeeld? Antwoord kort en bondig.

Deel 4 Survey - Vluchtelingen in het Israëliësch-Palestijns conflict

18. Het nieuws spreekt over een vluchtelingenprobleem. Wie van de onderstaanden zijn deze vluchtelingen?

Israëliërs   Palestijnen   Beide   Geen van beide   Weet ik niet

Einde survey

Bedankt voor je medewerking! Hieronder kan je nog opmerkingen of vragen kwijt.

IV Intercodeursbetrouwbaarheid

Voor de handmatige inhoudsanalyse van oorzaken van het Israëlisch-Palestijns conflict in de dagbladberichtgeving is een codeboek gemaakt waarin de vragenmethode is toegepast. Om de betrouwbaarheid van het codeboek te controleren, wordt de intercodeursbetrouwbaarheid getoetst. De intercodeursbetrouwbaarheid wordt gemeten met de Cohen's Kappa, een associatiemaat waarmee de mate van overeenstemming tussen twee codeurs wordt gemeten (De Vocht, 2009). Twee codeurs hebben afzonderlijk van elkaar dezelfde artikelen gecodeerd aan de hand van het codeboek. Een mediatekst heeft niet één betekenis en meerdere interpretaties zijn mogelijk. Daardoor bestaat het risico dat er verschillen ontstaan in de interpretatie tussen twee lezers. De meningen van elke codeur vormen een aparte variabele die tegen elkaar worden afgezet in een kruistabel.

De Kappa wordt berekend door het aandeel van een variabele met dezelfde waardering (P_0) te corrigeren door de kans dat men per toeval dezelfde waardering geeft (P_e). De volgende formule hoort daarbij:

$$K = (P_0 - P_e) / (1 - P_e)$$

De waarde van Kappa ligt altijd tussen 0 (geen overeenstemming) en 1 (volledige overeenstemming). Hoe groter de waarde, hoe betrouwbaarder het codeboek is. Een K-waarde tussen 0,4 en 0,75 toont een redelijke mate van overeenstemming aan. Als $K > 0,75$ is er een sterke overeenstemming.

In dit onderzoek wordt maar in 5,2% van de artikelen een oorzaak genoemd voor het conflict. Bij een handmatige analyse van de laatste vijfhonderd artikelen zijn er variabelen waarbij geen variatie in de waarde is (alles is met nee gecodeerd). Daardoor was de betrouwbaarheid van te veel variabelen 100%. Om dit op te lossen zijn 25 relevante artikelen (met minstens één oorzaak) geselecteerd en opnieuw gecodeerd door twee codeurs. De Kappawaarden voor de zeven oorzaakvariabelen (omgezet in dichotome variabele) die zijn gevonden in deze steekproef zijn: Religieframe: Kappa van 0.865 ($p = .00$) is een sterke overeenstemming. De betrouwbaarheid van deze vraag is prima.

Strijd-tussen-volkenframe: Kappa van 0.621 ($p = .002$) is een redelijke mate van overeenstemming. De betrouwbaarheid van deze vraag is voldoende tot goed.

Strijd-om-landframe: Kappa van 0.694 ($p = .00$) is een redelijke mate van overeenstemming. De betrouwbaarheid van deze vraag is voldoende tot goed.

Israelbezettingframe: Kappa van 0.635 ($p=.001$) is een redelijke mate van overeenstemming. De betrouwbaarheid van deze vraag is voldoende tot goed.

Zionismeframe: Kappa van 1 ($p=.00$) is een perfecte overeenstemming. De betrouwbaarheid van deze vraag kan niet beter.

De Kappa van Terugkerend-geweldframe en Economische-tegenslagframe kan niet worden berekend, omdat die frames in de hele steekproef niet voorkomen. Alles is als 'nee' gecodeerd en dus volledig betrouwbaar.

Overigframe: Kappa van 1 ($p=.00$) is een perfecte overeenstemming. De betrouwbaarheid van deze vraag kan niet beter.

V Resultaten van pieken in religieframes in ANOVA en Post Hoc tabellen

In verband met de grootte van de tabellen is hier de Post Hoc ingekort tot de besproken significante pieken. De volledige tabel is opvraagbaar bij de auteur van deze scriptie.

V.1 Religietotaal

Descriptives

Religietotaal

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
					Q3 2000	100		
Q4 2000	767	4,01	6,768	,244	3,53	4,48	0	55
Q1 2001	434	3,09	7,000	,336	2,43	3,75	0	90
Q2 2001	410	2,54	6,029	,298	1,96	3,13	0	63
Q3 2001	647	4,39	8,890	,349	3,70	5,08	0	83
Q4 2001	650	4,84	12,103	,475	3,91	5,78	0	176
Q1 2002	666	2,02	5,232	,203	1,62	2,41	0	50
Q2 2002	1034	2,97	7,068	,220	2,54	3,40	0	96
Q3 2002	449	2,36	7,305	,345	1,69	3,04	0	78
Q4 2002	464	3,52	8,026	,373	2,79	4,26	0	65
Q1 2003	547	3,25	7,377	,315	2,63	3,87	0	80
Q2 2003	480	4,10	11,576	,528	3,06	5,13	0	133
Q3 2003	419	2,83	7,589	,371	2,10	3,55	0	77
Q4 2003	471	4,07	9,651	,445	3,19	4,94	0	102
Q1 2004	454	4,54	10,379	,487	3,59	5,50	0	130
Q2 2004	486	4,13	8,990	,408	3,33	4,93	0	86
Q3 2004	403	4,79	14,438	,719	3,38	6,20	0	196
Q4 2004	564	4,17	10,103	,425	3,33	5,00	0	89
Q1 2005	441	3,24	8,028	,382	2,49	3,99	0	85
Q2 2005	276	5,91	12,973	,781	4,38	7,45	0	122
Q3 2005	378	5,28	8,872	,456	4,38	6,17	0	68
Q4 2005	290	4,02	8,323	,489	3,06	4,98	0	57
Q1 2006	528	3,56	6,888	,300	2,97	4,15	0	74
Q2 2006	374	4,94	12,333	,638	3,68	6,19	0	105

Q3 2006	586	3,29	7,050	,291	2,72	3,86	0	59
Q4 2006	365	4,36	11,324	,593	3,19	5,52	0	141
Q1 2007	281	4,59	8,541	,509	3,59	5,59	0	66
Q2 2007	409	3,93	7,075	,350	3,24	4,61	0	72
Q3 2007	255	3,60	6,730	,421	2,77	4,43	0	45
Q4 2007	322	3,74	9,587	,534	2,68	4,79	0	134
Q1 2008	358	3,40	9,424	,498	2,42	4,38	0	119
Q2 2008	322	4,38	8,618	,480	3,43	5,32	0	99
Q3 2008	237	3,00	5,813	,378	2,26	3,74	0	40
Q4 2008	310	3,84	7,220	,410	3,03	4,64	0	75
Q1 2009	713	2,66	5,261	,197	2,28	3,05	0	62
Q2 2009	379	4,69	8,805	,452	3,80	5,58	0	108
Q3 2009	284	2,90	5,356	,318	2,27	3,52	0	34
Q4 2009	294	3,15	8,117	,473	2,21	4,08	0	97
Q1 2010	291	3,96	8,202	,481	3,02	4,91	0	69
Q2 2010	339	3,41	8,446	,459	2,51	4,31	0	74
Q3 2010	269	3,96	8,368	,510	2,95	4,96	0	70
Q4 2010	294	4,85	9,373	,547	3,77	5,92	0	74
Q1 2011	337	4,48	8,453	,460	3,58	5,39	0	61
Total	18377	3,76	8,684	,064	3,63	3,88	0	196

ANOVA

Religietotaal

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	13014,717	42	309,874	4,139	,000
Within Groups	1372675,448	18334	74,870		
Total	1385690,165	18376			

Multiple Comparisons

Religietotaal

LSD

(I)	(J)	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Kwartalen	Kwartalen					

Q1 2002	Q3 2000	-3,765*	,928	,000	-5,58	-1,95
	Q4 2000	-1,990*	,458	,000	-2,89	-1,09
	Q1 2001	-1,079*	,534	,043	-2,13	-,03
	Q2 2001	-,529	,543	,330	-1,59	,54
	Q3 2001	-2,374*	,478	,000	-3,31	-1,44
	Q4 2001	-2,828*	,477	,000	-3,76	-1,89
	Q2 2002	-,955*	,430	,026	-1,80	-,11
	Q3 2002	-,348	,528	,510	-1,38	,69
	Q4 2002	-1,509*	,523	,004	-2,53	-,48
	Q1 2003	-1,239*	,499	,013	-2,22	-,26
	Q2 2003	-2,081*	,518	,000	-3,10	-1,07
	Q3 2003	-,811	,540	,133	-1,87	,25
	Q4 2003	-2,051*	,521	,000	-3,07	-1,03
	Q1 2004	-2,529*	,527	,000	-3,56	-1,50
	Q2 2004	-2,115*	,516	,000	-3,13	-1,10
	Q3 2004	-2,774*	,546	,000	-3,84	-1,70
	Q4 2004	-2,152*	,495	,000	-3,12	-1,18
	Q1 2005	-1,225*	,531	,021	-2,27	-,18
	Q2 2005	-3,898*	,619	,000	-5,11	-2,68
	Q3 2005	-3,260*	,557	,000	-4,35	-2,17
	Q4 2005	-2,006*	,609	,001	-3,20	-,81
	Q1 2006	-1,547*	,504	,002	-2,54	-,56
	Q2 2006	-2,921*	,559	,000	-4,02	-1,82
	Q3 2006	-1,275*	,490	,009	-2,24	-,31
	Q4 2006	-2,341*	,564	,000	-3,45	-1,24
	Q1 2007	-2,576*	,616	,000	-3,78	-1,37
	Q2 2007	-1,912*	,544	,000	-2,98	-,85
	Q3 2007	-1,589*	,637	,013	-2,84	-,34
	Q4 2007	-1,721*	,587	,003	-2,87	-,57
	Q1 2008	-1,387*	,567	,014	-2,50	-,28
	Q2 2008	-2,361*	,587	,000	-3,51	-1,21
	Q3 2008	-,985	,654	,132	-2,27	,30

	Q4 2008	-1,820*	,595	,002	-2,99	-,65
	Q1 2009	-,648	,466	,164	-1,56	,27
	Q2 2009	-2,679*	,557	,000	-3,77	-1,59
	Q3 2009	-,883	,613	,150	-2,08	,32
	Q4 2009	-1,131	,606	,062	-2,32	,06
	Q1 2010	-1,947*	,608	,001	-3,14	-,76
	Q2 2010	-1,395*	,577	,016	-2,53	-,26
	Q3 2010	-1,940*	,625	,002	-3,17	-,72
	Q4 2010	-2,832*	,606	,000	-4,02	-1,64
	Q1 2011	-2,469*	,578	,000	-3,60	-1,33
Q2 2005	Q3 2000	,133	1,010	,895	-1,85	2,11
	Q4 2000	1,908*	,607	,002	,72	3,10
	Q1 2001	2,819*	,666	,000	1,51	4,12
	Q2 2001	3,369*	,674	,000	2,05	4,69
	Q3 2001	1,524*	,622	,014	,30	2,74
	Q4 2001	1,070	,622	,085	-,15	2,29
	Q1 2002	3,898*	,619	,000	2,68	5,11
	Q2 2002	2,943*	,586	,000	1,79	4,09
	Q3 2002	3,550*	,662	,000	2,25	4,85
	Q4 2002	2,389*	,658	,000	1,10	3,68
	Q1 2003	2,659*	,639	,000	1,41	3,91
	Q2 2003	1,817*	,654	,005	,54	3,10
	Q3 2003	3,087*	,671	,000	1,77	4,40
	Q4 2003	1,847*	,656	,005	,56	3,13
	Q1 2004	1,369*	,660	,038	,07	2,66
	Q2 2004	1,783*	,652	,006	,51	3,06
	Q3 2004	1,124	,676	,096	-,20	2,45
	Q4 2004	1,746*	,636	,006	,50	2,99
	Q1 2005	2,673*	,664	,000	1,37	3,97
	Q3 2005	,638	,685	,352	-,70	1,98
	Q4 2005	1,892*	,728	,009	,47	3,32
	Q1 2006	2,351*	,643	,000	1,09	3,61

Q2 2006	,977	,687	,155	-,37	2,32
Q3 2006	2,623*	,632	,000	1,38	3,86
Q4 2006	1,557*	,690	,024	,20	2,91
Q1 2007	1,322	,733	,071	-,12	2,76
Q2 2007	1,986*	,674	,003	,67	3,31
Q3 2007	2,309*	,752	,002	,84	3,78
Q4 2007	2,177*	,710	,002	,79	3,57
Q1 2008	2,511*	,693	,000	1,15	3,87
Q2 2008	1,537*	,710	,030	,15	2,93
Q3 2008	2,913*	,766	,000	1,41	4,42
Q4 2008	2,078*	,716	,004	,67	3,48
Q1 2009	3,250*	,613	,000	2,05	4,45
Q2 2009	1,219	,685	,075	-,12	2,56
Q3 2009	3,015*	,731	,000	1,58	4,45
Q4 2009	2,767*	,725	,000	1,35	4,19
Q1 2010	1,951*	,727	,007	,53	3,38
Q2 2010	2,503*	,702	,000	1,13	3,88
Q3 2010	1,958*	,741	,008	,50	3,41
Q4 2010	1,066	,725	,142	-,36	2,49
Q1 2011	1,429*	,702	,042	,05	2,81

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

V.2 Islam

Descriptives

Islam

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
					Q3 2000	100		
Q4 2000	767	1,16	2,712	,098	,97	1,35	0	36
Q1 2001	434	,63	2,413	,116	,40	,86	0	35
Q2 2001	410	,69	2,395	,118	,45	,92	0	37
Q3 2001	647	2,36	6,813	,268	1,83	2,89	0	70

Q4 2001	650	3,01	9,514	,373	2,28	3,74	0	137
Q1 2002	666	,82	2,905	,113	,60	1,04	0	45
Q2 2002	1034	,81	3,680	,114	,59	1,04	0	78
Q3 2002	449	1,21	5,270	,249	,73	1,70	0	63
Q4 2002	464	1,22	3,775	,175	,88	1,57	0	37
Q1 2003	547	1,33	4,247	,182	,97	1,68	0	59
Q2 2003	480	1,98	6,909	,315	1,36	2,60	0	118
Q3 2003	419	1,47	4,710	,230	1,02	1,92	0	47
Q4 2003	471	1,66	5,143	,237	1,20	2,13	0	51
Q1 2004	454	2,36	7,975	,374	1,63	3,10	0	114
Q2 2004	486	2,00	6,035	,274	1,46	2,54	0	73
Q3 2004	403	1,94	7,926	,395	1,16	2,72	0	126
Q4 2004	564	2,38	7,782	,328	1,73	3,02	0	83
Q1 2005	441	1,67	5,962	,284	1,11	2,23	0	62
Q2 2005	276	1,82	6,557	,395	1,04	2,60	0	95
Q3 2005	378	1,94	5,233	,269	1,41	2,47	0	55
Q4 2005	290	1,91	4,786	,281	1,35	2,46	0	41
Q1 2006	528	2,08	5,068	,221	1,65	2,52	0	61
Q2 2006	374	2,85	8,616	,446	1,98	3,73	0	74
Q3 2006	586	1,66	4,342	,179	1,31	2,01	0	50
Q4 2006	365	1,92	5,115	,268	1,39	2,44	0	63
Q1 2007	281	2,52	5,613	,335	1,86	3,18	0	52
Q2 2007	409	2,22	4,753	,235	1,76	2,68	0	53
Q3 2007	255	1,96	4,779	,299	1,38	2,55	0	43
Q4 2007	322	1,70	5,447	,304	1,10	2,30	0	76
Q1 2008	358	1,55	4,275	,226	1,10	1,99	0	43
Q2 2008	322	1,10	2,386	,133	,84	1,36	0	25
Q3 2008	237	1,03	3,264	,212	,61	1,44	0	34
Q4 2008	310	1,15	3,150	,179	,80	1,51	0	40
Q1 2009	713	1,22	3,265	,122	,98	1,46	0	53
Q2 2009	379	1,95	4,107	,211	1,53	2,36	0	33
Q3 2009	284	1,13	3,425	,203	,73	1,53	0	29
Q4 2009	294	1,11	3,460	,202	,71	1,50	0	34
Q1 2010	291	,87	2,349	,138	,60	1,14	0	21

Q2 2010	339	1,26	4,279	,232	,80	1,71	0	49
Q3 2010	269	1,53	4,770	,291	,96	2,10	0	43
Q4 2010	294	1,43	3,503	,204	1,03	1,83	0	25
Q1 2011	337	2,27	5,851	,319	1,64	2,90	0	44
Total	18377	1,63	5,268	,039	1,55	1,70	0	137

ANOVA

Islam

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	6699,780	42	159,519	5,812	,000
Within Groups	503208,383	18334	27,447		
Total	509908,163	18376			

Multiple Comparisons

Islam

LSD

(I) Kwartalen	(J) Kwartalen	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Q4 2001	Q3 2000	1,331*	,563	,018	,23	2,43
	Q4 2000	1,849*	,279	,000	1,30	2,40
	Q1 2001	2,379*	,325	,000	1,74	3,02
	Q2 2001	2,325*	,330	,000	1,68	2,97
	Q3 2001	,651*	,291	,025	,08	1,22
	Q1 2002	2,189*	,289	,000	1,62	2,76
	Q2 2002	2,199*	,262	,000	1,69	2,71
	Q3 2002	1,797*	,321	,000	1,17	2,43
	Q4 2002	1,787*	,318	,000	1,16	2,41
	Q1 2003	1,685*	,304	,000	1,09	2,28
	Q2 2003	1,030*	,315	,001	,41	1,65
	Q3 2003	1,538*	,328	,000	,89	2,18
Q4 2003	Q4 2003	1,348*	,317	,000	,73	1,97
	Q1 2004	,650*	,320	,043	,02	1,28
	Q2 2004	1,013*	,314	,001	,40	1,63

	Q3 2004	1,070*	,332	,001	,42	1,72
	Q4 2004	,635*	,301	,035	,04	1,23
	Q1 2005	1,342*	,323	,000	,71	1,98
	Q2 2005	1,192*	,376	,002	,45	1,93
	Q3 2005	1,074*	,339	,002	,41	1,74
	Q4 2005	1,104*	,370	,003	,38	1,83
	Q1 2006	,927*	,307	,003	,33	1,53
	Q2 2006	,158	,340	,643	-,51	,82
	Q3 2006	1,350*	,298	,000	,77	1,94
	Q4 2006	1,096*	,343	,001	,42	1,77
	Q1 2007	,495	,374	,186	-,24	1,23
	Q2 2007	,791*	,331	,017	,14	1,44
	Q3 2007	1,046*	,387	,007	,29	1,80
	Q4 2007	1,309*	,357	,000	,61	2,01
	Q1 2008	1,463*	,345	,000	,79	2,14
	Q2 2008	1,908*	,357	,000	1,21	2,61
	Q3 2008	1,985*	,398	,000	1,21	2,76
	Q4 2008	1,856*	,362	,000	1,15	2,56
	Q1 2009	1,788*	,284	,000	1,23	2,34
	Q2 2009	1,064*	,339	,002	,40	1,73
	Q3 2009	1,884*	,373	,000	1,15	2,61
	Q4 2009	1,905*	,368	,000	1,18	2,63
	Q1 2010	2,138*	,370	,000	1,41	2,86
	Q2 2010	1,754*	,351	,000	1,07	2,44
	Q3 2010	1,479*	,380	,000	,73	2,22
	Q4 2010	1,582*	,368	,000	,86	2,30
	Q1 2011	,741*	,352	,035	,05	1,43
Q2 2006	Q3 2000	1,173*	,590	,047	,02	2,33
	Q4 2000	1,691*	,330	,000	1,04	2,34
	Q1 2001	2,222*	,370	,000	1,50	2,95
	Q2 2001	2,168*	,375	,000	1,43	2,90
	Q3 2001	,493	,340	,148	-,17	1,16

Q4 2001	-,158	,340	,643	-,82	,51
Q1 2002	2,032*	,339	,000	1,37	2,70
Q2 2002	2,042*	,316	,000	1,42	2,66
Q3 2002	1,639*	,367	,000	,92	2,36
Q4 2002	1,629*	,364	,000	,92	2,34
Q1 2003	1,528*	,352	,000	,84	2,22
Q2 2003	,872*	,361	,016	,16	1,58
Q3 2003	1,380*	,373	,000	,65	2,11
Q4 2003	1,191*	,363	,001	,48	1,90
Q1 2004	,492	,366	,179	-,23	1,21
Q2 2004	,855*	,360	,018	,15	1,56
Q3 2004	,912*	,376	,015	,18	1,65
Q4 2004	,477	,349	,172	-,21	1,16
Q1 2005	1,184*	,368	,001	,46	1,91
Q2 2005	1,034*	,416	,013	,22	1,85
Q3 2005	,916*	,382	,016	,17	1,67
Q4 2005	,946*	,410	,021	,14	1,75
Q1 2006	,770*	,354	,030	,08	1,46
Q3 2006	1,193*	,347	,001	,51	1,87
Q4 2006	,938*	,385	,015	,18	1,69
Q1 2007	,337	,414	,415	-,47	1,15
Q2 2007	,633	,375	,091	-,10	1,37
Q3 2007	,888*	,425	,037	,05	1,72
Q4 2007	1,151*	,398	,004	,37	1,93
Q1 2008	1,305*	,387	,001	,55	2,06
Q2 2008	1,750*	,398	,000	,97	2,53
Q3 2008	1,828*	,435	,000	,98	2,68
Q4 2008	1,698*	,402	,000	,91	2,49
Q1 2009	1,630*	,334	,000	,97	2,29
Q2 2009	,906*	,382	,018	,16	1,65
Q3 2009	1,726*	,412	,000	,92	2,53
Q4 2009	1,747*	,408	,000	,95	2,55

Q1 2010	1,980*	,410	,000	1,18	2,78
Q2 2010	1,596*	,393	,000	,83	2,37
Q3 2010	1,321*	,419	,002	,50	2,14
Q4 2010	1,424*	,408	,000	,62	2,22
Q1 2011	,583	,393	,139	-,19	1,35

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

V.3 Islamist

Descriptives

Islamist

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
					Q3 2000	100		
Q4 2000	767	,02	,161	,006	,00	,03	0	3
Q1 2001	434	,00	,048	,002	,00	,01	0	1
Q2 2001	410	,01	,110	,005	,00	,02	0	2
Q3 2001	647	,06	,530	,021	,02	,10	0	9
Q4 2001	650	,10	,871	,034	,03	,17	0	15
Q1 2002	666	,03	,393	,015	,00	,06	0	9
Q2 2002	1034	,02	,224	,007	,01	,03	0	5
Q3 2002	449	,01	,133	,006	,00	,03	0	2
Q4 2002	464	,01	,104	,005	,00	,02	0	2
Q1 2003	547	,01	,159	,007	,00	,03	0	2
Q2 2003	480	,05	,289	,013	,02	,07	0	4
Q3 2003	419	,03	,266	,013	,01	,06	0	4
Q4 2003	471	,01	,122	,006	,00	,02	0	2
Q1 2004	454	,07	,644	,030	,01	,13	0	12
Q2 2004	486	,05	,372	,017	,01	,08	0	5
Q3 2004	403	,08	1,114	,055	-,03	,19	0	22
Q4 2004	564	,05	,595	,025	,01	,10	0	12
Q1 2005	441	,07	,656	,031	,00	,13	0	13
Q2 2005	276	,01	,147	,009	,00	,03	0	2
Q3 2005	378	,07	,409	,021	,03	,11	0	6

Q4 2005	290	,06	,300	,018	,02	,09	0	3
Q1 2006	528	,16	,725	,032	,10	,22	0	11
Q2 2006	374	,11	,435	,022	,07	,15	0	4
Q3 2006	586	,09	,496	,021	,05	,13	0	8
Q4 2006	365	,16	,620	,032	,10	,23	0	5
Q1 2007	281	,09	,382	,023	,04	,13	0	4
Q2 2007	409	,21	,847	,042	,13	,30	0	9
Q3 2007	255	,15	,596	,037	,08	,22	0	6
Q4 2007	322	,16	1,433	,080	,00	,32	0	25
Q1 2008	358	,11	,397	,021	,07	,16	0	3
Q2 2008	322	,09	,385	,021	,04	,13	0	4
Q3 2008	237	,04	,232	,015	,01	,07	0	2
Q4 2008	310	,11	,460	,026	,06	,16	0	5
Q1 2009	713	,11	,462	,017	,07	,14	0	5
Q2 2009	379	,05	,415	,021	,01	,09	0	6
Q3 2009	284	,06	,417	,025	,01	,10	0	6
Q4 2009	294	,03	,199	,012	,01	,06	0	2
Q1 2010	291	,04	,208	,012	,01	,06	0	2
Q2 2010	339	,10	,565	,031	,04	,16	0	8
Q3 2010	269	,04	,326	,020	,00	,08	0	4
Q4 2010	294	,06	,355	,021	,02	,10	0	3
Q1 2011	337	,10	,560	,031	,04	,16	0	5
Total	18377	,06	,506	,004	,06	,07	0	25

ANOVA

Islamist

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	44,258	42	1,054	4,146	,000
Within Groups	4659,554	18334	,254		
Total	4703,812	18376			

Multiple Comparisons

Islamist

LSD

(I) Kwartalen	(J) Kwartalen	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Q2 2007	Q3 2000	,213*	,056	,000	,10	,32
	Q4 2000	,197*	,031	,000	,14	,26
	Q1 2001	,210*	,035	,000	,14	,28
	Q2 2001	,205*	,035	,000	,14	,27
	Q3 2001	,154*	,032	,000	,09	,22
	Q4 2001	,113*	,032	,000	,05	,18
	Q1 2002	,184*	,032	,000	,12	,25
	Q2 2002	,193*	,029	,000	,14	,25
	Q3 2002	,199*	,034	,000	,13	,27
	Q4 2002	,206*	,034	,000	,14	,27
	Q1 2003	,198*	,033	,000	,13	,26
	Q2 2003	,165*	,034	,000	,10	,23
	Q3 2003	,179*	,035	,000	,11	,25
	Q4 2003	,202*	,034	,000	,14	,27
	Q1 2004	,142*	,034	,000	,07	,21
	Q2 2004	,167*	,034	,000	,10	,23
	Q3 2004	,136*	,035	,000	,07	,21
	Q4 2004	,158*	,033	,000	,09	,22
	Q1 2005	,147*	,035	,000	,08	,21
	Q2 2005	,198*	,039	,000	,12	,28
Q3 2005	,141*	,036	,000	,07	,21	
Q4 2005	,154*	,039	,000	,08	,23	
Q1 2006	,054	,033	,106	-,01	,12	
Q2 2006	,103*	,036	,004	,03	,17	
Q3 2006	,122*	,032	,000	,06	,19	
Q4 2006	,048	,036	,183	-,02	,12	
Q1 2007	,124*	,039	,002	,05	,20	
Q3 2007	,064	,040	,113	-,02	,14	

Q4 2007	,051	,038	,173	-,02	,12
Q1 2008	,098*	,036	,007	,03	,17
Q2 2008	,126*	,038	,001	,05	,20
Q3 2008	,175*	,041	,000	,09	,26
Q4 2008	,106*	,038	,005	,03	,18
Q1 2009	,106*	,031	,001	,04	,17
Q2 2009	,160*	,036	,000	,09	,23
Q3 2009	,156*	,039	,000	,08	,23
Q4 2009	,179*	,039	,000	,10	,25
Q1 2010	,175*	,039	,000	,10	,25
Q2 2010	,115*	,037	,002	,04	,19
Q3 2010	,172*	,040	,000	,09	,25
Q4 2010	,151*	,039	,000	,08	,23
Q1 2011	,109*	,037	,003	,04	,18

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

V.4 Soenniet

Descriptives

Soenniet

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
					Q3 2000	100		
Q4 2000	767	,00	,051	,002	,00	,01	0	1
Q1 2001	434	,00	,096	,005	,00	,01	0	2
Q2 2001	410	,01	,121	,006	,00	,02	0	2
Q3 2001	647	,02	,146	,006	,00	,03	0	2
Q4 2001	650	,02	,166	,006	,01	,03	0	2
Q1 2002	666	,01	,109	,004	,00	,02	0	1
Q2 2002	1034	,00	,076	,002	,00	,01	0	2
Q3 2002	449	,00	,067	,003	,00	,01	0	1
Q4 2002	464	,01	,131	,006	,00	,02	0	2
Q1 2003	547	,02	,292	,013	,00	,05	0	6

Q2 2003	480	,05	,339	,015	,02	,08	0	4
Q3 2003	419	,04	,367	,018	,01	,08	0	6
Q4 2003	471	,02	,287	,013	,00	,05	0	6
Q1 2004	454	,03	,485	,023	-,01	,08	0	10
Q2 2004	486	,06	,448	,020	,02	,10	0	7
Q3 2004	403	,04	,357	,018	,01	,08	0	5
Q4 2004	564	,05	,412	,017	,02	,09	0	7
Q1 2005	441	,05	,298	,014	,02	,07	0	4
Q2 2005	276	,04	,230	,014	,01	,07	0	2
Q3 2005	378	,01	,136	,007	,00	,03	0	2
Q4 2005	290	,02	,185	,011	,00	,04	0	2
Q1 2006	528	,04	,459	,020	,00	,08	0	9
Q2 2006	374	,05	,492	,025	,00	,10	0	9
Q3 2006	586	,11	,658	,027	,06	,17	0	9
Q4 2006	365	,16	1,126	,059	,05	,28	0	17
Q1 2007	281	,34	1,660	,099	,15	,54	0	23
Q2 2007	409	,09	,466	,023	,05	,14	0	4
Q3 2007	255	,18	1,049	,066	,05	,31	0	13
Q4 2007	322	,05	,335	,019	,02	,09	0	4
Q1 2008	358	,04	,276	,015	,02	,07	0	3
Q2 2008	322	,05	,327	,018	,01	,08	0	4
Q3 2008	237	,01	,092	,006	,00	,02	0	1
Q4 2008	310	,03	,239	,014	,01	,06	0	3
Q1 2009	713	,03	,210	,008	,01	,04	0	3
Q2 2009	379	,09	,731	,038	,01	,16	0	13
Q3 2009	284	,01	,084	,005	,00	,02	0	1
Q4 2009	294	,04	,265	,015	,01	,07	0	3
Q1 2010	291	,01	,083	,005	,00	,02	0	1
Q2 2010	339	,01	,077	,004	,00	,01	0	1
Q3 2010	269	,12	,768	,047	,03	,21	0	10
Q4 2010	294	,08	,453	,026	,03	,13	0	6
Q1 2011	337	,03	,271	,015	,00	,06	0	3
Total	18377	,04	,431	,003	,04	,05	0	23

ANOVA

Soenniet

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	51,424	42	1,224	6,678	,000
Within Groups	3361,300	18334	,183		
Total	3412,723	18376			

Multiple Comparisons

Soenniet

LSD

(I) Kwartalen	(J) Kwartalen	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Q1 2007	Q3 2000	,342*	,050	,000	,24	,44
	Q4 2000	,339*	,030	,000	,28	,40
	Q1 2001	,337*	,033	,000	,27	,40
	Q2 2001	,332*	,033	,000	,27	,40
Q3 2001	Q3 2001	,326*	,031	,000	,27	,39
	Q4 2001	,323*	,031	,000	,26	,38
	Q1 2002	,330*	,030	,000	,27	,39
	Q2 2002	,338*	,029	,000	,28	,39
Q3 2002	Q3 2002	,337*	,033	,000	,27	,40
	Q4 2002	,329*	,032	,000	,27	,39
	Q1 2003	,318*	,031	,000	,26	,38
	Q2 2003	,296*	,032	,000	,23	,36
Q3 2003	Q3 2003	,301*	,033	,000	,24	,37
	Q4 2003	,323*	,032	,000	,26	,39
	Q1 2004	,309*	,033	,000	,24	,37
	Q2 2004	,286*	,032	,000	,22	,35
Q3 2004	Q3 2004	,297*	,033	,000	,23	,36
	Q4 2004	,290*	,031	,000	,23	,35
	Q1 2005	,296*	,033	,000	,23	,36
	Q2 2005	,302*	,036	,000	,23	,37
Q3 2005	Q3 2005	,328*	,034	,000	,26	,39

Q4 2005	,321*	,036	,000	,25	,39
Q1 2006	,300*	,032	,000	,24	,36
Q2 2006	,296*	,034	,000	,23	,36
Q3 2006	,227*	,031	,000	,17	,29
Q4 2006	,180*	,034	,000	,11	,25
Q2 2007	,249*	,033	,000	,18	,31
Q3 2007	,161*	,037	,000	,09	,23
Q4 2007	,289*	,035	,000	,22	,36
Q1 2008	,297*	,034	,000	,23	,36
Q2 2008	,295*	,035	,000	,23	,36
Q3 2008	,333*	,038	,000	,26	,41
Q4 2008	,309*	,035	,000	,24	,38
Q1 2009	,316*	,030	,000	,26	,38
Q2 2009	,255*	,034	,000	,19	,32
Q3 2009	,335*	,036	,000	,26	,41
Q4 2009	,304*	,036	,000	,23	,37
Q1 2010	,335*	,036	,000	,26	,40
Q2 2010	,336*	,035	,000	,27	,40
Q3 2010	,223*	,037	,000	,15	,29
Q4 2010	,260*	,036	,000	,19	,33
Q1 2011	,309*	,035	,000	,24	,38

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

V.5 Jodendom

Descriptives

Jodendom

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
					Q3 2000	100		
Q4 2000	767	2,07	4,371	,158	1,76	2,38	0	39
Q1 2001	434	1,97	4,488	,215	1,55	2,40	0	51

Q2 2001	410	1,44	3,956	,195	1,05	1,82	0	48
Q3 2001	647	1,31	2,939	,116	1,09	1,54	0	33
Q4 2001	650	1,04	3,034	,119	,81	1,28	0	38
Q1 2002	666	,87	2,981	,116	,64	1,09	0	36
Q2 2002	1034	1,71	4,276	,133	1,44	1,97	0	41
Q3 2002	449	,83	2,909	,137	,56	1,10	0	34
Q4 2002	464	1,79	5,845	,271	1,26	2,33	0	60
Q1 2003	547	1,31	3,615	,155	1,00	1,61	0	44
Q2 2003	480	1,67	6,575	,300	1,08	2,26	0	82
Q3 2003	419	,98	4,313	,211	,57	1,40	0	64
Q4 2003	471	1,93	5,948	,274	1,39	2,46	0	77
Q1 2004	454	1,71	3,899	,183	1,35	2,07	0	28
Q2 2004	486	1,55	4,227	,192	1,17	1,92	0	42
Q3 2004	403	2,17	7,770	,387	1,41	2,93	0	97
Q4 2004	564	1,17	3,492	,147	,88	1,46	0	37
Q1 2005	441	1,14	3,143	,150	,84	1,43	0	28
Q2 2005	276	3,24	8,992	,541	2,17	4,30	0	89
Q3 2005	378	2,59	5,661	,291	2,02	3,17	0	64
Q4 2005	290	1,74	5,279	,310	1,13	2,35	0	52
Q1 2006	528	,97	2,824	,123	,73	1,21	0	37
Q2 2006	374	1,44	4,724	,244	,96	1,92	0	66
Q3 2006	586	1,19	4,042	,167	,86	1,52	0	49
Q4 2006	365	1,76	6,850	,359	1,06	2,47	0	91
Q1 2007	281	1,48	4,573	,273	,95	2,02	0	45
Q2 2007	409	1,25	3,800	,188	,88	1,62	0	39
Q3 2007	255	1,03	2,556	,160	,72	1,35	0	17
Q4 2007	322	1,57	4,655	,259	1,06	2,08	0	58
Q1 2008	358	1,34	6,317	,334	,69	2,00	0	104
Q2 2008	322	2,72	7,242	,404	1,92	3,51	0	91
Q3 2008	237	1,50	3,655	,237	1,03	1,97	0	31
Q4 2008	310	1,98	4,096	,233	1,52	2,44	0	36
Q1 2009	713	1,07	2,845	,107	,86	1,28	0	28
Q2 2009	379	2,00	6,392	,328	1,36	2,65	0	97
Q3 2009	284	1,44	3,350	,199	1,05	1,83	0	33

Q4 2009	294	1,64	6,490	,378	,89	2,38	0	94
Q1 2010	291	2,30	5,986	,351	1,61	2,99	0	65
Q2 2010	339	1,82	5,748	,312	1,21	2,43	0	69
Q3 2010	269	1,87	4,598	,280	1,31	2,42	0	39
Q4 2010	294	2,86	7,068	,412	2,05	3,67	0	64
Q1 2011	337	1,68	4,721	,257	1,17	2,19	0	47
Total	18377	1,59	4,800	,035	1,52	1,66	0	104

ANOVA

Jodendom

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	4817,022	42	114,691	5,025	,000
Within Groups	418488,614	18334	22,826		
Total	423305,636	18376			

Multiple Comparisons

Jodendom

LSD

(I) Kwartalen	(J) Kwartalen	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Q2 2005	Q3 2000	,606	,558	,278	-,49	1,70
	Q4 2000	1,161*	,335	,001	,50	1,82
	Q1 2001	1,261*	,368	,001	,54	1,98
	Q2 2001	1,799*	,372	,000	1,07	2,53
	Q3 2001	1,922*	,343	,000	1,25	2,60
	Q4 2001	2,191*	,343	,000	1,52	2,86
	Q1 2002	2,368*	,342	,000	1,70	3,04
	Q2 2002	1,530*	,324	,000	,90	2,16
	Q3 2002	2,403*	,365	,000	1,69	3,12
	Q4 2002	1,442*	,363	,000	,73	2,15
	Q1 2003	1,930*	,353	,000	1,24	2,62

	Q2 2003	1,569*	,361	,000	,86	2,28
	Q3 2003	2,255*	,370	,000	1,53	2,98
	Q4 2003	1,310*	,362	,000	,60	2,02
	Q1 2004	1,524*	,365	,000	,81	2,24
	Q2 2004	1,690*	,360	,000	,98	2,40
	Q3 2004	1,064*	,373	,004	,33	1,80
	Q4 2004	2,062*	,351	,000	1,37	2,75
	Q1 2005	2,099*	,367	,000	1,38	2,82
	Q3 2005	,643	,378	,089	-,10	1,38
	Q4 2005	1,498*	,402	,000	,71	2,29
	Q1 2006	2,266*	,355	,000	1,57	2,96
	Q2 2006	1,792*	,379	,000	1,05	2,53
	Q3 2006	2,043*	,349	,000	1,36	2,73
	Q4 2006	1,471*	,381	,000	,72	2,22
	Q1 2007	1,752*	,405	,000	,96	2,55
	Q2 2007	1,989*	,372	,000	1,26	2,72
	Q3 2007	2,204*	,415	,000	1,39	3,02
	Q4 2007	1,667*	,392	,000	,90	2,44
	Q1 2008	1,892*	,383	,000	1,14	2,64
	Q2 2008	,518	,392	,186	-,25	1,29
	Q3 2008	1,738*	,423	,000	,91	2,57
	Q4 2008	1,258*	,395	,001	,48	2,03
	Q1 2009	2,165*	,339	,000	1,50	2,83
	Q2 2009	1,233*	,378	,001	,49	1,97
	Q3 2009	1,799*	,404	,000	1,01	2,59
	Q4 2009	1,596*	,400	,000	,81	2,38
	Q1 2010	,933*	,401	,020	,15	1,72
	Q2 2010	1,415*	,387	,000	,66	2,17
	Q3 2010	1,369*	,409	,001	,57	2,17
	Q4 2010	,375	,400	,349	-,41	1,16
	Q1 2011	1,556*	,388	,000	,80	2,32
Q4 2010	Q3 2000	,231	,553	,677	-,85	1,31

Q4 2000	,786*	,328	,016	,14	1,43
Q1 2001	,886*	,361	,014	,18	1,59
Q2 2001	1,424*	,365	,000	,71	2,14
Q3 2001	1,547*	,336	,000	,89	2,21
Q4 2001	1,816*	,336	,000	1,16	2,47
Q1 2002	1,993*	,335	,000	1,34	2,65
Q2 2002	1,156*	,316	,000	,54	1,77
Q3 2002	2,028*	,358	,000	1,33	2,73
Q4 2002	1,067*	,356	,003	,37	1,77
Q1 2003	1,555*	,345	,000	,88	2,23
Q2 2003	1,194*	,354	,001	,50	1,89
Q3 2003	1,880*	,363	,000	1,17	2,59
Q4 2003	,935*	,355	,008	,24	1,63
Q1 2004	1,149*	,358	,001	,45	1,85
Q2 2004	1,315*	,353	,000	,62	2,01
Q3 2004	,689	,366	,060	-,03	1,41
Q4 2004	1,687*	,344	,000	1,01	2,36
Q1 2005	1,724*	,360	,000	1,02	2,43
Q2 2005	-,375	,400	,349	-1,16	,41
Q3 2005	,268	,372	,471	-,46	1,00
Q4 2005	1,123*	,395	,005	,35	1,90
Q1 2006	1,891*	,348	,000	1,21	2,57
Q2 2006	1,417*	,372	,000	,69	2,15
Q3 2006	1,668*	,341	,000	1,00	2,34
Q4 2006	1,096*	,374	,003	,36	1,83
Q1 2007	1,377*	,399	,001	,60	2,16
Q2 2007	1,614*	,365	,000	,90	2,33
Q3 2007	1,829*	,409	,000	1,03	2,63
Q4 2007	1,292*	,385	,001	,54	2,05
Q1 2008	1,517*	,376	,000	,78	2,25
Q2 2008	,143	,385	,710	-,61	,90
Q3 2008	1,363*	,417	,001	,55	2,18

Q4 2008	,883*	,389	,023	,12	1,65
Q1 2009	1,790*	,331	,000	1,14	2,44
Q2 2009	,858*	,371	,021	,13	1,59
Q3 2009	1,424*	,398	,000	,64	2,20
Q4 2009	1,221*	,394	,002	,45	1,99
Q1 2010	,558	,395	,158	-,22	1,33
Q2 2010	1,040*	,381	,006	,29	1,79
Q3 2010	,994*	,403	,014	,20	1,78
Q1 2011	1,181*	,381	,002	,43	1,93

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

V.6 Zionist

Descriptives

Zionist

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
					Q3 2000	100		
Q4 2000	767	,12	,828	,030	,06	,18	0	18
Q1 2001	434	,20	1,273	,061	,08	,32	0	17
Q2 2001	410	,10	,480	,024	,05	,14	0	5
Q3 2001	647	,16	,759	,030	,10	,22	0	9
Q4 2001	650	,04	,293	,011	,02	,07	0	3
Q1 2002	666	,06	,313	,012	,04	,09	0	3
Q2 2002	1034	,07	,570	,018	,04	,11	0	15
Q3 2002	449	,08	,543	,026	,03	,13	0	9
Q4 2002	464	,24	1,491	,069	,11	,38	0	20
Q1 2003	547	,10	,536	,023	,06	,15	0	7
Q2 2003	480	,18	,834	,038	,11	,26	0	9
Q3 2003	419	,04	,214	,010	,02	,06	0	2
Q4 2003	471	,09	,621	,029	,03	,14	0	11
Q1 2004	454	,15	,645	,030	,09	,20	0	9
Q2 2004	486	,16	1,080	,049	,06	,25	0	14

Q3 2004	403	,11	,569	,028	,06	,17	0	5
Q4 2004	564	,06	,270	,011	,04	,08	0	2
Q1 2005	441	,15	,665	,032	,08	,21	0	7
Q2 2005	276	,06	,302	,018	,02	,09	0	3
Q3 2005	378	,17	,864	,044	,08	,26	0	14
Q4 2005	290	,21	1,203	,071	,07	,35	0	18
Q1 2006	528	,10	,846	,037	,03	,17	0	18
Q2 2006	374	,08	,354	,018	,04	,11	0	3
Q3 2006	586	,11	,696	,029	,05	,17	0	14
Q4 2006	365	,27	1,622	,085	,10	,44	0	24
Q1 2007	281	,16	,698	,042	,08	,25	0	7
Q2 2007	409	,17	,768	,038	,09	,24	0	7
Q3 2007	255	,07	,330	,021	,03	,12	0	3
Q4 2007	322	,12	,506	,028	,07	,18	0	4
Q1 2008	358	,10	,543	,029	,05	,16	0	5
Q2 2008	322	,29	,938	,052	,19	,39	0	7
Q3 2008	237	,11	,487	,032	,05	,18	0	4
Q4 2008	310	,17	,840	,048	,08	,26	0	10
Q1 2009	713	,10	,556	,021	,06	,14	0	8
Q2 2009	379	,17	,746	,038	,10	,25	0	9
Q3 2009	284	,17	,631	,037	,10	,25	0	5
Q4 2009	294	,11	,558	,033	,05	,18	0	6
Q1 2010	291	,22	1,043	,061	,10	,34	0	13
Q2 2010	339	,10	,488	,027	,05	,15	0	5
Q3 2010	269	,09	,390	,024	,05	,14	0	4
Q4 2010	294	,14	,849	,050	,04	,24	0	12
Q1 2011	337	,13	,491	,027	,08	,19	0	5
Total	18377	,13	,741	,005	,11	,14	0	24

ANOVA

Zionist

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	59,607	42	1,419	2,593	,000

Within Groups	10034,527	18334	,547		
Total	10094,134	18376			

Multiple Comparisons

Zionist

LSD

(I) Kwartalen	(J) Kwartalen	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Q2 2008	Q3 2000	,192*	,085	,023	,03	,36
	Q4 2000	,171*	,049	,001	,07	,27
	Q1 2001	,089	,054	,101	-,02	,20
	Q2 2001	,194*	,055	,000	,09	,30
	Q3 2001	,130*	,050	,010	,03	,23
	Q4 2001	,247*	,050	,000	,15	,35
	Q1 2002	,229*	,050	,000	,13	,33
	Q2 2002	,221*	,047	,000	,13	,31
	Q3 2002	,214*	,054	,000	,11	,32
	Q4 2002	,048	,054	,367	-,06	,15
	Q1 2003	,188*	,052	,000	,09	,29
	Q2 2003	,111*	,053	,038	,01	,22
	Q3 2003	,249*	,055	,000	,14	,36
	Q4 2003	,205*	,053	,000	,10	,31
	Q1 2004	,147*	,054	,007	,04	,25
	Q2 2004	,136*	,053	,011	,03	,24
	Q3 2004	,180*	,055	,001	,07	,29
	Q4 2004	,233*	,052	,000	,13	,33
	Q1 2005	,147*	,054	,007	,04	,25
	Q2 2005	,234*	,061	,000	,12	,35
Q3 2005	,123*	,056	,029	,01	,23	
Q4 2005	,082	,060	,173	-,04	,20	
Q1 2006	,193*	,052	,000	,09	,30	
Q2 2006	,214*	,056	,000	,10	,32	
Q3 2006	,181*	,051	,000	,08	,28	

Q4 2006	,023	,057	,679	-,09	,13
Q1 2007	,128*	,060	,034	,01	,25
Q2 2007	,126*	,055	,023	,02	,23
Q3 2007	,217*	,062	,000	,10	,34
Q4 2007	,171*	,058	,003	,06	,29
Q1 2008	,189*	,057	,001	,08	,30
Q3 2008	,178*	,063	,005	,05	,30
Q4 2008	,121*	,059	,040	,01	,24
Q1 2009	,195*	,050	,000	,10	,29
Q2 2009	,118*	,056	,036	,01	,23
Q3 2009	,119*	,060	,047	,00	,24
Q4 2009	,180*	,060	,003	,06	,30
Q1 2010	,075	,060	,207	-,04	,19
Q2 2010	,192*	,058	,001	,08	,30
Q3 2010	,199*	,061	,001	,08	,32
Q4 2010	,152*	,060	,011	,04	,27
Q1 2011	,158*	,058	,006	,05	,27

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

V.7 Orthodox

Descriptives

Orthodox

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum
					Lower Bound	Upper Bound		
					Q3 2000	100		
Q4 2000	767	,07	,551	,020	,04	,11	0	9
Q1 2001	434	,09	,496	,024	,04	,13	0	5
Q2 2001	410	,05	,367	,018	,01	,08	0	5
Q3 2001	647	,09	,577	,023	,04	,13	0	11
Q4 2001	650	,08	,443	,017	,05	,12	0	5
Q1 2002	666	,05	,281	,011	,03	,07	0	3
Q2 2002	1034	,06	,327	,010	,04	,08	0	4

Q3 2002	449	,03	,219	,010	,01	,05	0	3
Q4 2002	464	,04	,303	,014	,01	,06	0	5
Q1 2003	547	,10	,558	,024	,06	,15	0	6
Q2 2003	480	,08	,524	,024	,03	,12	0	9
Q3 2003	419	,07	,376	,018	,03	,11	0	4
Q4 2003	471	,04	,213	,010	,02	,06	0	2
Q1 2004	454	,08	,529	,025	,03	,13	0	8
Q2 2004	486	,07	,387	,018	,04	,11	0	5
Q3 2004	403	,19	1,946	,097	,00	,38	0	38
Q4 2004	564	,07	,440	,019	,03	,11	0	6
Q1 2005	441	,06	,405	,019	,03	,10	0	4
Q2 2005	276	,31	1,241	,075	,16	,46	0	9
Q3 2005	378	,11	,418	,021	,06	,15	0	4
Q4 2005	290	,04	,260	,015	,01	,07	0	3
Q1 2006	528	,06	,331	,014	,04	,09	0	4
Q2 2006	374	,10	,619	,032	,04	,17	0	10
Q3 2006	586	,04	,255	,011	,02	,06	0	3
Q4 2006	365	,07	,367	,019	,04	,11	0	3
Q1 2007	281	,04	,204	,012	,01	,06	0	2
Q2 2007	409	,02	,209	,010	,00	,04	0	3
Q3 2007	255	,05	,277	,017	,01	,08	0	3
Q4 2007	322	,06	,284	,016	,03	,09	0	2
Q1 2008	358	,08	,366	,019	,04	,12	0	3
Q2 2008	322	,07	,371	,021	,03	,12	0	4
Q3 2008	237	,03	,214	,014	,00	,06	0	2
Q4 2008	310	,18	,939	,053	,08	,29	0	14
Q1 2009	713	,03	,195	,007	,02	,05	0	2
Q2 2009	379	,06	,377	,019	,02	,10	0	6
Q3 2009	284	,12	,891	,053	,02	,23	0	13
Q4 2009	294	,06	,303	,018	,03	,10	0	2
Q1 2010	291	,06	,304	,018	,03	,10	0	2
Q2 2010	339	,09	,756	,041	,01	,17	0	13
Q3 2010	269	,09	,566	,035	,02	,16	0	8
Q4 2010	294	,07	,363	,021	,03	,11	0	4

Q1 2011	337	,08	,537	,029	,02	,14	0	7
Total	18377	,07	,541	,004	,07	,08	0	38

ANOVA

Orthodox

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	36,821	42	,877	3,009	,000
Within Groups	5341,598	18334	,291		
Total	5378,419	18376			

Multiple Comparisons

Orthodox

LSD

(I) Kwartalen	(J) Kwartalen	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Q2 2005	Q3 2000	,092	,063	,146	-,03	,22
	Q4 2000	,237*	,038	,000	,16	,31
	Q1 2001	,224*	,042	,000	,14	,31
	Q2 2001	,263*	,042	,000	,18	,35
	Q3 2001	,225*	,039	,000	,15	,30
	Q4 2001	,229*	,039	,000	,15	,30
	Q1 2002	,264*	,039	,000	,19	,34
	Q2 2002	,252*	,037	,000	,18	,32
	Q3 2002	,280*	,041	,000	,20	,36
	Q4 2002	,275*	,041	,000	,19	,36
	Q1 2003	,209*	,040	,000	,13	,29
	Q2 2003	,237*	,041	,000	,16	,32
	Q3 2003	,242*	,042	,000	,16	,32
	Q4 2003	,273*	,041	,000	,19	,35
	Q1 2004	,228*	,041	,000	,15	,31
	Q2 2004	,240*	,041	,000	,16	,32

Q3 2004	,123*	,042	,004	,04	,21
Q4 2004	,241*	,040	,000	,16	,32
Q1 2005	,248*	,041	,000	,17	,33
Q3 2005	,206*	,043	,000	,12	,29
Q4 2005	,270*	,045	,000	,18	,36
Q1 2006	,247*	,040	,000	,17	,33
Q2 2006	,207*	,043	,000	,12	,29
Q3 2006	,272*	,039	,000	,20	,35
Q4 2006	,238*	,043	,000	,15	,32
Q1 2007	,276*	,046	,000	,19	,37
Q2 2007	,292*	,042	,000	,21	,37
Q3 2007	,265*	,047	,000	,17	,36
Q4 2007	,253*	,044	,000	,17	,34
Q1 2008	,233*	,043	,000	,15	,32
Q2 2008	,237*	,044	,000	,15	,32
Q3 2008	,282*	,048	,000	,19	,38
Q4 2008	,128*	,045	,004	,04	,22
Q1 2009	,278*	,038	,000	,20	,35
Q2 2009	,251*	,043	,000	,17	,33
Q3 2009	,188*	,046	,000	,10	,28
Q4 2009	,250*	,045	,000	,16	,34
Q1 2010	,250*	,045	,000	,16	,34
Q2 2010	,223*	,044	,000	,14	,31
Q3 2010	,222*	,046	,000	,13	,31
Q4 2010	,244*	,045	,000	,15	,33
Q1 2011	,231*	,044	,000	,15	,32

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

V.8 Typeringen van beide partijen

Descriptives

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean	Minimum	Maximum
--	---	------	----------------	------------	----------------------------------	---------	---------

Q3 2004	403	1,58	7,478	,372	,85	2,31	0	123
Q4 2004	564	1,90	6,478	,273	1,36	2,43	0	76
Q1 2005	441	1,35	5,370	,256	,85	1,85	0	61
Q2 2005	276	1,32	4,683	,282	,76	1,87	0	67
Q3 2005	378	1,56	4,324	,222	1,12	1,99	0	41
Q4 2005	290	1,61	4,151	,244	1,13	2,09	0	41
Q1 2006	528	1,76	4,553	,198	1,37	2,15	0	60
Q2 2006	374	2,47	7,437	,385	1,71	3,22	0	70
Q3 2006	586	1,34	3,774	,156	1,04	1,65	0	47
Q4 2006	365	1,42	4,347	,228	,97	1,87	0	60
Q1 2007	281	1,46	4,363	,260	,95	1,97	0	47
Q2 2007	409	1,83	4,333	,214	1,41	2,25	0	52
Q3 2007	255	1,53	3,839	,240	1,05	2,00	0	34
Q4 2007	322	1,36	4,879	,272	,82	1,89	0	71
Q1 2008	358	1,34	3,910	,207	,94	1,75	0	36
Q2 2008	322	,82	2,020	,113	,60	1,04	0	23
Q3 2008	237	,78	2,482	,161	,47	1,10	0	25

	Q4 2008	310	,92	2,298	,131	,66	1,17	0	21
	Q1 2009	713	1,02	2,947	,110	,80	1,24	0	51
	Q2 2009	379	1,53	3,306	,170	1,20	1,86	0	28
	Q3 2009	284	,88	2,939	,174	,54	1,23	0	25
	Q4 2009	294	,74	2,477	,144	,46	1,03	0	25
	Q1 2010	291	,71	2,148	,126	,46	,96	0	21
	Q2 2010	339	1,00	3,498	,190	,63	1,37	0	43
	Q3 2010	269	1,00	3,282	,200	,61	1,40	0	26
	Q4 2010	294	1,17	3,132	,183	,81	1,53	0	22
	Q1 2011	337	1,91	5,057	,275	1,37	2,45	0	40
	Total	18377	1,29	4,432	,033	1,23	1,36	0	123
Typering	Israel Q3 2000	100	2,31	4,167	,417	1,48	3,14	0	24
	Q4 2000	767	1,89	4,022	,145	1,61	2,18	0	38
	Q1 2001	434	1,82	4,137	,199	1,43	2,22	0	48
	Q2 2001	410	1,39	3,822	,189	1,02	1,76	0	47
	Q3 2001	647	1,16	2,628	,103	,96	1,37	0	32
	Q4 2001	650	1,00	2,889	,113	,77	1,22	0	39
	Q1 2002	666	,80	2,781	,108	,59	1,01	0	32

Q2 2002	1034	1,58	3,999	,124	1,33	1,82	0	39
Q3 2002	449	,79	2,783	,131	,53	1,05	0	34
Q4 2002	464	1,64	5,219	,242	1,16	2,11	0	55
Q1 2003	547	1,22	3,381	,145	,94	1,51	0	38
Q2 2003	480	1,56	5,974	,273	1,02	2,09	0	68
Q3 2003	419	,95	4,160	,203	,55	1,34	0	61
Q4 2003	471	1,76	5,509	,254	1,26	2,25	0	74
Q1 2004	454	1,65	3,746	,176	1,30	2,00	0	28
Q2 2004	486	1,46	3,986	,181	1,11	1,82	0	38
Q3 2004	403	1,96	6,860	,342	1,29	2,63	0	73
Q4 2004	564	1,11	3,295	,139	,84	1,38	0	34
Q1 2005	441	1,08	3,011	,143	,80	1,36	0	28
Q2 2005	276	2,95	7,838	,472	2,02	3,88	0	77
Q3 2005	378	2,30	5,176	,266	1,78	2,83	0	60
Q4 2005	290	1,58	4,615	,271	1,05	2,11	0	42
Q1 2006	528	,93	2,609	,114	,70	1,15	0	30
Q2 2006	374	1,38	4,565	,236	,91	1,84	0	65
Q3 2006	586	1,11	3,591	,148	,82	1,40	0	40

Q4 2006	365	1,62	6,254	,327	,98	2,27	0	79
Q1 2007	281	1,40	4,403	,263	,88	1,92	0	45
Q2 2007	409	1,14	3,608	,178	,79	1,49	0	39
Q3 2007	255	,98	2,434	,152	,68	1,28	0	15
Q4 2007	322	1,45	4,386	,244	,97	1,93	0	55
Q1 2008	358	1,26	6,008	,318	,64	1,89	0	100
Q2 2008	322	2,62	7,075	,394	1,84	3,39	0	90
Q3 2008	237	1,39	3,259	,212	,97	1,81	0	25
Q4 2008	310	1,82	3,708	,211	1,40	2,23	0	33
Q1 2009	713	1,00	2,706	,101	,80	1,20	0	28
Q2 2009	379	1,85	6,053	,311	1,24	2,46	0	94
Q3 2009	284	1,36	3,187	,189	,99	1,73	0	31
Q4 2009	294	1,56	6,381	,372	,83	2,30	0	94
Q1 2010	291	2,20	5,769	,338	1,53	2,86	0	65
Q2 2010	339	1,71	5,175	,281	1,16	2,26	0	61
Q3 2010	269	1,74	4,128	,252	1,24	2,23	0	34
Q4 2010	294	2,69	6,575	,383	1,93	3,44	0	63
Q1 2011	337	1,55	4,486	,244	1,07	2,03	0	45

Total	18377	1,48	4,451	,033	1,41	1,54	0	100
-------	-------	------	-------	------	------	------	---	-----

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
TyperingPalest	Between Groups	5034,188	42	119,862	6,175	,000
	Within Groups	355900,778	18334	19,412		
	Total	360934,966	18376			
TyperingIsrael	Between Groups	3993,516	42	95,084	4,842	,000
	Within Groups	360014,319	18334	19,636		
	Total	364007,834	18376			

Multiple Comparisons

TyperingPalest

LSD

(I) Kwartalen	(J) Kwartalen	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Q4 2001	Q3 2000	1,625*	,473	,001	,70	2,55
	Q4 2000	1,788*	,235	,000	1,33	2,25
	Q1 2001	2,170*	,273	,000	1,63	2,71
	Q2 2001	2,053*	,278	,000	1,51	2,60
	Q3 2001	,523*	,245	,033	,04	1,00
	Q1 2002	1,954*	,243	,000	1,48	2,43
	Q2 2002	1,935*	,221	,000	1,50	2,37
	Q3 2002	1,580*	,270	,000	1,05	2,11
	Q4 2002	1,545*	,268	,000	1,02	2,07
	Q1 2003	1,508*	,256	,000	1,01	2,01
	Q2 2003	,996*	,265	,000	,48	1,52
	Q3 2003	1,458*	,276	,000	,92	2,00
	Q4 2003	1,282*	,267	,000	,76	1,80
	Q1 2004	,760*	,269	,005	,23	1,29
	Q2 2004	1,001*	,264	,000	,48	1,52

	Q3 2004	,997*	,279	,000	,45	1,54
	Q4 2004	,680*	,254	,007	,18	1,18
	Q1 2005	1,226*	,272	,000	,69	1,76
	Q2 2005	1,260*	,317	,000	,64	1,88
	Q3 2005	1,020*	,285	,000	,46	1,58
	Q4 2005	,968*	,311	,002	,36	1,58
	Q1 2006	,816*	,258	,002	,31	1,32
	Q2 2006	,110	,286	,700	-,45	,67
	Q3 2006	1,232*	,251	,000	,74	1,72
	Q4 2006	1,153*	,288	,000	,59	1,72
	Q1 2007	1,113*	,315	,000	,50	1,73
	Q2 2007	,744*	,278	,007	,20	1,29
	Q3 2007	1,050*	,326	,001	,41	1,69
	Q4 2007	1,218*	,300	,000	,63	1,81
	Q1 2008	1,232*	,290	,000	,66	1,80
	Q2 2008	1,756*	,300	,000	1,17	2,34
	Q3 2008	1,791*	,334	,000	1,14	2,45
	Q4 2008	1,659*	,304	,000	1,06	2,26
	Q1 2009	1,554*	,239	,000	1,09	2,02
	Q2 2009	1,045*	,285	,000	,49	1,60
	Q3 2009	1,692*	,313	,000	1,08	2,31
	Q4 2009	1,834*	,310	,000	1,23	2,44
	Q1 2010	1,864*	,311	,000	1,25	2,47
	Q2 2010	1,575*	,295	,000	1,00	2,15
	Q3 2010	1,572*	,319	,000	,95	2,20
	Q4 2010	1,402*	,310	,000	,79	2,01
	Q1 2011	,664*	,296	,025	,08	1,24
Q2 2006	Q3 2000	1,515*	,496	,002	,54	2,49
	Q4 2000	1,678*	,278	,000	1,13	2,22
	Q1 2001	2,060*	,311	,000	1,45	2,67
	Q2 2001	1,943*	,315	,000	1,33	2,56
	Q3 2001	,413	,286	,149	-,15	,97

Q4 2001	-,110	,286	,700	-,67	,45
Q1 2002	1,844*	,285	,000	1,29	2,40
Q2 2002	1,825*	,266	,000	1,30	2,35
Q3 2002	1,470*	,308	,000	,87	2,07
Q4 2002	1,435*	,306	,000	,83	2,04
Q1 2003	1,398*	,296	,000	,82	1,98
Q2 2003	,886*	,304	,004	,29	1,48
Q3 2003	1,348*	,313	,000	,73	1,96
Q4 2003	1,172*	,305	,000	,57	1,77
Q1 2004	,650*	,308	,035	,05	1,25
Q2 2004	,891*	,303	,003	,30	1,49
Q3 2004	,887*	,316	,005	,27	1,51
Q4 2004	,570	,294	,052	,00	1,15
Q1 2005	1,116*	,310	,000	,51	1,72
Q2 2005	1,150*	,350	,001	,46	1,84
Q3 2005	,910*	,321	,005	,28	1,54
Q4 2005	,858*	,345	,013	,18	1,53
Q1 2006	,706*	,298	,018	,12	1,29
Q3 2006	1,122*	,292	,000	,55	1,69
Q4 2006	1,043*	,324	,001	,41	1,68
Q1 2007	1,003*	,348	,004	,32	1,68
Q2 2007	,634*	,315	,044	,02	1,25
Q3 2007	,940*	,358	,009	,24	1,64
Q4 2007	1,108*	,335	,001	,45	1,76
Q1 2008	1,122*	,326	,001	,48	1,76
Q2 2008	1,645*	,335	,000	,99	2,30
Q3 2008	1,680*	,366	,000	,96	2,40
Q4 2008	1,549*	,338	,000	,89	2,21
Q1 2009	1,444*	,281	,000	,89	2,00
Q2 2009	,935*	,321	,004	,31	1,56
Q3 2009	1,581*	,347	,000	,90	2,26
Q4 2009	1,724*	,343	,000	1,05	2,40

Q1 2010	1,754*	,344	,000	1,08	2,43
Q2 2010	1,465*	,330	,000	,82	2,11
Q3 2010	1,462*	,352	,000	,77	2,15
Q4 2010	1,292*	,343	,000	,62	1,96
Q1 2011	,554	,331	,094	-,09	1,20

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

Multiple Comparisons

Typering Israel

LSD

(I) Kwartalen	(J) Kwartalen	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Q2 2005	Q3 2000	,639	,517	,216	-,37	1,65
	Q4 2000	1,056*	,311	,001	,45	1,67
	Q1 2001	1,124*	,341	,001	,46	1,79
	Q2 2001	1,561*	,345	,000	,89	2,24
	Q3 2001	1,785*	,319	,000	1,16	2,41
	Q4 2001	1,952*	,318	,000	1,33	2,58
	Q1 2002	2,149*	,317	,000	1,53	2,77
	Q2 2002	1,374*	,300	,000	,79	1,96
	Q3 2002	2,161*	,339	,000	1,50	2,83
	Q4 2002	1,311*	,337	,000	,65	1,97
	Q1 2003	1,726*	,327	,000	1,08	2,37
	Q2 2003	1,391*	,335	,000	,73	2,05
	Q3 2003	2,004*	,344	,000	1,33	2,68
	Q4 2003	1,193*	,336	,000	,54	1,85
	Q1 2004	1,299*	,338	,000	,64	1,96
	Q2 2004	1,486*	,334	,000	,83	2,14
	Q3 2004	,991*	,346	,004	,31	1,67
	Q4 2004	1,841*	,326	,000	1,20	2,48
	Q1 2005	1,872*	,340	,000	1,21	2,54
	Q3 2005	,645	,351	,066	-,04	1,33
	Q4 2005	1,370*	,373	,000	,64	2,10

	Q1 2006	2,023*	,329	,000	1,38	2,67
	Q2 2006	1,572*	,352	,000	,88	2,26
	Q3 2006	1,837*	,324	,000	1,20	2,47
	Q4 2006	1,325*	,353	,000	,63	2,02
	Q1 2007	1,551*	,376	,000	,81	2,29
	Q2 2007	1,810*	,345	,000	1,13	2,49
	Q3 2007	1,969*	,385	,000	1,21	2,72
	Q4 2007	1,496*	,363	,000	,78	2,21
	Q1 2008	1,687*	,355	,000	,99	2,38
	Q2 2008	,331	,363	,362	-,38	1,04
	Q3 2008	1,561*	,392	,000	,79	2,33
	Q4 2008	1,130*	,367	,002	,41	1,85
	Q1 2009	1,946*	,314	,000	1,33	2,56
	Q2 2009	1,097*	,351	,002	,41	1,78
	Q3 2009	1,587*	,375	,000	,85	2,32
	Q4 2009	1,385*	,371	,000	,66	2,11
	Q1 2010	,750*	,372	,044	,02	1,48
	Q2 2010	1,241*	,359	,001	,54	1,95
	Q3 2010	1,213*	,380	,001	,47	1,96
	Q4 2010	,262	,371	,480	-,47	,99
	Q1 2011	1,403*	,360	,000	,70	2,11
Q2 2008	Q3 2000	,308	,507	,544	-,69	1,30
	Q4 2000	,725*	,294	,014	,15	1,30
	Q1 2001	,793*	,326	,015	,15	1,43
	Q2 2001	1,230*	,330	,000	,58	1,88
	Q3 2001	1,454*	,302	,000	,86	2,05
	Q4 2001	1,621*	,302	,000	1,03	2,21
	Q1 2002	1,818*	,301	,000	1,23	2,41
	Q2 2002	1,043*	,283	,000	,49	1,60
	Q3 2002	1,830*	,324	,000	1,20	2,46
	Q4 2002	,980*	,321	,002	,35	1,61
	Q1 2003	1,395*	,311	,000	,78	2,01

Q2 2003	1,060*	,319	,001	,43	1,69	
Q3 2003	1,673*	,328	,000	1,03	2,32	
Q4 2003	,862*	,320	,007	,23	1,49	
Q1 2004	,968*	,323	,003	,34	1,60	
Q2 2004	1,155*	,318	,000	,53	1,78	
Q3 2004	,660*	,331	,046	,01	1,31	
Q4 2004	1,510*	,310	,000	,90	2,12	
Q1 2005	1,541*	,325	,000	,90	2,18	
Q2 2005	-,331	,363	,362	-1,04	,38	
Q3 2005	,314	,336	,350	-,34	,97	
Q4 2005	1,039*	,359	,004	,34	1,74	
Q1 2006	1,692*	,313	,000	1,08	2,31	
Q2 2006	1,241*	,337	,000	,58	1,90	
Q3 2006	1,505*	,307	,000	,90	2,11	
Q4 2006	,993*	,339	,003	,33	1,66	
Q1 2007	1,219*	,362	,001	,51	1,93	
Q2 2007	1,479*	,330	,000	,83	2,13	
Q3 2007	1,638*	,371	,000	,91	2,37	
Q4 2007	1,165*	,349	,001	,48	1,85	
Q1 2008	1,355*	,340	,000	,69	2,02	
Q3 2008	1,230*	,379	,001	,49	1,97	
Q4 2008	,799*	,353	,024	,11	1,49	
Q1 2009	1,615*	,298	,000	1,03	2,20	
Q2 2009	,766*	,336	,023	,11	1,42	
Q3 2009	1,255*	,361	,001	,55	1,96	
Q4 2009	1,053*	,357	,003	,35	1,75	
Q1 2010	,419	,358	,243	-,28	1,12	
Q2 2010	,910*	,345	,008	,23	1,59	
Q3 2010	,882*	,366	,016	,16	1,60	
Q4 2010	-,069	,357	,847	-,77	,63	
Q1 2011	1,072*	,345	,002	,40	1,75	
Q4 2010	Q3 2000	,377	,513	,462	-,63	1,38

Q4 2000	,794*	,304	,009	,20	1,39
Q1 2001	,862*	,335	,010	,21	1,52
Q2 2001	1,299*	,339	,000	,64	1,96
Q3 2001	1,523*	,312	,000	,91	2,13
Q4 2001	1,690*	,311	,000	1,08	2,30
Q1 2002	1,887*	,310	,000	1,28	2,49
Q2 2002	1,112*	,293	,000	,54	1,69
Q3 2002	1,899*	,332	,000	1,25	2,55
Q4 2002	1,049*	,330	,001	,40	1,70
Q1 2003	1,464*	,320	,000	,84	2,09
Q2 2003	1,129*	,328	,001	,49	1,77
Q3 2003	1,742*	,337	,000	1,08	2,40
Q4 2003	,931*	,329	,005	,29	1,58
Q1 2004	1,037*	,332	,002	,39	1,69
Q2 2004	1,224*	,327	,000	,58	1,87
Q3 2004	,729*	,340	,032	,06	1,40
Q4 2004	1,579*	,319	,000	,95	2,20
Q1 2005	1,610*	,334	,000	,96	2,26
Q2 2005	-,262	,371	,480	-,99	,47
Q3 2005	,383	,345	,267	-,29	1,06
Q4 2005	1,108*	,367	,003	,39	1,83
Q1 2006	1,761*	,322	,000	1,13	2,39
Q2 2006	1,310*	,345	,000	,63	1,99
Q3 2006	1,574*	,317	,000	,95	2,20
Q4 2006	1,062*	,347	,002	,38	1,74
Q1 2007	1,288*	,370	,000	,56	2,01
Q2 2007	1,548*	,339	,000	,88	2,21
Q3 2007	1,707*	,379	,000	,96	2,45
Q4 2007	1,234*	,357	,001	,53	1,93
Q1 2008	1,425*	,349	,000	,74	2,11
Q2 2008	,069	,357	,847	-,63	,77
Q3 2008	1,299*	,387	,001	,54	2,06

Q4 2008	,868*	,361	,016	,16	1,57
Q1 2009	1,684*	,307	,000	1,08	2,29
Q2 2009	,835*	,344	,015	,16	1,51
Q3 2009	1,324*	,369	,000	,60	2,05
Q4 2009	1,122*	,365	,002	,41	1,84
Q1 2010	,488	,366	,183	-,23	1,21
Q2 2010	,979*	,353	,006	,29	1,67
Q3 2010	,951*	,374	,011	,22	1,68
Q1 2011	1,141*	,354	,001	,45	1,83

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.